

KRISTJAN LUHAMETS

E E L K TARTU PAULUSE KOGUDUS

ALGUSEST PEALE

KRISTJAN LUHAMETS

E E L K
TARTU PAULUSE
KOGUDUS

*

– ALGUSEST PEALE –

ALINE JA EDUARD AULE MÄLESTUSEKS

TARTU
2002

EELK Tartu Pauluse kogudus – algusest peale
Koostanud: Kristjan Luhamets

Kujundanud: Kalle Müller
Korrektor: Ia Mihkels

© EELK Tartu Pauluse kogudus, 2002

Kõik õigused kaitstud. Ilma autoriõiguse omaniku eelneva kirjaliku loata pole lubatud ühtki selle väljaande osa paljundada ei mehhaanilisel, elektroonilisel ega muul viisil.

ISBN 9985-78-715-3
Väike Vanker, 2002

EAN-13 978998578715

Sisukord	5
Saateks	9
Alguses	11
Õpetajad Willigerode ja Habicht	12
Algusaastad 1910 – 1933	14
Maarja koguduse rüpes	14
Apostel Paulus	16
Kalmistu	16
Kiriku ehitus	17
Kiriku õnnistamine	22
Altarikuju	25
Kellad	28
Tiibhoone	30
Muusikaelu	30
Kirikumuusika selts	31
Kaupmees Mart Jänes	34
Juhatused	35
1910 – 1913 Aleksander Paldrok	35
1913 – 1920 Eduard Aule	36
1920 – 1924 Johannes Koiva	36
1924 – 1930 ja 1933 – 1934 Peeter Kase	37
1930 – 1933 Karl Veski	37
Habichti lahkumine	38
Luthar-Akadeemia	38
Uue abiõpetaja valimine	40
Lahkumisavaldus	40

Pihtkonnad 1933 – 1945	43
Koguduse lõhenemine	43
Uue õpetaja valimised	43
Teise pihtkonna sünd	46
Harri Haameri saabumine	47
Töö käivitumine kahes pihtkonnas	48
Arthur Võõbuse valimine	49
Kaupmees Peeter Luksep	50
Vaimulik elavnemine kisklemiste keskel	51
Pühapäevakool	54
Koguduse noored	54
Käsitööring ja vaestehoolekanne	58
Muusikaelu	58
Tülid lauluseltsis	60
Kirikuvanemate laulukoor	61
Muusikaelu sõdade aegu	61
Leppimine	63
Sõjasündmused	65
Kiriku hävimine	66
Õpetaja Võõbuse lahkumine	67
Õpetaja Arnold Jürgenson	70
Teise pihtkonna lõpp	71
Nõukogude ikkes 1944 – 1988	73
Taastamistööde algus	73
Tiibhoone taastamine	73
Torni taastamine	75
Koguduse elu 1946. ja 1947. aastal	76
Õpetaja Haameri arreteerimine	77
Õpetaja Arnold Võsu	79
Kiriku taastamiseks ei anta luba	80
Alternatiivid	81
Mihkel Rõika võitleb varemete pärast	81
Ministrite Nõukogu lubab kirikut taastada	83
Õpetaja Johannes Selliov	85
Rünnakud leheveergudel	88
Taastamistööd lähenevad lõpule	90
Kirikusaali poolitamine	90

Kiriku pühitsemine	91
Spordimuuseumi sünd	92
Rahvamuuseum leidis laoruumi	93
Tagasi oma kirikus	94
Segakoori asutamine	96
Orel ja organistid	97
Õpetaja Harald Tammur	98
Rahunädalad	98
Segakoori tegevus	99
Jõulupuud	100
Tänapäev 1988 – tänaseni	101
Tõusuaeg kirikuelus	101
Lepingud muuseumidega	101
Vana õpetaja	102
Joel Luhamets	103
Õpetaja valimine	103
Juhatus 1997–20011	104
Juhatus 2001–2005	104
Sõbrad välismaal	105
Pühapäevakool	107
Pühapäeviti nii lastele kui vanematele	107
Uuendused	108
Noored ärkamisajal	109
Entusiastlik algus	109
Rahunemine	111
“Sajas lammas”	112
Pauluse päevad	114
Internet	115
Noorte ajaleht	115
Muusikaelu	116
Segakoor	116
Noortekoor	117
Lastekoor	119
Kammerkoor	120
Puhkpilliorkester	121
Tuovinen ja Kantola	122
Pauluse bänd	123

Diakoonia	123
Diakooniapunkt	124
Vältimatu sotsiaalabi	124
Piiblitunnid	125
Tartu Pereraadio	125
Jumalateenistused raadioeetris	126
Remondid	126
Uus altar	127
Tornikiiver	128
Tiibhoone	130
Raamatupood	130
EELK Tartu Pauluse kogudus täna	131

LISA

Tartu Pauluse koguduse õpetajad	133
1910 – 1933 Arnold Habicht	133
1933 – 1948 Harri Haamer	134
1934 – 1941 Arthur Võõbus	136
1941 – 1942 Endel Kõpp	138
1942 – 1944 Arnold Jürgenson	139
1948 – 1959 Arnold Vösu	140
1959 – 1979 Johannes Selliov	141
1979 – 1997 Harald Tammur	142
1997 – tänaseni Joel Luhamets	144
Arvutabelid	146
Nimekirjad	149
Kronoloogia	151
Isikunimede register	154
Kasutatud kirjandus ja allikad	162

Käesolev raamat püüab anda ülevaate Tartu Pauluse kogudusest ja kirikust. See on kirjutatud koguduse liikmetele ja kõigile, kel huvi ajaloo vastu. Olen andnud oma parima, et vältida kohtuprotokoll stiili: raamat on pigem jutustus kui aruanne, pigem seiklusjutt kui seletuskiri. Paraku tuli loobuda ka teaduspublikatsiooni kõlavast tiitlist.

Esimest korda astusin üle Pauluse kiriku läve peaaegu kuus aastat tagasi, oskamata siis aimatagi, kui huvitav võib olla koguduse ajalugu. Mul on hea meel näha ilmmas raamatut, mis räägib minu praegusest kodukogudusest.

Olulisemad allikad on olnud 1935. aastal ilmunud juubelialbum, koguduse protokolliraamatud, Peeter Kivi päevik ja suure hulga inimeste mälestused. Igaüks neist vaatab möödunud aegadele oma nurga alt, ka kirjalikke allikaid uurides tuleb arvestada nende iseärasusi.

Olen tänulik oma vanematele, Tiina ja Joel Luhametsale, kes olid käsikirja viimistlemisel abiks. Vigu, mitmemõttelisusi ja ajaloo mõistmist takistavaid ebaselgusi aitasid kõrvaldada Halvor Sander ja Leevi Selliov. Ajaloolase näpunäiteid jagas Tõnis Lukas. Kuid enne seda oli mul rõõm õige mitme aasta jooksul kohtuda paljude abivalmiste inimestega kirikutes, kodudes, arhiivides. Ja veel – käesoleva raamatu trükkimist toetas majanduslikult Ruth Aule (1913–2000), kes ei jõudnud kahjuks raamatu ilmunist ära oodata.

Koguduse ajalugu ei ole lõppenud. Tundub lausa, et aktiivne koguduseelu ei lase raamatule viimast lauset kirjutada – iga päev tuleks lisada midagi uut. Samas lisandub tasahaaval üha uut selgust ka mineviku keerdkäikudesse. Järelikult ei lõpeta ühe raamatu ilmunine veel ajaloo kirjutamist. Veel pole hilja öelda, mis võinuks raamatus teisiti olla; võibolla mäletate midagi, mida tasuks teistelgi teada. Tulge ja öelge!

Ent veel parem, kui kirjutaksite mõne peatüki sinna, kus käesolev raamat lõpeb. Oma koguduse käekäigust hoolides on meil hoopis kergem püsida elu tõeliste väärtuste juures.

Autor

ALGUSES

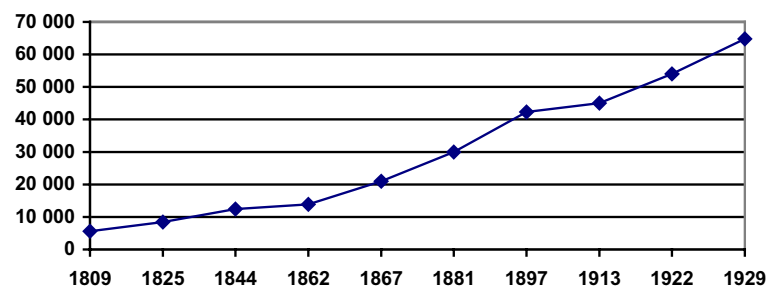
lõi Jumal taeva ja maa. Ja ajal, kui Küreenius oli Süüria maavalitseja, läks ka Joosep Galileast üles Juudamaale Taaveti linna, mida hüütakse Petlemmaks. Sest nõnda on Jumal maailma armastanud, et ta oma ainusündinud Poja on andnud, et ükski, kes temasse usub, ei hukkuks, vaid et temal oleks igavene elu.

Võib arvata, et seda head sõnumit Jeesusest Kristusest on Tartus kuulnud tuhatkond aastat. Selle pika aja sisse mahub lugematu hulk võitlusi meelevaldade ja võimudega. Heitlikel aegadel vahelduvad säravad päevad süngetega ning mõnikord näib, nagu oleksid need ühekorraga käes. Ent mingem nüüd ajas edasi 15. sajandisse, mil Tartu on jõukas Hansalinn ja piiskopkonna keskus.

Keegi Burgundia rüütel Ghillebert de Lannoy reisis Liivimaa kaudu Preisimaalt Pihkvasse. Keskaegses Tartus loetleb ta seitse katoliku kirikut: Tartu linna kaitsepühakutele Peetrusele ja Paulusele pühendatud peakirik Toomel, Maarja, Jaani, Jakobi ja Pühavaimu kirikud ning dominiiklaste ja frantsisklaste kloostrikirikud. Täna võib neist näha ainult kahte: Jaani kirikut, mis on taas kui tuhast tõusmas, ja Toomkirikut, mis suuremalt jaolt siiani varemetes seisab.

19. sajandil tegutses Tartu ainsa pühakojana Jaani kirik, kus ka Maarja kogudus peavarju leidis. Ent siis hakkas linn kasvama, loodi uusi kogudusi ja ehitati kirikuid. 1842 sai Maarja kogudus taas oma kiriku. 1847 loodi ülikooli liikmete jaoks kirikuõpetaja koht ja 1855 asutati Ülikooli kogudus. 1870 eraldus Maarja maakogudusest Peetri linnakogudus ja 1884 pühitseti selle kirik. Jaani kirikusse jäi saksa kogudus. 1849. aastast tegutses Tartus taas katoliku kogudus. Venestamise ajal hoogustus töö õigeusu kirikutes. Vabakogudused jõudsid Tartusse 20. sajandil.

Linna elanikkond kasvas 19. sajandi teisel poolel kiiresti. Kui aastal 1862 oli linnas umbes 14 000 elanikku, siis 1897. aastaks oli see arv tõusnud juba 41 000ni. Kiireim juurdekasv oli vahemikus 1881–1897, mil iga 1000 elaniku kohta lisandus aastast umbes 20 inimest. Kuigi 20. sajandi algul kasv aeglustus, elas 1913. aastal Tartus ühtekokku üle 45 000 inimese.

Tartu elanike arv ¹

ÕPETAJAD WILLIGERODE JA HABICHT

Maarja koguduse kihelkondlikud piirid ulatusid väljapoole Tartut ja piki Emajõe kuni Peipsini. Hingekarjaseks oli neil päevil **Paul Willigerode**, kes Tartu Maarja koguduse õpetajana sammus oma isa Adalbert Willigerode (1816–1893) jälgedes. Raamatus “Mõrsjapärg” kirjutab Jaan Lattik: “*Maarja kiriku õpetaja Paul Willigerode oli tolle Adalbert Willigerode poeg, kes oma muusika ja laulukultuuriga murdis eestlaste vaimuelli ja osalt ka südamesse endale sihikindla koha. Poeg ei olnud isa suust kukkunud. Oli tark ja haritud mees küll. Aga jutluses sinnapoole ja keel ka vigane. Ta hääl oli hele ja kõrvale mõnikord harjumata ja valus...*”²

Ajal, mil üha enam eestlastasi asus elama linna, polnud koguduse paisumisel lõppu näha. 1906. aasta kirikukonvendil tegi Willigerode ettepaneku jaotada Maarja koguduse tööd nõnda, et abiõpetajale määrataks kindel tööväli. Selliselt jäaks abiõpetaja hoolde vähemalt 12 000 linnaelanikest koguduseliiget. Küsimus tuli konvendile liiga ootamatult ning otsustamine lükati edasi.

Peagi asus Maarja koguduse juurde prooviaastale äsja ülikooli lõpetanud **Arnold Habicht**, kes septembris 1907 ordineeriti Tartu Maarja koguduse abiõpetajaks. Kogudus pidas noorest sütitavast jutlustajast lugu. Eks olnud

¹ Eesti Entsüklopeedia. Tallinn, 1996. Lk 282.

² Lattik, Jaan. Mõrsjapärg. Göteborg, 1951. Lk 41.

ka Willigerode kõnemees, kuid aja jooksul ilmnas, et Habichti jutluste aegu täitis kirikupingid tihedamalt. Sellele vaatamata on õpetaja Willigerode tänulik ja 1907/08 aastavahetusel kirjutab ta “Mälestuse Lehekesel”³, et “*praegusel ajal, kus kandidaatisid väga vähe on ja mitmed kogudused abisid otsivad ilma leidmata, peab seda suureks õnneks arvama, kui abiõpetajat leidub.*” Samas mainib ta Habichti peatset lahkumist iseseisvale tööle.

Nii ka sündis. 1908. a. märtsikuul sai abiõpetajast Kihelkonna koguduse hingekarjane Saaremaal. Aasta lõpul kirjutab Willigerode taas, et Maarja kogudus vajab jaotamist ning vähemalt kahte õpetajat: “*sest ta pole mitte aina rahva poolest ülisuur vaid ka oma jagude poolest (vallad ja linn) väga mitmeoluline.*” Nii ei jätanud tartlased jonni ja kutsusid 1910. aastal Habichti tagasi. Kuigi ka Arnold Habicht oli baltisakslane, nägid rahvuslikult meelestatud eestlased Willigerodes saksa vaimu märksa enam.

Ühele meelele jõudsid niihästi õpetaja kui koguduse patroonid, konvendi saadikud ja teised mõõtuandvad isikud. 1910. aasta mais otsustati linnarahvas iseseisva kogudusena kihelkonnakogudusest eraldada.

³ “Mälestuse Lehekest” kasutati laululehena uusaasta jumalateenistusel. Ühtlasi andis koguduse õpetaja sellele ülevaate lõppenud aastast.

ALGUSAASTAD 1910 – 1933

MAARJA KOGUDUSE RÜPES

Loodaval kogudusel puudusid esialgu seaduslik iseseisvus ja oma juht-organid. Nii polnud ka õpetaja valimine vormiliselt võimalik. Kuni ametlike küsimuste lahendamiseni jäi uue koguduse asutamine õpetaja Willigerode ja Tartu Maarja kiriku konvendi hoolde.

5. septembril 1910. a. võib lugeda koguduse sünnipäevaks. Sel päeval asus Tartu Maarja koguduse linna jaoskonna õpetajaks 32aastane Arnold August Victor Habicht. Tõsi küll, esialgu abiõpetaja nimetusega. Samal päeval peeti Maarja linna- ja maakoguduse ühine jumalateenistus, kus jutlustas uus õpetaja. Järgmisel pühapäeval kogunes vastne linnakogudus oma esimesele iseseisvale jumalateenistusele. Maarja kirik anti viieks aastaks maksuta kasutamiseks, kuid hiljem seda tähtaega pikendati.

Koguduse korraldamiseks loodi ajutine nõukogu koosseisus:

esimees: dr med Aleksander Paldrock,

abiesimees: majandusteadlane ja hilisem Eesti Panga esimene president

Eduard Aule,

kirjatoimetaja: trükikoja omanik ja kirjanik Karl Eduard Sööt,

laekahoidja: majaomanik K. Pärn,

lihtliikmed: advokaat J. Laur, majaomanik Chr. Virkhaus, kaupmehed

Mart Jänes ja Ed. Kuusik, raamatukaupmees K. A. Raag,

vabrikuomanik J. Muna, kooliõpetaja A. Karneol, majaomanik ja

tööstur J. Maim ning õpetaja Arnold Habicht.

Õpetaja Willigerode võttis kohustuse Põhja-Liivimaa koguduste Jaotamise Kassa esimestel aastatel vajadusel kuni 1000 rubla aastas toetusena juurde maksta. Seda abi kasutas uus kogudus üksnes kahel esimesel aastal ning sedagi osaliselt: esimesel aastal 270 ja teisel 160 rubla. Kolmandal aastal teatas õpetaja, et kogudus tuleb toime ka ilma juurdemaksuta.

Uue koguduse suuruseks prognoositi esialgu 10 000...12 000 hinge. Nüüd selgus, et uus kogudus on oodatust suurem ja ühendab 16 000

tartlast. Aastaks 1922 oli see arv kasvanud 23 000ni, st kogudusse kuulus pool 45 600 eestlasest. Teine pool eestlastest kuulus ilmselt Peetri kogudusse. Teiste rahvuste esindajaid elas siis Tartus ligi 9000.

Koguduse ametlikuks registreerimiseks tuli välja töötada põhikiri ja esitada see vähemalt 200 allkirjaga konsistooriumi, kindralkonsistooriumi ja sisemiste asjade ministeeriumi kaudu Vene keisrile. Tuli tõendada, et kogudus suudab ennast ise ülal pidada. Ajutise nõukogu esimesel koosolekul (9. XII 1910) otsustati põhikiri välja töötada. 1911.a. aprilli lõpus viisid koguduse saadikud (Paldrock, Habicht ja Virkhaus) selle allakirjutatult ühes palvekirjaga Riiga. Kuna ametikandjate palk pidi kindlustatud olema, määras koguduse nõukogu (28. III 1911) õpetaja palgaks 2000 ja kõstrile 400 rubla aastas. Koguduse maksejõulisuse garanteerisid nõukogu liikmed isiklikult.

Põhikiri kinnitati sisemiste asjade ministri poolt 28. oktoobril 1911. a. Otsus jõudis koguduseni konsistooriumi kaudu 1912. a. jaanuari lõpul. Seega hakkas kehtima nimetus “Tartu Pauluse kogudus”. Pauluse kogudus võis nüüd ka seaduslikult ellu astununa iseseisvalt tegutsema hakata. Esimene täiskogu koosolek peeti 11. märtsil 1912. a. Peetri koguduse saalis. Valiti nõukogu ja volikogu. Õpetajaks kinnitati Arnold Habicht ja kõstriks Emil Paigaline, mõlemad olid kogudust teeninud juba 1910. aasta septembrist.

Nõukogu: A. Paldrock, E. Aule, K. Pärn, Ch. Virkhaus, M. Jänes, E. Kuusik, J. Maim, K.-E. Sööt, K. Koppel, J. Koiva, P. Luksep ja A. Paukson.

Volikogu: K. Raag, J. Muna, J. Tiedeberg, A. Karneol, J. Laur, O. Virkhaus, Emberg, J. Eller, G. Eller, G. Hella, J. Prüüs, E. Loskit, M. Tobba, J. Tüür, A. Lossmann, A. Kalm, J. Kägu, K. Rüster, K. Neumann, P. Lübeck, K. Kuusik, H. Viira, J. Kallas ja M. Reinik.

Koos linnaga kasvas ka koguduse hingekiri. Tööpõld laienes. 1914. a. palmipuudepühal valis koguduse nõukogu ühes volikoguga esmakordselt kogudusele abiõpetaja, Leopold Raudkeppi (1877–1948), kes ordineeriti kirikuõpetajaks 13. juulil 1914. Maarja kirik jäi Pauluse kogudusele koduks pisut üle seitsme aasta, st kuni 1917. aasta sügiseni.

APOSTEL PAULUS

Pole teada, miks sai uus kogudus just apostel Pauluse nime. Pole võimatu, et see on seotud Tartu linna kaitsepühakute Peetruse ja Paulusega. Tänapäevane Maarja kogudus on emakirikuks nii Tartu Peetri kui Pauluse kogudusele. Hiljem on õpetaja Habicht väitnud, et just tema valis kogudusele nime. Ometi ei selgita temagi asja lähemalt.

Paulus oli mõjuvõimas apostel ning teda on peetud suurimaks kristlikuks misjonäriks. Pauluse kirjad, mis moodustavad suure osa Uuest Testamendist, on jättnud hindamatu pärandi kirikule kõigiks aegadeks. Paulus oli juut ja Rooma kodanik. Kristlaste tagakiusajana oli ta teel Damaskusesse, kui nägi ühtäkki pimestavat valgust ning kuulis Jeesust küsimas: “Miks sa mind taga kiusad?” Pimestatuna talutati Paulus Damaskusesse. Jumal saatis Hanania teda külastama ja nägemist tagasi andma. Paulus ristiti. Kohe Damaskuses hakkas ta jutlustama Jeesusest. Edasised misjoni-reisid ulatusid parimal juhul kuni Hispaaniani. Paulus jäi lõpuni oma usule kindlaks. Ta hukati keiser Nero käsul Roomas.

Ka Tartus Pauluse nime kandev kogudus igatseb olla heaks ja ustavaks sulaseks oma Issandale.

KALMISTU

Tänapäeval ei alustata koguduse loomist oma surnuaia rajamisega, kuid Vene tsaaririigis vajas see küsimus kiiret lahendamist. Kuna paljudel uue koguduse liikmetel olid matuseplatsid ostetud Maarja kalmistule ja hulk lähedasi juba maetud, sooviti uut kalmistut sinna kõrvale. Takistuseks sai liiga kõrge maarent. Ka asukoht näis olevat plaanitavast kirikust liiga kaugel. Nii langes pillk Piiskopi mõisa põllule. Konsistoorium mõisa omanikuna oli nõus sealt surnuaia tarvis soodsatel tingimustel maad rentima. Esialgu rentis kogudus igaveseks tarvitamiseks kuus vakamaad ning lepi kokku, et vajadusel võib sealtsamast maad juurde saada kuni 19 vakamaa (7 hektari) suuruseni.

Sügisel 1912. a. ehitati vahimaja, kaev, maa kaardistati ja kalmistu piirati aiaga. 10. veebruaril 1913. a. pühitseti maa, “mis alles läinud suvel vilja seemet oli kandnud, teist kallist seemet kandma, mida pisaratega mulda pannakse rõõmuvihkude tõusmise lootuses,” nagu kirjutas õpetaja ühes aruandes. Pühitsemistalituse pidasid õpetaja Arnold Habicht ja Maarja

koguduse õpetaja Paul Willigerode. Esimene võttis aluseks kirjasõna “Ja Jaakob pani sellele paigale nimeks Penuel, sest ta ütles: “Kuigi ma nägin Jumalat palgest palgesse, pääses siiski mu hing!”” (1Ms 32:31) ja Willigerode kõneles tekstile “Sest kui me elame, siis elame Issandale, ja kui me sureme, siis sureme Issandale” (Rm 14:8a). Samal pühapäeval maeti ka esimesed surnud: Mihkel Mägi ja Mai Kütt. Aasta hiljem ehitati kalmistule insener Kangro jooniste järgi õnnistumaja.

KIRIKU EHITUS

Koos uue koguduse loomisega sündis ka oma kiriku ehitamise mõte, mida arutati juba esimesel ajutise nõukogu koosolekul. **Ehitusplatsi** muretsemiseks valiti komisjon. Esmalt jäi silma 1271 ruutsülla (5786 m²) suurune krunt Pihkva (praegu Võru) tänavas, mille eest omanik Villebois 12 000 rubla nõudis. Samal ajal pakkus Karlova mõisnik vürst Bulgarin kiriku ehituseks oma krundist Tähe tänav kõrvalt 2 vakamaad koguni kingitusena. Paljud soovitasid Politseiplatsi, kuhu omal ajal kavatseti Peetri kirik ehitada.

Viimaks soovitas Venemaa ev. lut. koguduste Abikassa komitee liige R. Baetge paluda Tartu linnavalitsuselt tasuta platsi Riia tänavas, mis jäi Krasnojarski uute kasarmute valmimise tõttu vabaks. Plats oli ilusas kohas avara tänav ääres ja mõte leidis laialdast toetust.

Kasarmud, mis asusid kiriku kohal. Foto: Ed. Selleke, 1914. Kalju Leiva erakogu.

Jaauar1s 1911. a. otsustas linnavolikogu nimetatud platsi (1094 ruut-sülda ehk 4980 m²) Pauluse kogudusele anda. Tingimuseks tehti vaid, et kogudus nõutaks loa sellele platsile kirik ehitada. Nii kulus ehitusplatsi otsimiseks vaid kuu aega, misjäre1 tul1 ära oodata põhikirja kinnitamine, et kingitud plats vastu võtta.

Kohe alustati ehituse kavandamist. 1911. a. käidi Riias vaatamas äsja valminud Gertrudi kirikut. Läbirääkimisi peeti Riia polütehnikumi arhitektuuriprofessori von Stykiga, kes oli nähtavasti õp. Habichti ammune tuttav. Samuti pöörduti soome arhitekti **Eliel Saarineni** (1873–1950) poole. Viimane valmistas kiriku ehitusplaani ja käis seda isiklikult 21. detsembril 1911. a. Tartus koguduse nõukogule tutvustamas.

Eliel Gottlieb Saarinen (20. 08. 1873 – 01. 07. 1950) on silmapaistvamaid soome arhitekte. Ta töötas aastast 1896 Helsingis arhitektuuribüroos “Gesellius, Lindgren & Saarinen” ja 1905 – 1913 büroos “Gesellius & Saarinen”. 1923 asus Saarinen USAsse, oli aastast 1924 Michigani ülikooli õppejõud ning 1932 – 46 Carnbrooki Kunstiakadeemia president.

Varases loomingu viljeles Saarinen rahvusromantilise varjundiga juugendstiili. 1905 projekteeris ta Eesti esimese juugendehitise (Lutheri mööblivabriku rahvamaja Tallinnas). Tartu Pauluse kirik on tema Soome-ajajärgu ainuke sakraalhoone. 1913. aastal võitis Saarinen Tallinna planeeringu võistluse. Projektis “Suur-Tallinn” ühendas ta linnaehituse romantilise suuna prantsuse geometrismiga ning hajutas linnakeskuse.⁴

Korjandused kiriku heaks töid sisse märgatavaid, ent ometi mitte piisavaid summasid. Nii koguti esimese nelja kuu jooksul 1910. a. koguduse armuannetena 167 rubla, 1911. a. palmipuudepühal korraldatud kontsert andis üle 300 rubla. Koguduse aruanne 1911. aastast märgib juba 2411 rubla olemasolu, millele tuli järgneva aastaga 12 000 rubla juurde. 1913. a. lisandus 20 000 rubla (sh Põhja-Liivimaa Suurte koguduste Jaotamise-Kassa kingitus 16 000 rubla) ja 1914. a. veel umbes 8000 rubla (300 rubla Abikassast, 2000 rubla Maarja koguduselt kingituseks, 300 rubla Suur-Gildi annetusena jt, kusjuures koguduse liikmed töid annetustena kokku 2000 rubla).

⁴ Eesti kunsti ja arhitektuuri biograafiline leksikon. Tallinn 1996. Lk 455.

Kogudusel oli kindel tahtmine alustada ehitusega 1914. a. suvel, kuid maailmasõja algus lükkas selle pisut edasi. Kiriku ehitus kavatseti mitme aasta peale jaotada, et võita raha kogumiseks aega. Siiski tegi koguduse nõukogu 16. aprillil 1915. a. ehitusmeister Karl Kleinile ülesandeks hoone 90 000 rubla eest 15. oktoobriks katuse alla viia. See hulljulge otsus sündis olukorras, kus koos oli alles pool rahast. Kui alusmüürid valmis said, pandi 31. mail 1915. a. kirikule **nurgakivi**. Vasest kastikesega asetati nurgakivi alla järgmise sisuga dokument ja selles loendatud esemed:

Jumala auks ja meie kodulinna usu1u kinnitamiseks ja kasvatamiseks on raskel rahutumal ajal nende käed, kelle isad, vennad ja pojad sõjaväljal seisavad, suure ja tähtsa rahutöö alanud.

Täna1el päeval, 31. mail 1915, keiserliku majesteedi Nikolai II valitsuse kahekümne esimesel aastal on Tartu (Jurjevi) Eesti evangel. Lutheri usu Pauluse kiriku nurgakivi pandud ja kokkutulnud koguduse liikmete keskel täna õpetaja ja hingekarjase Arnold Habicht'i poolt pühalikult sisse õnnistatud.

Selleks päevaks olivad Tartu Maarja kirikusse kokku kogunenud muude seas rohkesti vaimuliku ja ilmaliku seisuse kui ka seltskondliku elu esitajaid.

Kell ¼3 pääle lõunat liikusivad nad pidulikus rongis Maarja kirikust läbi Pepleri uulitsa ehituse platsile Riia uulitsas, kus pühalik talitus täide saadeti. Koguduse õpetaja oli laululehed, ühes lühikese ülevaatega koguduse elust ja tegevusest, kokku seadnud.

Kiriku nurgakivi alla pandud vasest kastikene sisaldab järgmist pääle sellesinase dokumendi:

1. Mälestuse-leht Pauluse kiriku nurgakivipanemise päeval 31. mail 1915. a.
2. Koguduse aastate aruanded.
3. Uus Testament, 1906. a. trükk.
4. Uue Testamendi kõige uuema, 1912. a. väljaande proovitrükk. (J. Bergmanni poolt parandatud väljaanne.)
5. Kiriku lauluraamat, 1909. a. trükk.
6. Kodumaa kalender 1915. a., Tartu linna plaaniga (suurem formaat).

7. 1915. a. tähtraamat “Sirvilauad”.

8. Kohalikkude ajalehtede viimased numbrid: “Postimees”, “Elu”, “Päevaleht”, “Meie aastasada”, “Naesterahva käsitööleht”, “Põllutööleht”, “Aiatööleht”, “Eesti Kirjandus”, “Vaba Sõna”.

9. Praegu tarvitusel olevad Vene metallrahad: hõbe: 5, 10, 15, 20, 25, 30, 50 kop. ja 1 rubla; vask: ½, 1, 2, 3, 5 kop.

10. Kopia kiriku plaanist.

11. Ärakiri kiriku ehituse kontrahhist.

Nurgakivi õnnistamisel kõnelesivad: Tartu maakonna praost L. Greinert Äksist, õp. J. Rennit Põltsamaalt, Viljandimaakonna praost M. Jürmann Tarvastust ja teised.

Laulis Pauluse koguduse laulukoor ühes “Vanemuise” Muusika-Osakonna laulukooriga vabakunstniku Juhan Aaviku juhatusel ja mängis kohalik tuletõrjajate orkester kapellmeister D. Alba juhatusel.

Usinad käed koguduse hulgast olid kiriku ehituse platsi pargade ja vanikutega ära ehtinud. Sellel kohal, kus tulevikus altar saab seisma, oli pargade ja lilledega kaunistatud laud ja tema kõrval kõnepult. Seespool kiriku alusmüürisid olivad toolid ja pingid kutsutud võõraste ja koguduse liikmete tarvis üles seatud.

Tänane rõõmupäev sunnib tänama. Lühikese 4¼ aastaga on Pauluse kogudus suureks kasvanud 21.400 hinge pääle. Kiriku ehitus, millest koguduse asutamisel aina kui kuldsest unenäost kõnelda julgesime, on teoks saanud. Kui Jumal edasi aitab, saab sügisel juba meie kiriku torn tõstetud sõrmena taeva poole näitama. Üksi ei oleks meie nii kaugele võinud saada.

Linnavalitsusele, kes meile platsi kinkis, Põhja-Liivimaa suurte koguduste jaotamise kassale, kes ehituse hääks 16.000 rbl. annetas, Maarja kiriku konvendile, kes 2000 rubla määras ja kõigile teistele annetajatele olgu ka siin kohal südamelik tänu öeldud.

Täna teeme alguse rõõmsa, aga ka raske südamega. Tänu Jumalale, kes kõik käed ja südamed lahti tegi, tõuseb taeva poole; ühtlasi

muljub ka mure. Kust saab raha tulema, et ehitust katuse alla viia? Jumal ise teab seda.

Ajad on rasked, puudust palju igalpool. Siiski tahame hakatust teha kindlas usus Jumala pääle.

Olgu Pauluse kirik, mis praegusel raskel sõjaajal alati, järeltulevatele põlvedele tunnistuseks, et meie ajal usku küll oli olemas, mis teos ja töös oma jõudu ja eluõigust näitas.

Pauluse koguduse hingekarjaseks on koguduse asutaja õp. Arnold Habicht, abiõpetajaks cand. Leopold Raudkepp, köster-organistiks Emil Paigaline.

Nõukogu liikmed on: esimees cand. rer. merc. Eduard Aule, abi-esimees Eduard Kuusik, kirjatoimetaja Karl. Ed. Sööt, abi August Paukson, laekahoidja Peeter Luksep, abi Kristjan Raag; teised nõukogu liikmed K. Pärn, Chr. Virkhaus, M. Jänes, J. Muna, J. Tüür ja ülemtalurahvakohtunik P. Kase.

Volikogu liikmed on järgmised: H. Viira, K. Rüster, R. Hagel, K. Koplus, J. Paukson, J. Tiedeberg, J. Prüüs, M. Tobba, A. Lossmann, K. Lõoke, P. Jänes, J. Mällo, cand. jur. J. Laur, J. Eller, Ed. Loskit, K. Neumann, G. Eller, M. Reinik, J. Raud, G. Roht, J. Trents, J. Sarv, cand. math.

Ehituse toimkonna liikmed on: P. Kase, õpet. A. Habicht, J. Tüür, J. Raud, H. Viira, J. Muna.

Kiriku võõrmündriteks on: A. Hellberg, K. Grünberg, M. Luts, J. Otsa, K. Paade, J. Rammul, K. Reinhold.

Surnuaia ülevaatajaks on K. Kiis, kirikuteenriks P. Ratnik.

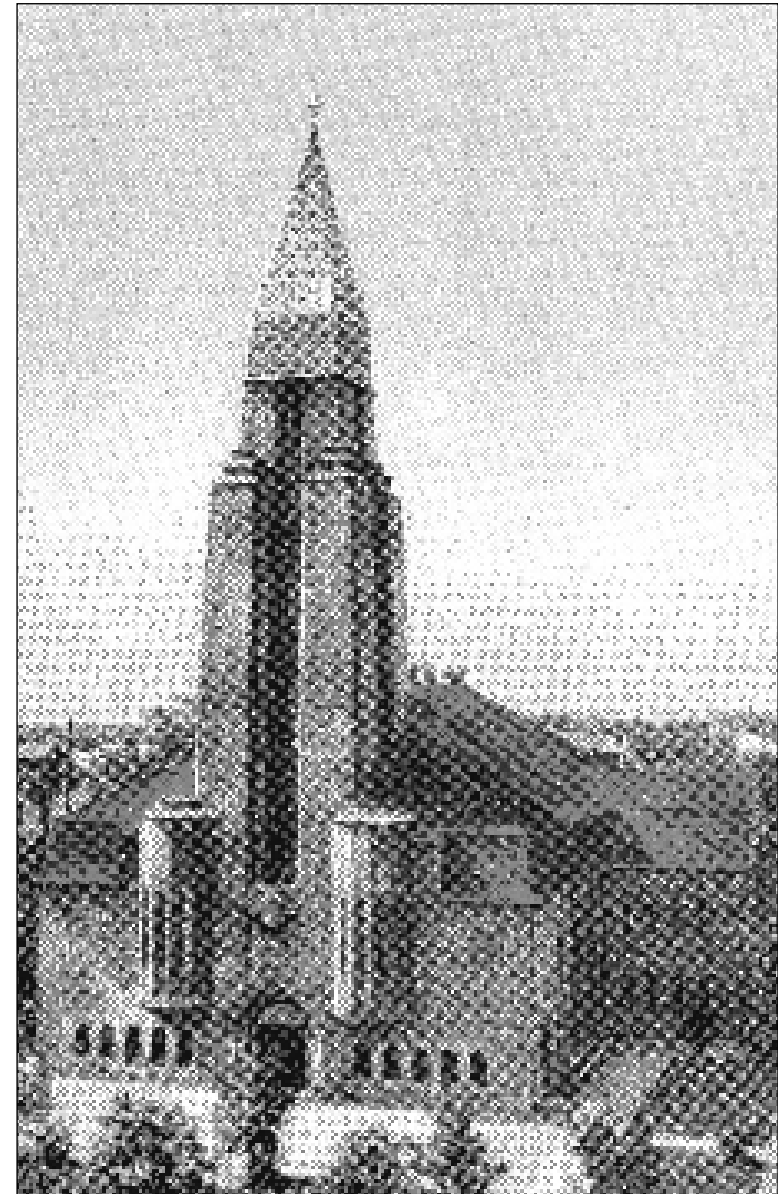
Kirik ehitatakse Soome arhitekti Eliel Saarineni plaani järele. Ehitus saadetakse toime kohaliku inseneri Fr. Kangro juhatusel, kus juures ehitusmeistriteks on Karl Klein Petrogradist (Peterburist) ja E. Demant Riias.

Nagu karta võis, hakkas **rahanappus** peagi tunda andma. Ei teatud, kust hankida puuduv osa. Augustikuu lõpul anti juhatusel voli 30 000 rubla laenu teha, olgu pangast või eraisikutelt. Veidi hiljem pöörduti laenupalvega Maarja koguduse poole, kuna teati seal seisvat 40 000 rubla. Üldise sõjaolukorra ja rahapuuduse tõttu ei suudetud ehitust määratud tähtajaks lõpule viia. Alles 1916. a. veebruaris teatasid õp. Habicht ja esimees Aule, et välised tööd on lõpule lähenemas. Aega viitmata asuti sisetööde juurde, kuigi vahepeal oli võlga võetud 35 000 rubla ja ikka puudus veel kümneid tuhandeid. Samal ajal mõeldi ka võlgade tasumisele, et protsendid koormavaks ei muutuks.

Raskuste kiuste oldi veendunud, et ehitust alustati viimasel võimalusel, rubla-aja lõpul. Sõja tõttu järjest langev rahakurss ja majanduslik olukord poleks hiljem lasknud sellele mõeldagi. Kõigi töödega jõuti lõpule 1917. a. sügiseks ja Palupera talunikult Johannes Joonaselt ostis kogudus 1000 rubla eest oreli (100 rubla kinkis müüja kogudusele tagasi). “Oli vist Sauer”, oletab hilisem organist Peeter Lokk. Oreli täiendamiseks annetas nõukogu abiesimees Ed. Kuusik suurema summa – 2000 rubla. Elektrivalgustuse paigaldamiseks kinkisid M. Jänes ja J. Muna kumbki 2500 rubla, kuid kiriku sisseõnnistamiseks seda vastava materjali puudusel valmis ei jõutud.

Kiriku õnnistamine

Uus kirik õnnistati **1. oktoobril 1917. a.** See sündis ajal, mil Saksa väed olid ametis Lääne-Eesti saarte vallutamisega, ent Tartust jäi sõjakära veel kaugele. Kella poole üheks kogunesid Maarja kirikusse kutsutud külalised ja koguduse esindajad, kuid Maarja kirik oli juba enne rahvast täis. Õpetaja Habichti lahkumiskõne järel algas **rongkäik** uue kiriku poole. Kõige ees sammus kiriku ehitaja hr. Klein, kes kandis sametpadjal kiriku võtit. Tema kannul tulid võõrmündrid altariristi ja -lühtritega, nende järel Tartu praost Greinert koguduse nõukogu esimehe ja abiesimehe saatel, siis Pauluse koguduse õpetaja Habicht ja üks esimesi eesti soost kirikuõpetajaid, Wilhelm Eisenschmidt (1839–1922). Nende järel teised õpetajad, kes kandsid kirikuriistu (karikaid, kanne, lühtreid jne). Järgnesid kutsutud külalised, nõukogu ja volikogu liikmed ning lõpuks Maarja kirikust kaasatulev rahvahulk. Auvõõraste hulgas sammusid hulk EELK koguduste õpetajaid, valitsusasutuste ja ühiskondlike asutuste esindajad,

Pauluse kirik ilma tiibhooneta. Foto: E.Kald. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

ülikooli rektor V. G. Aleksejev (1866–1943) jt.

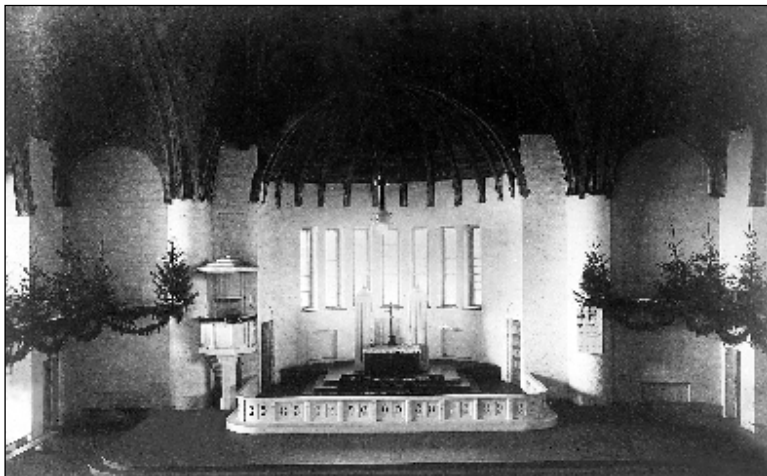
Tulijaid tervitasid kiriku tornist pasunahelid, millega rahvas lauldes ühines: “Oh kui armsad on need hooned.” Kiriku ukse ees astus nõukogu esimees Eduard Aule abiesimehe ja ehitustoimkonna juhatajaga rongkäigu ette, võttis padjalt kiriku võtme ning ulatas selle kohase kõnega praostile, kes tuletas meelde Taaveti laulu 118:19–20 ja avas kiriku ukse.

Paarkümmend ametiriides kirikuõpetajat põlvitasid altari ees, sisenesid altariruumi ja kogudus alustas laulu “Üks kindel linn ja varjupaik.” **Pühitsustalituses** nimetas praost Greinert üksikuid esemeid altaril, altarit ennast, orelit ja lõpuks kogu kirikut, neid kasutusele võtmiseks õnnistades. Järgnesid tervitused ja piiblisalmid teistelt õpetajatelt.

Palve pidas õpetaja Wilhelm Eisenschmidt, altariteenistuse õpetaja Arnold Laur (1880–1961), jutlustas Pilstvere õpetaja Bernhard Steinberg (1872–1948) ja kõne pidas Viljandi Pauluse koguduse õpetaja Jaan Lattik (1878–1967).

Pärast seda, kui Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja Wittrock Koguduste Abikassa Põhja-Liivimaa Osakonna asemikuna kantslist tervitussõnu oli öelnud, luges õpetaja Habicht kaugemalt saadetud õnnesoovid ette, muude seas pikema südamliku kirja Moskva kindralsuperintendendilt (endiselt Tartu Maarja koguduse õpetajalt) Paul Willigerodelt.

Selsamal pühapäeval, mil kirik sisse pühitseti, õnnistati seal ka 61 leeri-

Vaade altarile. Foto: 1917. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

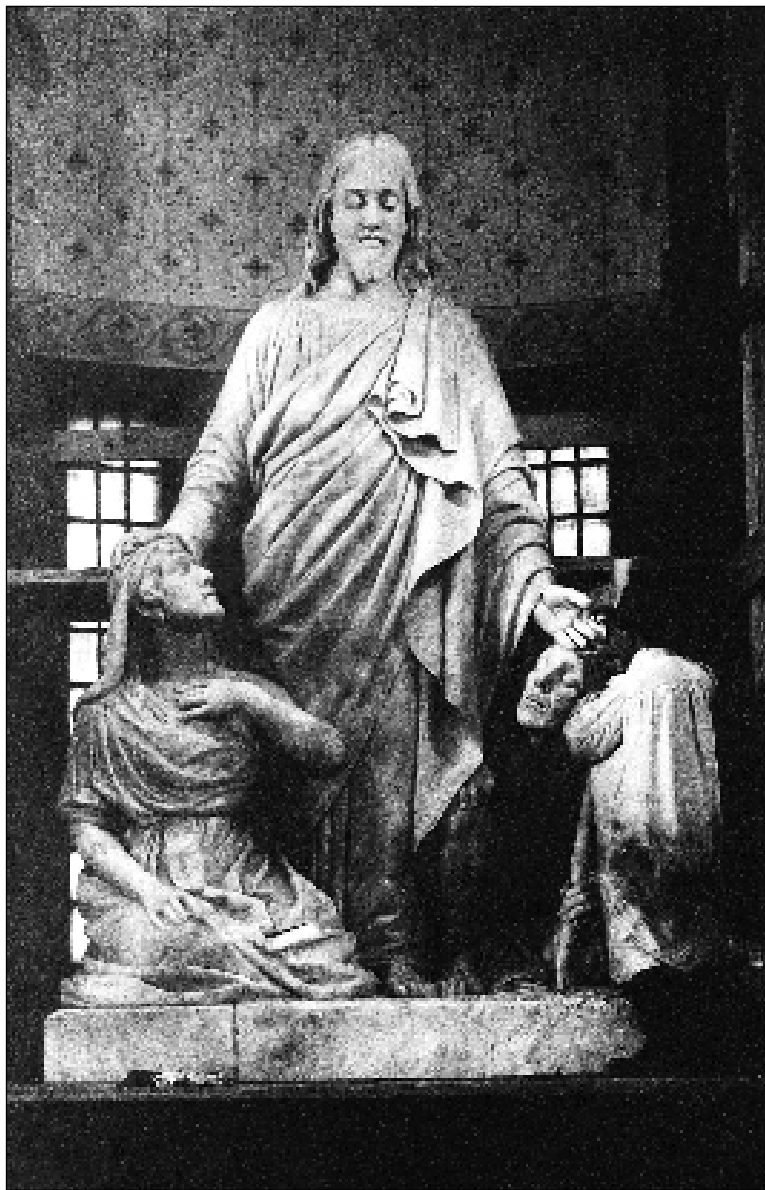
last. Esimesena sai uues kirikus leeriõnnistuse Pauline Kaiv (1899–1988), kelle pojast Halvor Sanderist (sünd. 1932) sai hiljem juhatuse esimees ja pojapojast Ove Sanderist (sünd. 1970) kirikuõpetaja.

Pauluse kirik kerkis sõjakäras ja revolutsioonide möllus. Ta oli sõjarede laps. Ehitus läks maksma umbes 160 000 rubla, millest 100 000 oli võlga. Kuigi kirik oli jumalateenistusteks valmis ja pühitsetud, oli see veel kaunistamata, krohvimata, kelladeta ja algelise altari ning oreliga. Endise visadusega ehitati edasi. Orelile muretseti täiendusosi, ehitati valmis rõdud, seinad krohviti ja värviti ning seati sisse elektrivalgustus. Kahe aasta pärast, 9. novembril 1919. a pühitseti kirik juba lõplikuma ilme saanuna uuesti. Õnnistamist toimetas piiskop Jakob Kukk (1870–1933). Puudusid veel altar ja altaripilt või kuju, keskküte ja kellad.

ALTARIKUJU

1921. a. otsustas koguduse nõukogu õpetaja Habichti õhutusel, et Pauluse kirikusse muretsetakse altarile skulptuur ja mitte maal, nagu teistes kirikutes. Eialgu kavandati kuju pühakirja sõna kohaselt “Laske lapsukesed minu juurde tulla!”, kuid peagi leiti, et oleks liiga ühekülgne ainult lapsi mainida. Seejärel pakkus prof. **Amandus Adamson** (1859–1929) välja motiivi: “Tulge minu juurde kõik, kes teie vaevatud ja koormatud olete!” Kogudus oli kunstniku ettepanekuga päri ja nimetatud kirjakohta alusel saigi kuju marmorisse raiutud. Just marmorisse, kuigi kipsiga oleks vähemalt kolm korda odavamalt saanud. Eesotsas Mart Jänesega (1869–1933) otsustati marmori kui vastupidavama materjali kasuks. Tookord ei osatud aimatagi, et kuju 21 aasta pärast nuginii sõjatules hävib.

Sobilik marmor, mis Eestimaa kliima mõjul ei praguneks, leiti Itaaliast Carrara lademetest 2000 meetri kõrguselt. Suureks abiks oli Adamsoni sõber prof. Nicoli, kellela nii suure marmorikamaka hankimine oleks keeruline olnud. Algul kaalus marmoritükk 42 tonni. Mägedest toimetati see blokkide abil alla, kuid raudtee sellist raskust ei kannatanud. Sel põhjusel raiuti 9 tonni maha ja marmorikamakas toimetati raudteed pidi Carrara linna. Marmori muretsemine ja vedu läks maksma üle 300 naelsterlingi (u 350 000 eesti marka). 24 härja abil veeti kivimürakas seebiga libedaks tehtud alustel skulptori töökotta. Adamson töötas kuju kallal 1922. aasta

Kunstnik viimistleb altarikuju. Foto: 1923. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

veebruariist juunini ja sai selle ligikaudu valmis. Skulptori töökojas nägi kuju ka Rooma paavst.⁵

Tükil ajal ei leitud sadamast laeva, mis võtaks raske kivi vedada. 14. novembril pandi kuju lõpuks Genuas laevale ja 6. detsembril jõudis see Hamburgi kaudu Tallinna sadamasse. Laevareisi eest maksti 75 000 marka. Nädal hiljem, 14. detsembril 1922 sõidutati altarikuju rongiga Tartusse, kus AS Tegur selle kõigiti mõõduka tasu eest blokkide peal kirikusse toimetas, aluse ehitas ja kuju paika seadis. Talvisel ajal polnud töö kergete killast.

Algas töö kirikus, et kuju lõplikult valmis saada. Peagi selgus, et on suur vahe töötada Itaalia päikese all või Eestimaa külmas ja niiskes kirikus. Kujur külmetas end ära ja sõitis Paldiskisse tervist parandama. Avamisega ei kiirustatud, sest ka õpetaja Habicht tundis end tõbisena. Amandus Adamson tunnistas, et pole terve elu jooksul kunagi nii rasketes tingimustes töötanud. Siiski ta kosus ja jätkas tööd Pauluse kirikus.

Kõik kokku, alates materjali muretsemisest kuni skulptuuri üles seadmiseni läks maksma 1 400 000 marka. Sinna on arvatud ka kunstniku tasu, mis polevat andnud muud kui tema 7-liikmelisele perekonnale töö ajaks äraelamise. Ometi oli Adamson kogudusele tänulik ja kiitis soliidset ning korralikku käitumist rahaasjades. **Altar** valmistati ülikooli arhitekt Mielbergi kavandite ja juhatus järgi.

Pühitsemise viis laupäeval, 17. märtsil 1923. a läbi piiskop Jakob Kukk. Tema järel astusid altari ette veel mõned õpetajad. Kohal olid Habicht, Knüpffer, Westrén-Doll, Willing, Seesemann, Rahamägi, Rutopöld ja Kuljus.

Kirikusse pääses vaid laululehtedega. Et uksel ummikuid ära hoida, olid laululehed aegsasti saadaval nii kirikus kui mitmetes ärides üle Tartu linna. Eespool asuvatele hinnatud kohtadele pääses vastavalt ära märgitud laululehtedega. Viimaseid said kantseleist vaid need koguduse liikmed, kel liikmemaks tasutud. Ülejäänutel, ka teiste koguduste liikmetel, seda võimalust polnud. Sellegipoolest oli kella seitsmeks õhtul kirik pungil rahvast täis. Oletati, et kirik võib koos püstiseisjatega mahutada 6000 inimest.

Jumalateenistus algas ja kogudus laulis lehtedelt “Oh kui armsad on need hooned” (viisil: Jeesus, surma äravõitja). Pühitsemistalituse eel soleeris

⁵ Haamer, 1935 lk 28 ja Postimees, 18. 03.1924

hr Kirschbaumer viiulil orelil saatel ja Miina Hermann (Härma) segakoor laulis Tobiasi “Eks teie tea”. Koorijuht Peeter Kivi kritiseerib oma mälestustes nii laulu rütmi kui puhtust, kuid osa paneb ka halva orelil süüks. Järgnes piiskopi kõne ja pühitsemispalve.

Jõudis kätte kuju avamise silmapilk. Kolm väikest tütarlast valgetes kleitides kandsid prof. Adamsoni kätte padja peal käärid. Kell 19.42 lõikas kunstnik läbi eesriiet kandva nööri ja 3,5 kõrgune kuju ilmus nähtavale. “Ta oli tõesti mõjuv, ilus, midagi liigutavat! Ja kehast käib värin läbi, kui teda esimest korda näed,” kirjutab Peeter Kivi, kes peale pühitsemistalitust dirigendina koguduse laulukoori ette astus. “Tuhanded pilgud kiindusid suurepärasesse kunstiteosesse. Tundus, et marmor on elavaks saanud,” kirjutas ajaleht Postimees järgmisel päeval. “Kuju on algupärasemaid kogu Baltimail,” mainib Harri Haamer 1935. aastal.

Ent võim vahetus ja 1960. aastal kirjutab Tiina Nurk: “1922.a. lõpul töötas kunstnik pikemat aega Itaalias. Seal valmis tal marmoris Tartu Pauluse kiriku 3,5 m kõrgune altari-grupp “Kristus Maarja Magdaleena ja pimedaga”, mis avati 1923. a. märtsis. See on tüüpilisi tellimustöid, millel puudub kunstniku individuaalne lähenemine. Kristuse figuuris on tugevasti tunda B. Thorwaldseni (1770–1844) eeskujusid. Kristuse kuju kordab Adamson ka oma kabeli kavandis (savi, 1924).”

Piiskop pühitses altari ja seda kaunistava kuju ning kõik kirikuõpetajad lugesid järgemööda pühakirja salmi. Seejärel ehtisid 12 tütarlast altariesise rohelist vanikutega. Samal päeval ristiti ka kunstnik Adamsoni laps. Kõik kokku kestis ligi 3 tundi.

KELLAD

13. detsembril 1923, õhtul kell 18 õnnistati Pauluse kiriku kellad. Selleks olid need altari ette üles seatud. Nimeks pandi neile “Hüüdjä hääl” ja “Kiitja keel.” Seejärel lõi õpetaja kummagi kellaga kolm pauku, mis rahva kihama pani. Tornis helistati kelli esmakordselt jõululaupäeva õhtul kella viiese jumalateenistuse eel. Terasesse valati need Saksamaal Bochumis, Ruhri tööstuspiirkonnas. Tartusse jõudsid kellad aastase hilinemisega 1. novembril 1923. Ettevõtmine viibis, kuna Ruhrimaa oli okupeeritud Prantsuse ja Belgia vägede poolt.

Suurem (80 pd) 1200 kg (dis)

“Ma olen hüüdjä heal: tehke tasaseks Issanda tee! Joh ev 1,23 Tartu Pauluse kogudus oma kallile kirikule Jumala auks 1922 aastal koguduse XII ja kiriku V aastapäeva puhul.”

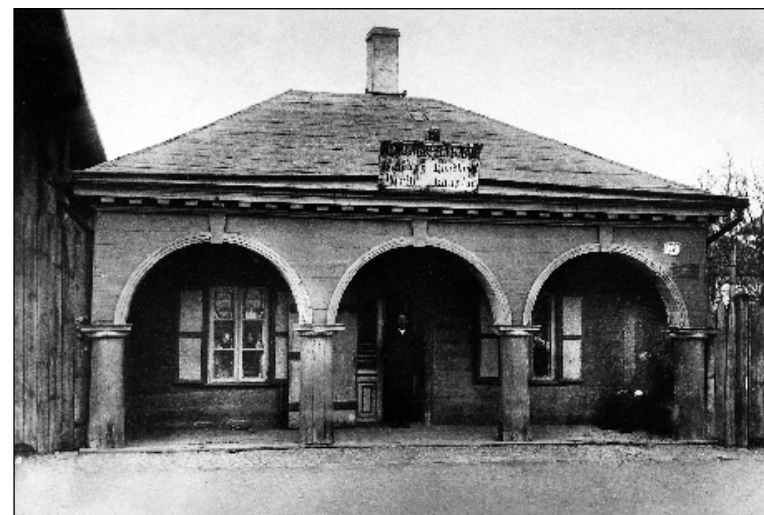
Väiksem (50 pd) 800 kg (fis)

“Minu keel peab Sinu õigust kuulutama iga päew su kiitust Taaw l. 35, 28.”

Tartu Pauluse kirik sai suurimad kellad kogu Tartumaal. Õpetaja Habicht oli rõõmus, et 350 000 marka maksnud kellad jõuti välja osta, sest hinnad tõusid kiiresti. Ta avaldas arvamust, et kui neid praegu (st 1923) peaks muretsema hakkama, siis lihtsalt ei jõuaks.

Inspiratsiooni sai Pauluse kiriku kelladest helilooja Heino Eller, kes kirjutas klaveripala “Kellad”. Needsamad kellad kutsuvad tartlasi kirikusse ka täna.

Hoolimata koguduse ränkraskest võlakooormast seati 1924. a. sisse **keskküte**, mis läks maksma 700 000 marka. Samasse aastasse jäi 1917. a. ostetud **oreli** teistkordne suurendamine.

Riia-Peterburi hobuposti tollivalitsuse hoone, mis asus tiibhoone kohal. Foto: Ed. Selleke, 1914. Kalju Leiva erakogu.

TIIBHOONE

Kuigi esimese maailmasõja keerises suured võlad kokku kuivasid, põhjustasid rahalised raskused jätkuvalt peavalu, sest sissetulekud jäid loodetust väiksemaks. Kõik annetused moodustasid vaid kolmandiku vajaminevast. Siis aga tabas Eestit 1923./24. aastal majanduskriis ja 1928. a. viidi läbi rahareform. Rahakursi languse tõttu muutusid võlasummad taas pisikeseks ning neist saadi kergesti üle.

Koguduse elu rahunes. Enam ei paistnud pidevat tõusu ega silmaga nähtavat kerkimist. Enam polnud suuri plaane ega üha uusi hulljulgeid ettevõtmisi, mille nimel pingutada. Harri Haamer oletab, et seisaku võis põhjustada alguse liigne pingutus või loidumus pikkade sõja-aastate järel.

Esmalt andis seisak tunda majanduslikus elus. Vaevu suudeti jooksvaid kohustusi täita ja mõnikord tuli sellekski laenu teha. Nii suguses olukorras asuti 1931. aastal tiibhoone ehitusele. Juba kolm aastat varem oli õpetaja Habicht lasknud arhitekt Sarmeril plaane teha ja püüdnud maja ehitamist alustada. Ehitus edenes ja 4. novembril 1932 võeti ehitajailt vastu maja võtmed. Tõid jäi veel arhitekt Kirsipu (1897–1984) kavandi järgi ehitatud kaminaga, mis ei täitnud oma ülesannet. See paluti ümber teha. Mart Jänes palus ehitajat mõned tehtud lisakulutused kogudusele kinkida. Seoses uute ehitustega oli kogudus suutnud nende paari aastaga kasvatada oma võlakoori 7 tuhandelt 45 tuhandele kroonile.

Et vähendada väljaminekuid, kaotati juba 1932. aasta alguses abiõpetaja koht. Senine abiõpetaja **Gunnar Knüpfner** (1888–1963) asus Ülikooli koguduse teenistusse. Pauluse koguduses kärbiti palka ka ülemõpetajal, kes nüüd koguduse majja korteri sai.

MUUSIKAELU

Pauluse koguduse sünnist ja esimesest jumalateenistusest alates tegutses köster-organistina **Emil-Alfred Paigaline** (1884–1942). Oma ülesandeid täitis ta ustavalt üle kahekümne aasta. Töö kõrvalt alustas Paigaline õpinguid Tartu Ülikooli usuteaduskonnas ja 1931. aastal pani ta maha organisti ameti, alustades tegevust vaimulikuna. Aasta hiljem sai temast kirikuõpetaja Sindi koguduses. Sinna jäi Paigaline kuni arreteerimiseni 1941. aastal, mille järel ta vangilaagris maha lasti.

Kuigi koorilauluga tehti Pauluse koguduses juba varem algust, sai see 1914. aastal korralikult käima lükatud. Harjutusteks andis tasuta ruumid Eesti Kõrgem Tütarlaste Kool ja koorijuhiks tuli Vanemuise orkestri dirigent, hilisem konservatooriumi professor **Juhan Aavik** (1884–1982). Aavik märgib, et juhatas seda koori neli aastat.⁶ Seejärel läks ta Vabadussõtta.

Koorijuhi tööd jätkas **Peeter Kivi** (1885–1969), kes 5. mail 1920 koguduses taas koori asutas. Kivi oli kord astunud kantselseis küsimusega, miks on pühade ajal kirikukoori asemel tühi koht – köster Paigalisest nähtavasti koorijuhti ei olnud. Oma päevikus kirjutab Kivi, et ta kiriku laulukoori kuulates iial sellega rahul ei olnud: *“Ainult on mul meeles ilusad viisid Tartu Maarja kiriku koorist, kus köster Kurriku juhatusel ka viimaks ise laulmas käisin. Mul oli tungiv soov ise oma meele järele laulu juhatada ja nüüd on see siin võimalik – oma koguduses.”*

Ka **pasunahelid** on saatnud Pauluse kogudust läbi aegade. Mõnikord orkester telliti, mõnikord kutsuti kokku juhuslikud mängijad. Mängiti ka Peeter Kivi taktikepi all. 8. märtsil 1922 kirjutab Kivi: *“Organiseerisime Tartu Pauluse kiriku palvepäevaks jumalateenistusele pasunakoori mängima. Oli küll 18 kutsutud mehest ainult 13 ilmunud, aga muusika oli ikkagi omal kohal ja kõlav. Kornetis mängis kaasa meie Tartu parem trompeti mängija. Oli hoopis kiirem tempogi kiriku viisidel.”*

KIRIKUMUUSIKA SELTS

Koorimuusika näitas edenemise märke. 1922. aasta kevadel sai Pauluse koor kiita Miina Hermann (Härma) käest, kes seda parimaks kirikukooriks nimetas. Emotsionaalse inimesena oskas Peeter Kivi seda kiitust vääriliselt hinnata. Aasta lõpul alustati Tartu Pauluse Kirikumuusika Seltsi loomisega. Selle eesmärgiks pidi saama kirikumuusika edendamine, noodi- ja raamatukogu asutamine kogudusse ning kursuste ja kontsertide korraldamine. 30. jaanuaril 1923 kinnitati seltsi põhikiri ametlikult. Lisaks lauljatele tegutses seltsi raames hooti ka oma pasunakoor.

Samal aastal osales seltsi 50-liikmeline laulukoor üldlaulupeol Tallinnas ja 15. juulil sai teoks koori esimene väljasõit. Aurulaev viis Läänistesse ja sealt mindi 6 km jalgsi Võnnu kiriku juurde. Öömaja saadi kihelkonna

⁶ EKA F 193; M 1:10

koolimajas, mis oli lubatud mugavaks teha. Köstri soovil oli selle korralduse enda peale võtnud kirikumõisa rentnik, kes käsku oma arusaamise kohaselt täitis. Sissekantud põhk haises sedavõrd, et lauljad juba lävelt tagasi õue pöördusid ja murul istet võtsid. Väsimus sundis aga kõigega leppima ja peagi uinusid nad umbses õhus. Koorijuht Kivi, köster Paigaline ja Habichti õepoeg peatusid aga kohaliku köstri juures. Lauljaid paluti hommikul kell 7 kirikusse proovile tulla. Kõik olid ka õigeks ajaks kohal ja kaebasid, et muusikamehed neid õõ läbi tülitanud küll aknal, küll uksele mängides ja trummi lüües. Alles hommiku tulles olid pasunamehed leidnud aseme värskete heinasaadude kõrval, kus õhk muidugi puhtam, kuid tasuks öise äratuse eest peitsid lauljad magajate pillid ära.

Dirigent võis kooriga rahule jääda. Kuigi orel pool tooni kõrgemaks osutus ja oreilirõdu koorile kitsaks jäi, olid lauljad sedavõrd tähelepanelikud, et ka tulid ka mõnedest apsudest puhtalt välja.

Seoses majanduslike raskustega koguduses hakkasid ka Peeter Kivi vaevama rahamured. Niigi väikest palka ei olnud enam kiriku tühjast kassast võimalik välja maksta. Kord nootide tarvis raha välja andes tähendas õp. Habicht: “Teie olete meie raha ära lugenud, et just nii palju arve tegite.”

1924. aasta palvepäeva eel kurdab koorijuht Kivi: “Tee, mis sa tahad! Ka tenoreid on vähe! Nii ilusasti, kui vahel eeltöö kordaminekut näitab, nii halvasti läks ta sellel peaproovil, et ma ütlesin lauljatele, et ma tõesti jätkaksin laulu ära. Sest ilma bassita ei tohi laulda! Küsisin lauljailt, kas oleme meie nii suure koguduse laulukoor, et 25000 hinge nii vaesed, et ainult kaks bassi olemas ja kui üks neist sõidab laadale, siis ei saa laulda!? Teisel päeval kutsusid mõned neiud Vanemuisest basse juurde ja peab ütlema, et bass oli tugev ja tüüse. Ka tenoreid oli ilmunud nõnda, et arv vastama pidi, aga kuhu jäi meie pianissimo! Maha on visatud harjutuste vaev ja ilma proovita ei saa üalgi koor oma võimist täiel määral näidata.”

Koorijuhi palka, mis niigi pikemat aega kätte saamata, vähendati veelgi. Lauljad tegid ettepaneku muuta seltsi põhikirja, et saada iseseisvaks Kirikumuusika Seltsiks. Kivi palus muudatustega natuke oodata ja sinna-paika asi jäigi. Juhatuse esimees hr Koiva arvas, et “te olete ikka mõne korra halvasti laulnud, ega muidu koosolek ei oleks nii suures enamuses teid laintud.” Samas ei kao ka kiidusõnad kuhugi, iseäranis kui teiste kirikukooridega võrreldakse. Kui aga järgmisel aastal koorijuhi palk hoopis ära kaotatada taheti, kasvasid senised pinged hästi tasustatud köstriaärraga.

Esimesed liturgilised uuendused jõudsid Pauluse kirikusse 1924. aasta

suvel, kui pidulikult tähistati usupuhastuse Eestimaale jõudmise 400. aastapäeva. 17. juunil ebaõnnestus õpetaja ja köstri kolm aastat harjutatud liturgiaul. Külalistele, kelle seas olid piiskopid Soomest, Rootsist ja Lätist, taheti pakkuda midagi üllatavat. Orel andis hääle kätte ja kogudus pidi mitmehäälset liturgiat üksi edasi laulma. Paraku läks see nii halvasti, et orel pidi siiski appi tulema. Õpetaja Habicht jooksis lauljaid keelama ja mõned muusikamehed küsisid koorijuhilt, et mis laul see küll on. Peeter Kivi seletas neile, et see on koguduse vastulaul, valmistatud 400 aasta juubeliks võõrastele üllatuseks.

Ajaleht “Eesti Kirik” jagab kõigest hoolimata kiidusõnu: “Ka on õp. Habichtil ja köster Paigalisel see suur teene, et nad oma koguduse on õpetanud ilusasti 2- ja 3-häälselt laulma. Missugune vahe on G. Mülleri Püha Vaimu koguduse laulu vahel 17. aastaja algul, kus koguduse õpetaja pidi tunnistama, et kogudus nagu lambakari määgib, ja Pauluse koguduse laulu vahel!”⁷ Peeter Kivi vastupidise arvamuse esindajana leiab, et oma mees kiidab tehtud tööd ka siis, kui see ka kõige hullemini äpardub.

Ometi elas Kirikumuusika Selts visalt edasi ja laulukoor võttis ette aina suuremaid teoseid ja raskemaid palu. Kooriharjutusteks üüriti ruume saksa usuteadlaste majas (Vallikraavi 16). Jätakuvalt tunneb koor tõrjuvat suhtumist koguduse poolt, kus leitakse, et odavam tuleb kirikupühadele kutsuda hea tasemega Miina Hermann (Härma) segakoor. Juhatuse koosolekul seletab koorijuht Kivi, et koguduses peab olema oma laulukoor, ja kinnitab, et “see on Lutheruse nõue”. Teeks küll tasuta tööd, aga on perekonnainimene ja väikse sissetulekuga muusik. Ärimees Mart Jänes kuulab vestlust ja leiab, et inimene peab saama tasu oma töö eest. “Kui palju on selle eest makstud?” küsib ta juhatuse esimehelt. “30 krooni kuus oli hää ajal”, vastab esimees Karl Veski. Seepeale pöördub Jänes koorijuht Kivi poole ja küsib, kas on viimane 20 krooniga rahul. Saanud jaatava vastuse, annetab otsekohe 100 krooni ja nõuab, et see raha 1932. aasta eest peab saama välja makstud.

1933. aasta kevadel tähistas Kirikumuusika Selts oma 10. aastapäeva ja suvisele üldlaulupeole mõeldes kavatseti koorile lipp muretseda. Kassapidaja Villak laitis mõtte ruttu maha, sest raha polevat kusagilt võtta. Mädi ka riidekaupmees Jänese jutule, kes küsis, kas laulupeo laulud on hästi ära õpitud. Lauljad vastasid jaatavalt. “No siis”, ütles ta, “peate ka lipu

⁷ Eesti Kirik 1924, nr 26 lk 107

saama. Kõigepealt tehke korjandus, tooge annetuste leht siia, mina kirjutan kõigepealt alla. Käige läbi kõik sõbrad, toetajad ja kui teil lipust raha veel üle jääb, sõidate laulupeole tasuks oma pika töö ja hoole eest.” Rõõmsalt asusid lauljad tegevusse. Suuremad annetused tulid hr Jäneselt (30.-) ja kaupmees Luksepalt (5.-). Tartu Pauluse Kirikumuusika Seltsi lipp õnnistati 11. juunil 1933.

KAUPMEES MART JÄNES

Kaupmees **Mart Jänes** (23.02.1869–23.10.1933) oli Tartu Pauluse koguduse üks suuremaid annetajaid. Helde inimesena suutis ta kogudust raskustes palju aidata. Kui korjandus üle loeti ja sealt üksik suurem rahatäht leiti, ei kahelnud keegi, et see oli hr Jäneselt. Regulaarselt toetas ta linna vaeste abistamist, keelates sellest teistele oma eluajal rääkimast. Matusel kõneles linnapea Luik, et 1932. aastal tuli Jänes tema juurde ja andis 750 krooni, öeldes: jagage see vaestele, kuid ärge ajalehes kirjutage. Oma kuluga pidas Jänes üleval 50 inimest. Ka Tartu Juudi kogudus nimetas Mart Jänest tema surma järel kui heldet annetajat. Vastukaaluks Pauluse koguduse intriigitsejatele oli Mart Jänes mõjukas ja autoriteetne koguduseliige.

Kaks päeva pärast Jänese surma meenutab ajaleht Postimees lahkunut ja kirjutab: *“Koguduse juhatuse liige Eduard Loskit rõhutab, et Mart Jänes on olnud koguduse elus juhtivalt tegev 20 aasta ümber. Mart Jänese poolt on koguduse elus palju tähelepandavaid algatusi teostatud. Et Pauluse kirik on saanud suurema kunstitöö prof. A. Adamsoni altarikuju näol, see on M. Jänese isiklik teene ja algatus. Samuti on M. Jänesel hinnatavaid teeneid kiriku kellade soetamisel. Ka kiriku ehitamisel ei olnud M. Jänese tähtsus väike.*

Kogu oma pika tegevusaja kestel koguduse elus on M. Jänes alati täie hinge ja südamesoojusega kaasa töötanud, olles ise sügavate usuliste tunnetega inimene.”

Võrumaalt Karulast pärit noormehest sai kaupmees 19. sajandi lõpu-kümnendil ja Tartus avas Mart Jänes oma äri 11. mail 1899. Kuna ta oli eestlane, toetas teda kasvav eesti ostjaskond. Sealt ka majanduslik ja seltskondlik positsioon, mida ta suutis väärakalt kanda. Postimehe sõnul tunti Jänest suurärimehena nii Eesti kui välismaa äriühingukondades.

Aleksander Paldrok.

Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

Eduard Aule.

Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

JUHATUSE ESIMEHED

Aleksander Paldrok 1910 – 1913

Esimesena seisis Tartu Pauluse koguduse juhatuse eesotsas nahahaiguste professor dr. med. **Aleksander Paldrok** (1871–1944). Tookord oli tegu veel ajutise organiga, mille ülesanne seisnes eeskätt koguduse asutamisega seotud asjaajamises. Tagantjärele (30. V 1938) on Paldrok kirjutanud järgnevalt: *“Käesoleva aastasaja esimese kümne lõpupoole tundus terav vajadus Tartus Eesti Ev. Lut. koguduse loomiseks, mille organiseerimisest ja põhikirja koostamisest juhtivalt osa võtsin.”*⁸

⁸ EKA F 193; M 106:28

Eduard Aule 1913 – 1920

Õige pea võttis selle ametikoha üle majandusteadlane **Eduard Aule** (1878–1947), kellest veel tema ametiaja jooksul sai Eesti Panga esimene president (1919–1925). Suurimaks ülesandeks nendel aastatel oli kiriku ehitamine, mis vaatamata raskustele teoks sai.

Eduard Aule sündis 28. detsembril 1878 Viljandimaal Kabala mõisas aidamehe pojana. Õppis Viru-Nigula kihelkonnakoolis ja Tartu Reaalkoolis. Riia Polütehnikumi kaubandusosakonna lõpetas ta 1902. aastal. Samal aastal asutati Tartus Eesti esimene ühistegelik pank – Tartu I Laenu- ja Hoiuühisus, mille esimeseks juhiks sai Eduard Aule. Varsti rajati eestlaste teine ühistegelik rahaasutus – Tartu Vastastikune Krediit-ühisus, kus Aule jätkas asjaajaja-direktori tegevust. Samal ajal oli Eduard Aule üks Pauluse koguduse asutajaist ja kiriku ehituse eestvedajaist.

1917. sai Eduard Aulest kõigepealt Eesti Maanõukogu, seejärel Asutava Kogu liige. Vabadussõja ajal oli ta K. Pätsi valitsuses tootlustusministriks. Kui 1919 asutati Eesti Pank, sai Eduard Aule selle esimeseks presidendiks. Eduard Aule võib pidada Eesti iseseisva rahanduse ja panganduse rajajaks. 1925. a. siirdus Aule erapangandusse, juhtides Põhja Panka, seejärel Krediidipanka ning enne punase okupatsiooni tulekut oli ta osauhisuse “Mootor” direktor. Selle kõrvalt on Aule olnud Eesti Panga nõukogu liige, rahareformi läbiviija, Eesti Seemnevilja Ühisuse, Kinnitusselts Hansa, AS Eesti Reisibüroo, AS Eesti Marmor, AS Tallinna Laevauhisuse juhatuse või revisjonikomisjoni liige. Seltskondlikes ametites oli Eduard Aule Eesti Olümpia Komitee laekur, Eesti Punase Risti ja Tehnikaülikooli hoolekogu liige.

1941. a. siirdus ta Saksamaale, tuli aasta pärast tagasi, töötas Eesti Omaavalitsuse majandus- ja rakendusdirektooriumi turukorralduse inspektorina ja septembris 1944 põgenes uuesti Saksamaale. Eduard Aule suri 7. märtsil 1947 Saksamaal Goslaris operatsioonile järgnenud veremürgituse tagajärjel. Tema abikaasa Aline (1881–1971) oli kauaaegne Tallinna Noorte Naiste Kristliku Ühingu esinaine. Koos kasvasid nad üles viis last: tütar Ruth ja pojad Ilmar, Erik, Olaf ja Olgred.

Johan Koiva 1920 – 1924

Kolmas esimees, pangaametnik Johan Koiva (1866–?), meenutab viis aastat pärast oma ametiaja lõppu esimeheks olekut nii: “*Tartu Pauluse*

*kogudus on suurim kogudus meie linnas, millepärast kiriku esimehe kohuste täiemine palju energiat, muret ja vaeva nõudis, eriti veel selle tõttu, et koguduse kiriku ehitamine oli pooleli ja tuli lõpule viia.”*⁹

Kuigi suur hoone sai valmis ja pühitseti sisse, jätkus seal töid mehe-moodi. Paraku oli koguduse esimehe kohast kujunenud ka arvestatav seltskondlik amet. Avalikkus pani pahaks, et Koiva tütar õppis saksa koolis. Ka “Postimees” kirjutas, pahandas, noomis... Kooli pooleli ei tahtnud tütar jätta, sest lõpueksamid olid tulemas. Pigem lahkus isa oma ametist.

Peeter Kase 1924 – 1930 ja 1933 – 1940

Uueks esimeheks sai abilinnapea Peeter Kase (1862–1942), kelle sünni-aasta kõikidest koguduse esimeestest kõige kaugemale minevikku ulatub. Koguduse lõhenemise aegu sai temast teist korda juhatuse esimees.

Kase ametiajal arutati esmakordselt õpetaja pensioni küsimust. Õigemini võtab selle teema üles õpetaja Habicht ise oma 50. sünnipäeva eel. Oma pensioni küsimust tõstatades viitas ta Maarja kogudusele, kus õpetaja pension juba kindlaks määratud. Muidugi ei olnud nõukogul tema vanaduse kindlustamise vastu midagi.

Karl Veski 1930 – 1933

Juhatus: esimees Karl Veski, laekur Peeter Villak, kirjatoimetaja Eduard Loskit, lihtliikmed Albert Lööke, Mart Jänes ja Jaan Mällo.

Sellesse aega langeb **raad**io sünd Tartus. Katsesaadetega alustati juba 6. oktoobril 1928, aasta hiljem hakkas tööle ajutine saatja. Sealtpäele on Tartust saated regulaarselt eetrisse läinud.¹⁰ Esimene jumalateenistuse ülekanne Tartu Pauluse kirikust tehti 16. jaanuaril 1931. Sel pühapäeval teenis kaasa ka laulukoor.

Õpetaja Habichti häiris esimees Veski äriajamine. Õpetaja muutus justkui esimehe sulaseks. Kasvavaid võlgu varjas esimees seni, kuni revisjoni-

⁹ EKA F 193 M EKS E.av.teg. 15:52

¹⁰ Lään, Vello. “Tartu ja kultuur”.

komisjon eesotsas hr. Koivaga need avalikuks tegi. Õpetaja Habichti oli see “haigeks ehmatanud”. Rahvarohke (1700 inimest) täiskogu koosolek kestis 7. mail 1933 üheksa tundi, kuid juhatuse aruannet vastu ei võetud. Kui esimees Veski kõnelema hakkas, kostus läbisegi hõikeid: “Kuhu jäi 7 miljonit!” Seitse miljonit senti kulutati tiibhoone ehitusele, aga rahvas pidas seda kõrgeks hinnaks.

Vahepeal jõuti päevakorda võtta torni parandamine. Lagunevate telliskivide väljavahetamist nõudis politsei. Sellegi ettevõtmise eelarvet toetas suurel määral Mart Jänes. Paraku ei toonud see talle rahva seas au ega kuulsust. Lähenevate valimiste eel kardeti pigem, et ta hakkab rahaga tulemusi mõjutama.

14. juulil 1933 valiti uus juhatuse esimees Peeter Kase, abiesimees Aleksander Paldrok, laekur Mart Jänes, kirjatöimetaja Eduard Loskit, majavanem hr. Puhkasson.

HABICHTI LAHKUMINE

1910. aasta Tartu praostkonna sinodi kohta kirjutab Johan Köpp oma mälestustes: “*Tartu-Pauluse Habicht ei pidanud alati vajalikuks sõna võtta. Kui ta aga seda tegi, siis teatava ülalt alla vaatamisega. On meeles, et ta mõnikord eriti alla kriipsutas oma saksa rahvust ja ülistas oma “head lastetuba”.*”¹¹ Tookord Habicht veel ei teadnud, et ta sellesama saksa rahvuse pärast aastakümneid hiljem põlguse osaliseks langeb.

Luther-Akadeemia

22. septembril 1931 avas Tartus uksed Luther-Akadeemia. See oli teoloogiline erakõrgkool sakslastest üliõpilastele. Protesti marginaalsetes asutustes samal päeval rahvuslikult meelestatud eesti üliõpilased Eesti Akadeemilise Rahvusliku Kirikuühingu (EARK).

¹¹ Köpp, Johan. “Mälestuste radadel”. Tln, 1991. III kd, lk 146.

Kaks päeva hiljem kirjeldas Postimees Luther-Akadeemia avamist. Eesti rahvuslased tõlgendasid pidulikult üritust osalemist toetusavaldusena sakslastele. Näiteks EARK teatas, et neil pole era-akadeemiaga mingit sidet. Nii peabki Postimees vajalikuks eraldi märkida, et “Eesti pastorkonnast võis näha ainult Pauluse koguduse õpetajaid Habichti ja Knüppferi.” Mõni päev hiljem (27. IX 1931) avati Toomemäel Villem Reimanni ausammas ja Postimees kirjutas samal päeval: “Tänu era-akadeemia asutajale käis üle akadeemilise nooruse niisugune rahvusluse puhang, nagu seda harva näha võib.”

29. september 1931, Postimees:

Avalik küsimus

Pauluse koguduse õpetajale A. Habichtile ja G. Knüppferile.

Pauluse koguduse liikmete allkirjadega on meile saadetud alljärgnevat avalikku küsimust:

Ajakirjanduses ilmusid teated selle üle, et saksa eraakadeemia avamisaktusel on osa võtnud ka Pauluse koguduse õpetajad A. Habicht ja G. Knüppfer.

Meid kui koguduse liikmeid huvitab küsimus: Kas Teie olete sellest aktusest osa võtnud kui Pauluse koguduse õpetajad või on selleks põhjust annud isiklik sümpaatia.

Tartus 26. septembril 1931.

30. september 1931 Postimees:

Õp. A. Habichti vastus avalikule küsimusele.

V.a. toimetust!

Vastuseks “Postimehe” eilses numbris ilmunud avalikule küsimusele teatan:

Eraakadeemia avaaktusest võtsin osa ei mitte kui Tartu Pauluse koguduse õpetaja, vaid kui eraisik, ei mitte ka isikliku sümpaatia pärast, vaid viisakuse mõttes, saadetud kutse põhjal. Et minu samm võis leida teist seletust ja tekitada ühes või teises koguduse ringkonnas ärevust, ei tulnud mulle mõttessegi, seda enam, et töökoormuse tõttu mul ei olnud teateid seltskonnas tekkinud meeleolust. Vastasel korral oleksin iseenesest mõista loobunud aktusele minemast.

Eraakadeemia ja tema taga seisva “Lutheri seltsiga” minul ühendust ei ole.

A. Habicht, õpet.

Kuigi Habicht end välja vabandas, ei saanud ta oma rahvust muuta – ta jäi sakslaseks. Kasvava rahvusliku iseteadvuse keskel tundis ta järjest suuremat survet.

Uue abiõpetaja valimine

Märtsis 1933 valis koguduse nõukogu abiõpetajat. Kõigile oli teada, et alles hiljuti vabastati majanduslike raskuste tõttu kauaaegne abiõpetaja Gunnar Knüpffer. Viimane oli sakslane, mistõttu ei saa päriselt ümber lükata kahtlust, nagu olnuks tegelik põhjus seotus saksa era-akadeemiaga. Milleks nüüd uut abiõpetajat valida, jäi koguduse liikmetele mõistatuseks.

Kandidaate oli kaheksa: mag. Jaak Taul (1905), Aleksander Hinno (1904–1992), Jaan Gnadenteich (1904–1968), Aleksander Abel (1905), Arthur Võõbus (1909–1988), Karl Kool (1907–1975), Mihkel Ostrov (1899–1945) ja Arnold Kerem (1893–1942). Viimased kaks proovijutlust ei pidanud. Valituks osutus **Arthur Võõbus**, kandidaatidest noorim, ent südamliku jutlusega. Konsistoorium sai kaebuse valimistulemuste kehtivuse osas, kuna 24aastast Võõbust peeti liiga nooreks. Seaduses oli 25. eluaasta piir seatud üksnes õpetaja, mitte abiõpetaja kohta. Seega konsistoorium märtsi lõpul ikkagi kinnitab valimistulemused.

Abiõpetaja Knüpfferist oli vahepeal saanud Tartu Ülikooli koguduse õpetaja. Saksamaale kolis ta alles 1939. aastal. Knüpfferi poeg Heinz (1924) on hiljem Eestit ja Tartu Pauluse kogudust külastanud ning ka praeguse õpetaja Joel Luhametsaga kohtunud.

Lahkumisavaldus

22. märtsil 1933 peeti nõukogu koosolek. Õpetaja Habicht oli saatnud kirja, milles teatab: “Olles leidnud omale välismaal avarama tööpõllu, lahkun ma 1. aprillist Tartust.” Teate ettelugemisele järgnes tükk aega vaikust. Vaikuse katkestas hr Jaansoo, tehes ettepaneku paluda õpetajat ikkagi Tartusse jääda. Arutati, et mis võiks küll põhjus olla. “Vähe palka!” arvas hr Lõoke. Selle peale sai pahaseks auväärt vanahärra Mart Jänes, kes püsti kargas ja teatas, et tema lahkub juhatusest. Ta olla uskunud, et tal senini viisakate inimestega tegu, kuid nüüd peab tunnistama, et on karjapoiste seas. Ta palus end vabandada, aga täiendas ettepanekut, et terve juhatus ühes

nõukoguga tagasi astuks. Ta leidis, et nõukogu pole kohane koguduse juures töötamiseks, saades nõnda üheks õpetaja lahkumise põhjuseks. Läbisegi rääkides ei tulnud hääletamisest midagi välja. Jänes kordas oma ettepanekut. Hääletamisel läks läbi ettepanek paluda õpetajat kohale jääda. Lõoke püüdis end veel õigustada, “ei olla ju tema midagi teinud”, sest õpetaja ise võttis sõna ja ütles, et on 23 aastat innuga töötanud ja kogudust teeninud, kuid läinud aasta detsembris olla ta koosolekul aru saanud, et siin on tal võimatu töötada. Praegu vaid kinnitab, et ta päris õigesti on talitanud. Richard Janno kirjutise kohta Postimehes ütles õpetaja Habicht, et see on nii inetu, et kui lehe kätte võtad, kardad, et sõrmed ära määrib. Jänes kordas taas oma ettepanekut, mis aga tagasi lükati. Peeter Kivi oma mälestustes kirjutab, et õpetaja Habicht ei olnud diplomaat ega võimunõudja, vaid lihtsalt hingeline inimene, kes kõik oma ametile pühendas. Nüüd, kus ajakirjandus jämedalt peale käib era-akadeemia tegelastele kätte maksta tahtes, ei saa niisuguses õhkkonnas töötada.

2. aprillil 1933 pidas Arnold Habicht oma viimase jutluse Tartu Pauluse kirikus. Nädala pärast oli Habicht Tartust jäädavalt lahkunud. Ta asus tööle Saksamaal Stetteni suure Jakobi koguduse kolmanda õpetajana, milline koht sealse eelmise õpetaja surma läbi oli vabanenud. Oma naise ja lastega sõitis Arnold Habicht Saksamaale laevaga, tema kraamile tuli järgi mööblivagun.¹² Pauluse kalmistule jäid puhkama õpetaja Habichti ema, õde ja kolm last. Kaks aastat hiljem tuli Habicht prouaga korra Tartusse suvitama ja surnuaiale lähedaste haudu vaatama. Plats asub kalmistu peavärvast sisse minnes pooltel teel kabelini tee ääres paremat kätt, kuhu on maetud ka hilisem Pauluse koguduse õpetaja Johannes Selliov.

“Kõik turu naised mõnitavad teda,” rääkis Peeter Kivile üks koorilaulja. Õpetaja Habicht teadis seda. “Ma pean lahkuma,” ütles ta oma viimases jutluses, “ja siis ütlevad mõned, ma minna paremat otsima. Kuidas võin ma lahkuda meeleldi kogudusest, millele ma isegi nime olen pannud! Aga ma olen väsinud.” Ta ütles, et on hilja enam midagi muuta või tagasi paluda. Vana tüürimehena manitses ta kogudust püsima ja mitte oma purjeid maha kiskuma. Ja kui ta Jumalaga ütles, lämmatas nutt ta hääle ja koor pidi laulma: “Oh saada mind, mu valgus eluteel! Mu laevuke, ta kodust kaugel veel.” Ka koori laul segunes pisaratega. Peeter Kivi kirjutab oma päevikusse, et “*nii on Paulus jälle Sauluseks saanud ja oma prohveti võerusele ajanud.*”

¹² Postimees 5.4.1933

PIHTKONNAD 1933 – 1945

KOGUDUSE LÕHENEMINE

1933. aasta veebruariks oli Tartu elanike arv tõusnud rekordiliselt 75220 inimeseni.¹³ Üksainus aastakümme oli lisanud 10 000 elanikku. Pauluse kogudusse kuulus tartlastest kolmandik, mis oli tegu linna suurima kogudusega.

Kui õpetaja Habicht Saksamaale siirdus, algas koguduse elus heitlik aeg. Pole võimatu, et lõkkele löid hoopis varasemad pinged. Samas ei tohi unustada, et lihtsa kirikulise jaoks oli ikka olulisem omaenda hingeõndsus kui see, mida uued õpetajad üksteisest arvasid või milliste inetustega võitsid ajakirjanduse tähelepanu nende liigagarad austajad. Hingekarjaseks oli 1933. aasta suvel abiõpetaja Võõbus. Kogudusesisesed vastuolud olid juba maikuus viinud uue juhatuse valimiseni.

Juulikuus jäi Eestimaa ka piiskopist ilma, kui suri 62 aasta vanuses EELK esimene piiskop Jakob Kukk. Argielus aga ei puudutanud see Pauluse kogudust nii lähedalt kui näiteks kaupmees Mart Jänese surm sama aasta sügisel.

UUE ÕPETAJA VALIMISED

Esimest korda asus täiskogu õpetajat valima 17. septembril 1933. Päev varem seadis "Postimees" esimese valimisvooru tulemuslikkuse küsimärgi alla. Põhikirja kohaselt osutub valituks õpetaja, kes kogub vähemalt 2/3 häältest. Kui ükski kandidaat valituks ei osutu, korraldatakse samade reeglite järgi teine voor. Kui ka siis õpetaja valimata jääb, saab kolmandas voorus otsustavaks lihthäälteenamus.

Üles seati viis kandidaati: Paul Kuusik Tallinnast, Aleksander Abel

---

¹³ Postimees 7.2.1933

Rakverest, Jaan Gnadenteich Tapalt, Harri Haamer Saaremaalt ja senine Tartu Pauluse abiõpetaja Arthur Võõbus. Viimasele ei andnud konsistoorium kandideerimisluba, kuna ta polnud veel 25 aastat vana. Kiriku seaduste kohaselt võis 24aastane Võõbus kandideerida vaid abiõpetajaks.

Mida lähemale jõudis valimiste päev, seda ägedamaks paisus kihutustöö nii lihtliikmete kui koguduse juhtivate tegelate hulgas. Ägedas valimisvõitluses ei peetud paljaks isegi laimujuttude levitamist. Võib muidugi küsida, kas laimujutte levitatakse või levivad need iseenesest. Kes tahtis, võis näha näruseid kavatsusi. Näiteks koguduse naisliikmed, kes kord nädalas koguduse majas käisid eeloleva loterii heaks käsitööd tegemas, leidsid kord eest kinnise ukse. Lõpuks sisse saades puudusid laudadelt aluspukid ja elektrikilbist korgid. Otsemaid arvasid nad, et keegi püüab vältida propagandakoosolekut valimiste eel.¹⁴

Postimees on enesekindel, et *“seekordne valimine tulemust ei anna ja kui agitatsioon sellisel kujul jätkub, siis vaevalt võib midagi head loota ka teisest valimisest ja koguduse siserahust.”*

Jõudis kätte põnevusega oodatud valimiste päev. Hoolimata sellest, et samal päeval avas riigivanem Jaan Tõnisson Tartus ausamba Vabadussõjas langenuile (Adamsoni “Kalevipoeg” Emajõe ääres, praeguse Kreutzwaldi kohal), seisid juba aegsasti pikad ja tüsedad järjekorrad Pauluse kiriku uste taga. Sisse pääses 1932. aasta liikmekaardiga, kuid tõestama pidi ka kahe varasema aasta liikmemaksu tasumist. See protseduur võttis kaua aega. Väljas vilu tuule käes tuli seista tunde. Alles kella nelja paiku vähenes saba uste taga. Pool tundi hiljem oli kogu rahvas kirikus sees ja põrand täitus peaaegu viimse istekohani. Kell sai viis, kui võis alustada. Tõsi küll, kavas oli kell kaks peale hakata.¹⁵

Kuna Võõbust valida ei saanud, jäi järgi neli kandidaati. Peeter Kivi jutustab: *“Ilmub üks eit, loeb sedelid aknalaua pääl läbi ja sõnab: Kus on üks kandidaat? Miks nad on tema oma välja jätnud!? Küsin, kes siis puudub? No oli eila Postimehes, et on viis kandidaati, aga miks ei ole? Vastasin, et Postimees eksis. Ei, Postimees ei eksi! Ta on meelega jäetud välja! Ega siis ka täna valida saa!”* Konsistoorium ei lubanud Võõbusel kandideerida, mispeale tartlased said pahaseks: ega me vali õpetajat konsistooriumile, vaid ikka enestele.

¹⁴ Postimees 16.9.1933

¹⁵ Postimees 19.9.1933

Praost Rutopõld alustas koosolekut ühislauluga “Süda seltsiks südamele, otskem rahu Issandalt”.¹⁶ See olnud ka ainuke ilus koht valimiste käigus. Siis, kui asuti valima koosoleku juhatajat ja häältelegejaid, kostsid kirikusaalis esimesed hõiked ja koosolek muutus lärmakamaks. Hr. Lani tegi ettepaneku võtta päevakorda teise pihtkonna loomine.¹⁷ Talle vastati, et päevakorda ei saa enam muuta. Otsiti võimalust, kuidas Võõbus ikkagi õpetajaks valida. Hr. Kivi kirjutab: *“Ei ole küps meie riik, rahvas ega kogudus ise otsustama. Kuuldus hääli: konsistoorium määraku õpetaja! Muidu peaksime küll viis pihtkonda asutama, sest nii palju oli kandidaate ja igal oma kõva partei, kes teist ei salli.”*

Pessimistidel oli seekord õigus. Juba enne valimiste juurde asumist lahkus mõnisada inimest, tõenäoliselt Võõbuse toetajad. Ülejäänud, kes tulid Võõbuse poolt hääletama, andsid oma sedelid tühelt ära. Tühje sedeleid oligi kõige rohkem – 495. Kokku 1383 häälest sai Gnadenteich 325, Abel 273, Haamer 164 ja Kuusik 42. Rikutud sedeleid oli 84. Koosolek lõppes õhtul peale kella kümnet.

Teine valimisvoor kestis kaks päeva, 30. ja 31. oktoobril. Valimiskastide juures käis selle aja jooksul 2048 hääleõiguslikku. Sel korral leppisid Võõbuse toetajad kokku, et hääletavad Kuusiku poolt. Eelmises voorus 42 häält kogunud Kuusik sai nüüd 896 valija toetuse, kuid sellestki ei piisanud. Gnadenteich sai 465, Haamer 333 ja Abel 315 häält. Tühje sedeleid loeti kokku 32 ja rikutuid 7.

Teine valimisvoor oli eriline sellegi poolest, et teisel valimispäeval maeti Tartu Maarja kalmistule mõjukas seltskonnategelane ja ärimees Mart Jänes. Ta oli 23. oktoobril ootamatult surnud südamelihaste nõrkusesse.¹⁸ Jänes soovis uue õpetajana näha Aleksander Abelit, oma sugulast ja ristipoega, kes pärast Mart Jänese surma kolmandas voorus üldse kandideerimast loobus. Muide, 28aastane Abel oli kõige vanem kandidaat. Veel mõni nädal enne surma palus Jänes koorijuht Peeter Kivi, et Abeli proovijutluse pühapäeval ikka segakoor laulaks. Paraku nägid vastaste tigidad pilgud Abelis rahamehe poolt ostetud kandidaati.

Viimast korda käis Pauluse kogudus valimiskastide juures 13. ja 14.

¹⁶ Praegu kasutuselolevas “Kiriku laulu- ja palveraamatus” laul nr 314.

¹⁷ Postimees 19.9.1933

¹⁸ Postimees 25.10.1933

novembril 1933. Valimiste eelõhtul kogunesid Võõbuse toetajad Lina tänava algkooli ruumikasse saali, kuhu 869 inimest ära ei mahtunud. Saal oli väikseks jäänud ka eelmistel kogunemistel. Koridoris ja treppidel sai koosoleku käiku kuulda valjuhääldajatest. Kuna valimisliit Kuusikuga oodatud tulemusi ei toonud, kiideti heaks kokkulepe õpetaja Haameri pooldajatega. Seega tänu abiõpetaja Võõbusele sai viimases valimisvoorus 1471 häälega ülekaaluka valimisvõidu **Harri Haamer**. Võimalik, et Haamer sai ka Abeli toetajate hääled. Gnadenteich kogus 761 ja Kuusik 70 häält. Tühje sedeleid leiti 2 ja rikutuid 3.¹⁹ Hääleõiguslikke oli tol korral 3452²⁰ ja valimisaktiivsus varasemast suurem – 66,8%. Küllap suurendas valimiste aktiivsust ka võimalus “oma mehi” valida, sest vastumeelsus saksa soost pastorite suhtes oli Eesti Vabariigis suur. Taas saadeti konsistooriumile protestikirju, mis sedapuhku jäid rahuldamata. Huvi valimistulemuste vastu oli erakordselt suur, väidab ajaleht Postimees, mille toimetuses hakkasid telefonid juba enne häälte kokkulugemist korduvalt helisema.²¹ Uueks õpetajaks sai Harri Haamer.

TEISE PIHTKONNA SÜND

Enne veel, kui uus õpetaja Saaremaalt Tartusse jõudis, sai ka Võõbuse toetajaskond oma tahtmise – teise pihtkonna. Lahkhelid koguduses ilmnesid juba Luther-Akadeemia asutamise aegu, edaspidi vastuolud pigem süvenesid. 3. detsembril 1933 kutsuti kokku erakorraline täiskogu koosolek.²² Koguduse pihtkondadeks jagamise poolt hääletas 1120 ja vastu 656. Koosoleku juhataja Peeter Luksep konstateeris, et sellega on teine pihtkond asutatud. Paul Kanarik andis sõna Arthur Võõbusele, kes asus täitma teise pihtkonna õpetaja kohuseid. Võõbus tähendas, et mõnedki koguduse liikmed pole veel rahul ja ütles: “Anname kätt lepituseks ja läheme rahus ära.”²³ Oh oleks see nii olnud...

Selsamal ööl kolis Võõbus oma vanematega peaõpetajale valmistatud korterisse kiriku tiibhoone teisel korrusel. Peale Habichti lahkumist oli

¹⁹ Postimees 16.11.1933

²⁰ Postimees 15.11.1933

²¹ Postimees 16.11.1933

²² Postimees 5.12.1933

²³ Postimees 5.12.1933

Mart Jänes lasknud korterit veidi remontida. Haameri toetajad kutsusid kohale politsei, kuid Võõbus kinnitas, et temal on uue õpetajaga just selline kokkulepe. Jäädi ootama.

HARRI HAAMERI SAABUMINE

10. detsembril 1933 jutlustas Harri Haamer esimest korda Pauluse koguduse õpetajana. Kogudusele meeldis mõjuv jutlus ja ilus lauluhää. Kirikupalves mõtles Haamer veel Püha kogudusele, kus õpetajat mandrile saates silmaveega jumalaga jäeti. Ajaleht “Meie Maa” kirjutas: “*See on see Saaremaa saatus. Kes vaimuannete poolest keskpärasest parem, teistest peajao pikem, see kutsutakse mandrile.*”²⁴ Eenok Haameri sõnul oli professor Paldrok see, kes Harri Saaremaalt ära kutsus. Paldrok oli elanud Saaremaal ja tundis Haamerit.

Kohe märkasid kirikulised uue õpetaja juures iseärasusi, mis võõristust tekitasid. Näiteks pandi pahaks altaris põlvitades risti ette löömist kui õigeusu kommet. Mõni aasta hiljem otsustas Haamer seda ametivenna Karl Raudsepa soovitusel edaspidi vältida.²⁵ Põhjenduseks Pauluse nõuanne jutlustajana teistele mitte pahanduseks saada (1Kr 8:13). Ette heideti Haamerile ka õpetaja väarikuse puudumist. Mõni koguduseliige ahhetas: “*No küll on aeg, õpetajahärä paneb karjapoisi püksid jalga, ja isegi põlved on paljad ja endal on jalad pikad nagu adrakured.*”²⁶ Saaremaalt Tartusse tuli Haamer punase mootorrattaga. Sellega ta pläristas linnas ringi sõita, viskas talaari külgkorvi ja pörutas matuselegi. Jälle noomisid koguduse naised: nii ei sobi – õpetaja peab ikka voorimehega minema. Selle asemel hakkas Harri Haamer kasutama jalgratast ning sõitis sellega elu lõpuni.

Haameri poisikeselikkuse kõrval oli suureks kontrastiks Võõbus kui väarikas härrasmees, just nagu õpetaja Habicht oli seda olnud. Suured teadusemebed jäävad teinekord väliselt veidraks või riietuselt lohakaks, kuid Võõbuse juures see ei kehtinud. “Võõbus oli alati korralikult ja puhtalt rietatud,” kirjeldab teda klassivend Karl Raudsepp ja lisab: “Võõbus esines

²⁴ Meie Maa 1933, nr 14.

²⁵ Raudsepp, K. Arthur Võõbus. Lk 31.

²⁶ Postimees 23.7.1938

hästi, kõneles selgesti ja soravasti. Ta oskas kõnelda ega kobanud sõnadega ringi.”²⁷

Varsti pärast oma esimest jumalateenistust Tartu Pauluse kirikus läks õpetaja Haamer lastejumalateenistusele, mida pidas Vööbus. Enne oli aga hr Lööke lastel soovitanud Haamerit vastu võtta sõnadega: “Minge tagasi oma Saaremaale ja ärge tulge Vööbuse lapsi ära meelitama.” Nii ka sündis, kui Haamer ütles tervisi toovat Saaremaa lastelt.²⁸ Õhtul läks Haamer koori tenorit laulma, kus dirigent Kivi ja koorilauljad talle kaasa tundsid. Oli ka neid, kes Haamerit süüdistasid, et ta Vööbust kirikuteadetes abiõpetajaks nimetab.

Esimene pihtkond oli enesekindel, et mingit kokkulepet Vööbusega korteri asjus pole Haameril olnud. Ilse Vööbus selgitab seda vahejuhtumit oma mälestustes: “*Mehel (Arthur Vööbusel – toim.), kes juba oma isa, ema ja õega pastoraadis teisel korral elas, lubati sinna endasi jääda, selle eest sai I pihtkond paremad kantseleiruumid. Õpetaja Haamer koos Agu Põlluga külastasid ka minu meest tema kodus, nad palvetasid koos ja õpetaja Haamer kinnitas, et ta hea meelega läheb elama kolmandale korrale (3. korrusel asus abiõpetajale mõeldud korter ja 2. korrusel õpetaja oma – K.L.). Pärast õpetaja Haameri ametisse õnnistamist nõudis I pihtkond oma õpetajale teise korra ruume, sest õpetaja tervis vajavat seda!*”²⁹

Jääb teadmata, kuidas mehed omavahel üksteisest aru said või mida keegi täpselt lubas. Olude sunnil asus Haamer esialgu kolmandale korrusele, kus varem elas Vööbus ja juhatus otsustas, et õpetajad peavad oma korterid tagasi vahetama. Alles 20. märtsil 1934 jõuti riidlemisega sinnamaale, et ümberkolimine teoks sai.

TÖÖ KÄIVITUMINE KAHES PIHTKONNAS

Õpetajate konverentsi aegu tervitasid Haamerit ametivennad Saaremaalt ja soovitasid kogudusel tänulikum olla Jumalalt saadud andide eest. Ometi pidid nemadki kuulma inetuid hõikeid, kui neid “Saaremaa hulgusteks” nimetati. Pärast sellist vastuvõttu oli mõttetu kiiret leppimist oodata.

²⁷ Raudsepp, K. Arthur Vööbus. Lk 30.

²⁸ Peeter Kivi päevik. Juhtunule viitab ka: Haamer 1935, lk 44.

²⁹ Raudsepp, K. Arthur Vööbus. Lk 215.

Pastorite leppimisest jänuks ka väheks, sest võitlus käis eelkõige piiratud hulga fanaatikute vahel. Vähemasti “Gnadenteichi partei” kadus peagi ja hakkas oma õpetajat nägema Haameris. Viimane jätkas Pauluse koguduses Habichti alustatud kesknädalaste piiblitundidega, millest väidetavalt 300...400 inimest osa võtsid. Sellest kujunes toona koguduse usulise osadusliikumise kese.

Kiiresti asus oma pihtkonda üles ehitama ka Vööbus. Postimees kirjutab, et Vööbus lõi 80-liikmelise noortekoori ja lastekoori 250 lauljaga. Eraldunud pihtkonda registreerus 3000 hinge.³⁰ Peeter Kivi kahtleb kõigis neis arvudes. Kordamööda pidasid pihtkonnad jumalateenistusi – üks hommikul, teine õhtul. Koguduse varad ja võlakoores jagati pooleks.

Teine pihtkond avati pidulikult esimesel kannatuspäeval, 18. veebruaril 1934. Jutlustas praost Rutopõld, mängis diviisi orkester, laulsid vastloodud laste- ja noortekoor.

Pühapäevadel, mil raadio teise pihtkonna jumalateenistust pidi üle kandma, tuli nii mõnigi kord ette muudatusi saatekavas ja ülekanne tehti mõnest teisest kirikust. Oli see juhus või mitte, igatahes arvati selles esimese pihtkonna kätt mängus olevat. Need omakorda süüdistasid oma ebaõnnestumistes teist pihtkonda. Näiteks kadusid kirikust orkestrinoodid just enne Haameri esimest leeripüha 24. märtsil 1934. Õnnistatavate seas oli ka Jaan Tõnissoni tütar Hilja-Rutt. Kiiruga hangiti uued noodid, osa kirjutati käsitsi ümber ning puhkpillihelid täitsid kiriku.

Järgmine suursündmus koguduse elus oli õpetaja Harri Haameri laulatus 10. mail 1934. Suures kirikus polnud enam vabu istekohti, kui koguduse õpetaja oma pruudi, Viljandi linnapea tütre Maimu Maramaaga altari ette astus. Neid laulatas Maarja koguduse õpetaja Aksel Vooremaa (1903–1941).

28. oktoobril valis täiskogu pihtkondade ühise üldnõukogu, mille etteotsa sai notar August Siska. Aasta lõpul, 30. detsembril tutvustas piiskop Rahamägi Haameri esimese pihtkonna õpetajaks.

ARTHUR VÖÖBUSE VALIMINE

3. veebruaril 1935. a. püstitati taas rekord täiskogu rahvarohkuses. 2599 hääleõiguslikku Pauluse koguduse liiget valisid teise pihtkonna õpetajaks

³⁰ Peeter Kivi päevik: Postimees 1934. aasta veebruaris.

Arthur Võõbuse. Poolt 1979, vastu 613 häält. Postimehe sõnul oli I pihtkonnal auvõlg tasuda, kuna nad II pihtkonna häältega omale õpetaja said. Koosoliijaist kuulus esimesse pihtkonda umbes 750 ja teise 1850. Kellel liikmemaks tasumata, paluti enne hääletamist kirikust lahkuda.

Eri pihtkondade liikmed lasti kirikusse küljeustest ja peauks hoiti kinni. Nii olid ka kirikusaalis kahe pihtkonna liikmed üksteisest eraldatud. Kui suur sisenejate järjekord õues lõppes, suleti uksed ja praost Rutopõld avas koosoleku koraaliga “Süda seltsiks südamele”. Oma kõne rajas ta Pühakirja sõnadele: “Õndsad on rahu nõudjad, sest neid peab Jumala lasteks nimetatama.” (Mt 5:9) Muuhulgas nimetas praost, et Pauluse kogudus seisab teistest ees jumalateenistuse osavõtjate arvu poolest ja et Pauluse koguduses on intensiivselt tehtud Jumalariigi tööd.

Hääletamine möödus rahulikult. Korra tagas praosti hoiatus, et konsistoriumi esindajana võib ta koosoleku laiali saata. Ka koosoleku juhatja August Siska tegutses korrahoidmise suhtes kindlakäeliselt ja resoluutselt. Kui kahetunnine hääletugemine lõppes, teatas Siska, et teoloogiamaister Võõbus on valitud teise pihtkonna õpetajaks. Sõna saades rõhutas Võõbus taas, et nüüd algab koguduses ajajärk ilma tülideta. Ühtlasi tänas ta kogudust talle osutatud armastuse ja usalduse eest. 5. mail 1935 seadis piiskop Rahamägi ta pidulikult ametisse.

Kaupmees Peeter Luksep

Kui Arthur Võõbus lõpuks valituks osutus, soovis talle rohkesti õnne teise pihtkonna esimees Peeter Luksep (1880–?). Kaupmees Luksep toetas jõuka mehena Pauluse kiriku ehitust ja oli hiljem üks pihtkonna asutamise aktivistidest. Tema tütar Ilse Luksep (26. III 1918) õppis saksa eragümnaasiumis ja lõpetas selle 1936. aastal kiitusega. Sama aasta 20. juunil abiellus tütar Ilse Pauluse koguduse teise pihtkonna õpetaja Arthur Võõbusega.

Prof. Kalle Kasemaa sõnul oli Arthur Võõbus väga töökas mees, kes kosis ühe linna rikkama pruudi. Pärast abiellumist olla sõbrad küsinud pulmapäeva muljeid. Võõbus vastanud, et kõik oli väga tore ja ilus, aga terve tööpäev läks raisku.

Vaimulik elavnemine kisklemiste keskel

Juba 1935. aastal märkis praost Rutopõld, et Pauluse koguduses tehakse palju Jumalariigi tööd. Sagedased koosolekud ja valimised tõid kokku järjest rohkem koguduse liikmeid. Kõik arvulised näitajad suurenesid plahvatuslikult, isegi matuste arv kasvas. Võimalik, et linnakolinutel tuli nüüd meelde ka kirikukirjad endaga kaasa tuua. Kärarikkad intriigid nõudsid seisukohavõttu ja äratasid koguduse liikmeid loidusest.

Arthur Võõbus kirjutab 1937. aastal: “*Ei saa salata, et sel ajajärgul ka oma edu on olnud. Elavamaks muutumist on märgatud igal alal. Endisest ühest on saanud suuruselt kaks endist kogudust. Kogudused on saamas üle oma võlgadest, mis varemalt selles tempos mitte ei ole saavutatud.*”³¹ Veel tuletab ta meelde tsitaati Lutheri lauakõnest: “Kirikule ei ole kunagi hädaoht suurem kui siis, kui temal on rahu ja vaikus.”

Jumal õnnistas mõlema pihtkonna tegevust. Noored energilised õpetajad algatasid koguduses laste- ja noortetöö, tehes seda palehigis ja üksteise võidu. Edumaa saavutas Haamer suure rahvamehe, skaudijuhi ja noortesõbrana, samal ajal kui Võõbus paistis teadlasena silma. Emigreerumise järel saigi Võõbusest maailma tuntuim eesti teoloog. Eestisse on jätnud sügava jälje õpetaja Harri Haameri tegevus andeka jutlustaja ja noortejuhina. “Haameri aega” meenutatakse ikka õnnistusrohke ajana Pauluse koguduse elus.

Ometi jätkus vastastikune kaigaste kodaraisse pildumine, mistõttu teise tiibhoone ehitus jäi pelgalt kavatsuseks. Saarineni projekti kohaselt pidanuks kirikul olema ka teine tiibhoone. 1938. aasta veebruaris kurtis Võõbus ruumikitsikuse üle: “Omal ajal oli lootusi iseseisva maja muretsemiseks, mis ühenduses kiriku krundiga. Vastuolud pihtkondade vahel neelasid need kavatsused.”³² Ruumide kasutamine sai kitsastes oludes sagedaseks tüliõunaks. Kord tülitseis esimees Siska õpetaja Võõbusega ja küsis: “Kuhu kasarmusse siis meie peame minema oma (laulukoori – K.L.) aastapäeva pidama!” Teine tiibhoone jäigi ehitamata.

Ka koguduse 25. aastapäeval peeti jumalateenistused eraldi. Seda otsustati pidada 20. oktoobril 1935. Nimetatud kuupäev sattus esimese pihtkonna pühapäevale. Seepärast algas aastapäev laupäeva õhtul kell kaheksa teise pihtkonna jumalateenistusega. Juubelialbumi andis koguduse tähtpäevaks

³¹ Tartu Pauluse II Koguduse Teataja

³² Tartu Pauluse II Koguduse Teataja 23.2.1938

välja esimene pihtkond, kuna teine olla tagasi lükanud ettepaneku raamat ühiselt teha.

1936. aastal kirjutas Haamer konsistooriumile, et tegelikkuses on pihtkonnad eksisteerinud kahe iseseisva kogudusena ja parem oleks, kui Tartu Pauluse jagatakski kaheks eraldi koguduseks. Järgmise aasta alguses sai konsistoorium samasisulise kirja ka Võõbuselt. 7. aprillil 1937 otsustas pihtkondade ühine nõukogu koguduste lahutamise. Ometi jäi eraldumise mõte toppama ja hiljem sõja keerises kadus sootuks.

10. septembril 1937 ilmus Pauluse koguduses esimene ajalehenumber. Selle üllitas teine pihtkond ja lehte toimetas õpetaja Arthur Võõbus. “Tartu Pauluse II Koguduse Teataja” ilmus kord kuus kuni 1939. aastani. Sealgi ei jäänud puudutamata valusaim probleem – kaheks jaotatud kogudus: “*See oli käesoleva aasta aprilli ühel pühapäeval, kui paljud võisid kuulda Pauluse kiriku kantslist jahmatamapanevat hoiatust: meil ei ole midagi ühist II pihtkonna ühe ettevõttega (loteriiga), mida korraldab tema omal vastutusel. See teade kantslist ei olnud midagi muud kui tegeliku olukorra deklareerimine, nagu ta lugematutes asjades juba varem ilmsiks oli tulnud, sest nagunii ei olnud kogudusel sel ajal enam kedagi, kes oleks uskunud, et mõlemi pihtkonna vahel asjaajamises tegelikult midagi “ühist” oleks olnud!*” Võõbus väidab end kaugel olevat naiivsest usust sellesse, et kord ja seadus kedagi iseenesest paremaks teeb, tülisid ära hoiab või aitab valmistada pinda paremaks läbisaamiseks.

Tülid kostsid kirikuvalitsuseni. Seal aga ei tahetud Pauluse koguduse siseasjadesse sekkuda. Konsistoorium sai jätkuvalt anonüümseid kirju, eriti just Haameri toetajatelt, kes kinnitasid, et kogudus ei saa enne rahu, kui Võõbus kõrvaldatakse. Esindatud oli ka vastupidine seisukoht. Rahvas uskunud, et kui nad Haamerilt talaari seljast kisuvad, siis ei saa ta enam õpetajana tegutseda. See arvamus andis alust nõdrameelseteks tempudeks. Näiteks meelitatud kord Haamer altarist välja, mille järel talle kallale kiputud. Teinekord jälle olid naisterahvad omavahel üksteist juustest kiskunud. Anonüümised kirjutajad uskusid, et lahkkelide süvenemisele aitab kaasa ka ajaleht Postimees, “kes asju ühekülgsest valgustab”. Eenok Haameri sõnul pole tema isa kunagi konfliktne isik olnud. Tõsi küll, Harri huumorimeelt pole alati mõistetud ja mõnedki läbimõtle mata ütle mised võivad tekitada pingeid.

Võõbus tuletas kogudusele meelde, kuidas esimese maailmasõja kole duste saatel rahvas hädas Jumala poole pöördus, kuidas rindeleminejad elasid usulises meeleolus, sõjaväeõpetajad leidsid ees ülesaamatu tööpõllu

ja tagalas vaikisid teoloogide tülid. Vaevalt oleks tihanud ta uskuda, et eesti rahvas patust pöördumiseks veel valusamaid vitsu vajab.

Nii võib kahjuks armsat “Eesti aega” mõnigi kord iseloomustada Sulev Nõmmiku paroodiaga: “Eesti meel ja eesti süda – kes neid jõuaks lahutada – kõik nad tah’vad kakelda...”

Kuigi enne teist maailmasõda olid eestlased valdavalt kiriku liikmed, leidis neidki, kes soovisid kirikust välja astuda. Nii ka hilisem ENSV Ülemnõukogu liige, kirjanik Rudolf Sirge (1904–1970). Kirjas Haamerile ei kasutanud ta tegelikult iseenda autorlusega värsiridu. Seda Haamer vastust saates nähtavasti ei teadnud. Küll aga võis kogudus uue kirikuseaduse kohaselt liikmemaksu võlga ka kohtu kaudu sisse nõuda. Praktikas küll sellist õigust ei kasutatud.

Nõmmel, 20.12.1934

Lugupeetud Pauluse koguduse kantsleid Tartus!

Uue kirikuseaduse maksamahakkamise tõttu palun mind Rudolf Johani ja Pauline-Marie poeg Sirge’t arvata väljaastunuks teie lugupeetud kogudusest ja kustutada minu nimi teie nimekirjadest, kui see seal veel vana kombe tõttu peaks leiduma.

*Motiiv: Ma põlgan kantslis lõmitavat pappi, kes võitluses Jumalaga politsei toob appi.*³³

Sellest vist peaks olema küllalt.

Suurima lugupidamisega

*Rudolf Sirge*³⁴

Tartus, 14.03.1935

Armas hra Sirge –

Käesolevaga saadan Teile tagasi Teie prologiseeritud pamfleti, et Teile võimaluse jätta seda Teie kogutud teostele juurde lisada.

Kui Teie aga kogudusest tahate välja astuda, siis palun seda teha kas isiklikult koguduse kantsleisse ilmudes või notariaalselt tõestatud allkirja kaudu, mille asetate väljaarvamise sooviavaldusele.

See vemmälvärss ei ole aga veel küllaldane Teie isiku tõestamiseks, sest säärase vaimukuse tarvis ei pruugi just kuulus olla.

³³ Barbarus, J. Vahekorrad // Ironett eitamisest, jaatamisest. Lk 26: “Ma põlgan kantslis laiutavat pappi, kes hädan Jumala? ei! politsei toob appi!”

³⁴ EKM Kultuurilooline arhiiv. F206 M 56:19.

Pikema asjaajamise vältimiseks teatan ühtlasi, et Teil enne kogudusest väljaastumist tuleb tasuda meie koguduse hääks jäänud liikmeks võlg aastast 1924–1934, kokku 15 (viisteistkümmend) krooni, mida palun lahkesti peatselt ära õiendada.

Sõbralikult tervitades,

õp H. Haamer³⁵

PÜHAPÄEVAKOOL

Pühapäevakoolile Tartu Pauluse koguduses pani Maimu Haameri sõnul aluse tema abikaasa Harri. Lastejumalateenistusi pidas Võõbus juba varem, aga Harri Haamer nimetas need kõigepealt ümber pühapäevakooliks ja seejärel rakendas seal pühapäevakoolile iseloomulikku tegevust. Skaudijuhina sai Haamer juba Saaremaal tuntuks. Seda tööd jätkas ta ka Tartus. Lapsed jagas ta skaudisalkade eeskujul kümnesse rühma. “*Need said otsekui pisikeseks vandeseltsideks, kes tulid nädala sees veel eraldi kokku mõne küsimuse arutamiseks, aga kõige enam laulma ja mängima.*”³⁶ Haamer nimetas need “Lootuse”, “Sõpruse”, “Valguse”, “Koidutähe”, “Puhta südame”, “Rõõmuhelgi”, “Ad Astra”, “Kuldrukati”, “Sinepiivakese” ja “Põhjatähe poiste” gruppideks. 1935. aastal võttis õpetaja Haamer pühapäevakooli lastega ette sõidu mootorpaadiga mööda Emajõe Kaagverre ja jalgsimatka Kukulinna ning Saadjärvele. “Põhjatähe poisid” matkasid veel eraldi ja võtsid osa ka 10päevasest laagrist. 1937. aasta suvel sõitis Haamer oma skaudipoistega Tartust jalgrattamatkale Saaremaale.

Esimeseks abiliseks pühapäevakooli töös sai õpetajale tema abikaasa Maimu. Edaspidi töö laienes rakendati hulk teisi abilisi.

KOGUDUSE NOORED

Õpetaja Habichti päevil piirdus noortetöö leerikooliga. Kui aga kirikuõpetajaks sai skautmaster Harri Haamer, nägi viimane vajadust noorte paremaks organiseerimiseks. Oma esimestele leeriõpilastele Pauluse kogu-

³⁵ EKM Kultuurilooline arhiiv. F206 M 57:43.

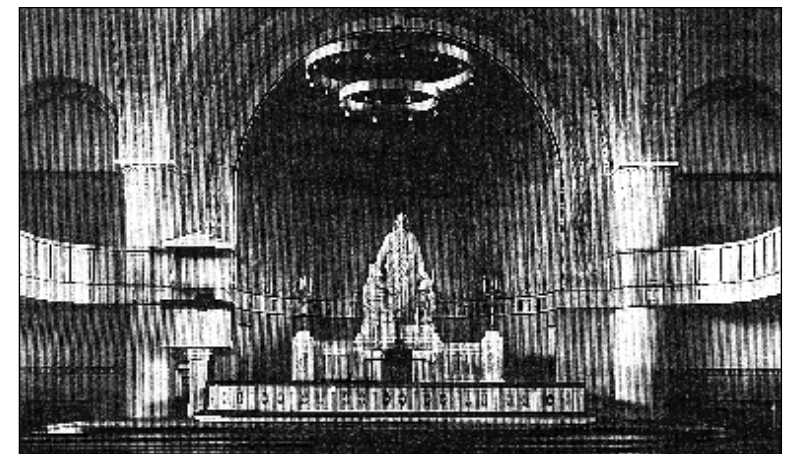
³⁶ Haamer 1935.

duses tegi Haamer ettepaneku peale õnnistamist teelauas kokku saada. Ettepanek võeti vastu suure hõiskamisega. Üsna varsti õnnistati järgmised rohkem kui viiskümmend noort. Nendega käis Haamer mootorpaadiga väljasõidul ja muidugi korraldas ka teeõhtu. Pärast kolmandat leerigruppi muutus raskeks kõigiga eraldi kokku saada.

2. septembril 1934 õhtul kella seitsmeks kutsus õpetaja Haamer kõiki oma leerilapsi koguduse kantseleisse, et panna alus püsivamale noortetööle. Tuli 24 noort inimest. Järgmisel korral 34 ja siis kõneles lisaks Haamerile ka õpetaja Juhan Sõmmel (1902–1964). Esialgu olid sellised õhtud juhuslikku laadi ning üksikud nägid meeleldi vaeva sõpradele isiklikke kutseid kirjutades.

4. novembril 1934 otsustasid kokkutulnud noored asutada noorte koguduse, mis hakkaks koos käima iga kuu esimese pühapäeva õhtul kell seitse. 2. detsembril otsustati organiseeruda “Ev.-Luteriusu kiriku Noorte Koguduse juhtkirja” alusel. Noorte Koondise põhikirja koostamisel võeti eeskujuks Tallinna Jaani koguduse oma. Samas asutati **noortekoor** Valter Peerna juhatusel. See koor kadus ruttu, kuigi 11. detsembri harjutusel oli lauljaid kokku 36. Koor jõudis siiski paar korda esineda, sealhulgas kolmekuningapäeval, mil peeti esimene noortejumalateenistus. Paraku hajusid noored sellisel jumalateenistusel suures kirikus väga hõredalt laiali.

Maha ei jäänud ka teine pihtkond. Esimesed teated II pihtkonna Noorte

Vaade altarile 1930ndatel. Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

Ühingu on 1934. aastast. Ometi pole teise pihtkonna noortetööl olnud nii suurt järelkaja kui esimese omal, ning see ka hääbus varem.

3. veebruaril 1935 valisid esimese pihtkonna noored oma koondisele juhatuse, mille esimeheks sai Elmar Jonasse. Alustatakse noorte igapäevaste **piiblitundidega**. Röömsa üllatuse valmistas kevadel piiskop Rahamägi, kes noori nende õhtul külastas. Esialgu oli nädalapäev juhuslik, siis mõnda aega kolmapäev, kuni peatuti neljapäeval. Neljapäeviti korraldas Haamer visalt noorteõhtuid kuni arreteerimiseni 1948.

Nädalapäeva valiku kohta kirjutab Haamer: *“Terve 1935. aasta suve mängisid mõned noored kirikutagusel platsil kolm korda nädalas võrkpalli. Selleks oli neil alati palju aega. Hakkasin neid kiusama säälsamas jumala-sõnaga. Palusin neid siis, kui juba hämaraks läks, nõnda et enam silm hästi ei seletanud palli lüüa, kantselisse, et nendega koos Piiblit lugeda. Nad tulid, kuid mitte meeleldi. Pikapeale osutus säärane piiblitlugemine ometi ebaotstarbekohaseks ning määrasime siis ühel suvisel õhtul kindla aja, mil võiksime üheskoos kummarduda Elusõna üle. Selleks sai neljapäevane päev. Esimesel neljapäeva õhtul kell 6 oli kokku tulnud vaid neli noort. Aga me ei teinud sellepärast veel pikka nägu. Kui olime jõudnud Matteuse evangeeliumi 12. peatüki juurde, siis istus neid meie ringis juba 20. See oli 5. sept. 1935.”*³⁷

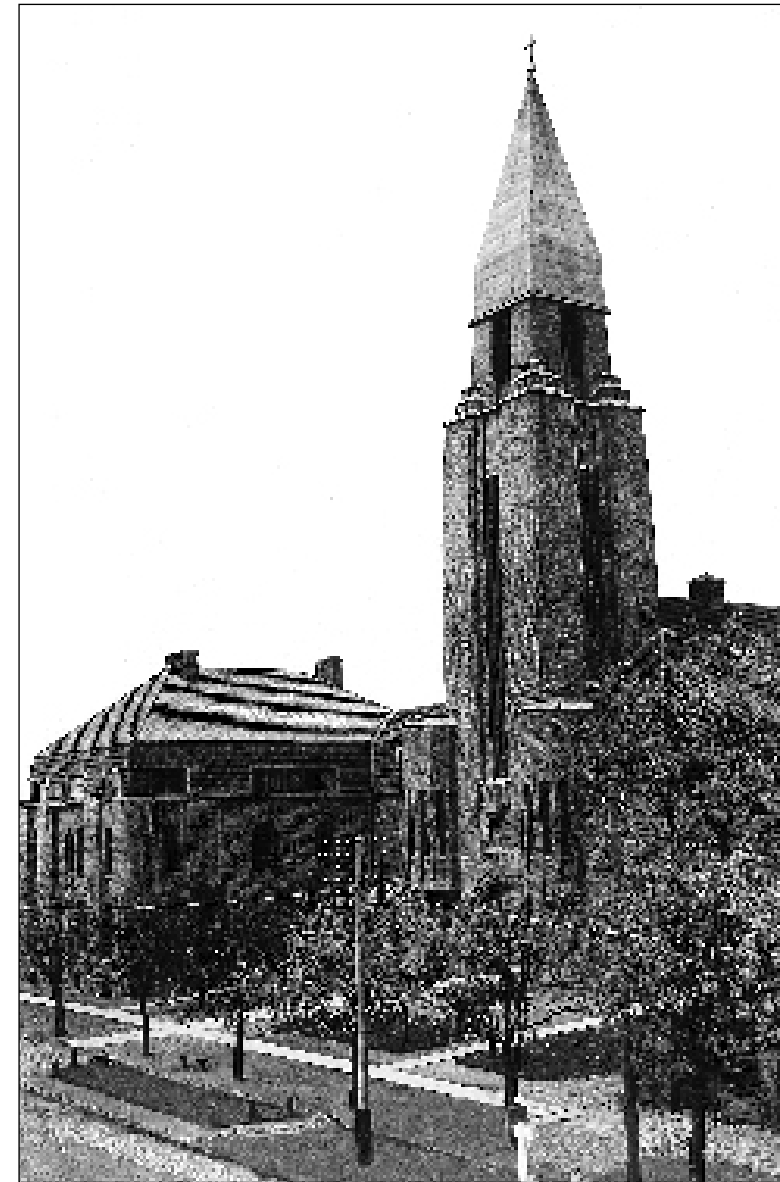
Elavamaks ajajärguks pidas Haamer aega, mil koondist juhtisid Meeta Vassil (Haldre), Leo Voitka, Paul Bluhm, Helmi Mets (Metsakuru) ja Irene Vipper (Kerna). Siis peeti hoolega referaatkoosolekuid ja perekonnaõhtuid. Mõne aja pärast tekkis küll väsimus ja ilmalikustumise tõttu pidi Haamer noorte isetegevust pidurdama. “Alles pikkamööda sai Jumala Vaim jälle meie tööd õigetes rööbastesse juhtida,” kirjutab Haamer.³⁸

13. jaanuaril 1942 saadab Haamer palvekirja Tallinna koguduse noorte ajakirja **“Risti Valgus”** väljaandmiseks. Trükiarvuks märgib ta esialgu 1000. Viidates keerulisele aegadele konsistoorium selleks luba ei anna. Aga ajakiri ilmub ikka. Oli ilmunud juba aasta varem. Kirjandusmuuseumis on säilinud kolm numbrit. Viimane kannab kuupäeva 21. juuni 1944. Võimalik, et neljanda aastakäiguga ajakirja välja andmine lõppeski. Ent pealkirjast sai Pauluse koguduses noorte juhtmotiiv.

Viiendad üle-eestilised kiriku noortepäevad peeti 1936. aastal Tartus. Loomulikult sai üheks sündmuspaigaks Pauluse kirik. Neli aastat hiljem

³⁷ Risti Valgus 21.6.1944

³⁸ Risti Valgus 21.6.1944

Pauluse kirik 1930ndatel. Foto: E.Kald, 1937 Eda Urbola Erakogu.

kavandati noortepäevi jällegi Tartusse (9.–11. VIII 1940). Eestvedajaks oli Harri Haamer. Päevadest plaaniti vändata film, kuid ootamatult lõppes armuueg ja saabusid päevad, mille kohta võis öelda: need ei meeldi mulle. Saksa okupatsiooni ajal korraldasid Pauluse koguduse noored ülemaalse ilmeaga noortepäeva veel 5. septembril 1943.

Noorteõhtud jätkusid ka pärast kiriku hävimist. Just noortetöös nähakse põhjust, miks tuli väsimatul Jumalasõna kuulutajal võtta ette Siberi tee. Haameri noortetöö jättis oma jälje mitte ainult Tartusse, vaid tervesse Eestisse, kuhu läksid laiali tollased aktiivsed noored nagu näiteks Hillar Pöld, Ireene Reidak-Pöld, Arved Paul ja tema abikaasa Linda, Eduard Salumäe ja tema abikaasa Johanna Enno, Selma Sotnik-Pöld jt.

KÄSITÖÖRING JA VAESTEHOOLEKANNE

Juba Habichti ajal kogunes iga esmaspäeva õhtul koguduse naiskomitee käsitööringina kantseleisse pika laua taha tööle. Kuni 1934. aasta kevadeni preili Kübarsepa ja edaspidi proua Meose juhtimisel oli nende peamiseks eesmärgiks valmistada töid iga-aastasele **loteriile**, mille sissetulekutega püüti leevendada koguduse võlakoorimat ja ühtlasi peeti ülal vaestehoolekannet. Ka leiti nende hulgast abilised, kes külastasid ja abistasid vaeseid ning puudustkannatajaid. Iga kord suurte pühade saabumisel sai kuni 200 vaest pisikese kingituse. Mõnel puhul oli toetus regulaarne. Väsimatult tegid naised oma tööd, mis tänu Jumalale korda läks.

Paar korda aastas pidasid mõlemad pihtkonnad ka **perekonnaõhtuid**. Selleks valiti koht väljaspool kirikut. Mängis orkester ja laulis koor. Koguduse liikmed said rõõmsas ja vabas õhkkonnas üksteist, aga ka oma õpetajat lähemalt tundma õppida.

Veel nägid naiskomitee liikmed oma ülesandena **lastepäevade** korraldamist. Sedasorti ettevõtmised, ka loteriid ja perekonnaõhtud lõppesid riigivõimu vahetumise aegu.

MUUSIKAELU

Koguduse mured, rahapuudus ja sisepinged ei läinud mööda ka muusikutest, kes koore juhatasid ja oreli taha istusid. Et kogudus jätkuvalt kasvas ja töö elavnes, suurenes jumalateenistuste hulk ja sagesid muud üritused,

kontserdid ja perekonnaõhtud – seega rohkem tööd ka muusikutele.

Küllap sai **Voldemar Kliimand** organisti koha Pauluse koguduses üsna varsti pärast Emil Paigalise lahkumist 1931. aastal. Igatahes andis Võõbus talle juhatada Pauluse koguduse esimese laste- ja noortekoori. Tartu Pauluse Kirikumuusika Seltsi laulukoori ees jätkas aga **Peeter Kivi**.

Lauluselts pidas lugu väljasõitudest. Juba õpetaja Habichti aegu oli koor ringi reisinud. 17. juulil 1934 võeti nõuks pidada **vabaõhujumalateenistus** Kabina metsas. Rahvas sõidutati kohale laevadega mööda Emajõe. Korraldajaid tegi murelikuks vihmane, tuuline ja jahe ilm. Ka reklaamiga alustati hiljavõitu. Et ots-otsaga kokku tulla, pidi palju inimesi tulema. Aga sellise ilmaga ja nii viimasel hetkel... Ei tulnud und Peeter Kivil. Lõpuks piilus siiski päike pilve vahelt ja koorijuhil helises kõrvus: “Looda Jumala peale, küll tema toimetab kõik hästi.” Uue innuga jätkas ta korraldamist. Esimese laevatäiega ikka tuli inimesi, olukord ei olnud väga hull. Sellegi poolest lootis Kivi, et teise laevaga veel juurde tuleks. Tuligi ja nii palju, et kõik peale ei mahtunud. Sõideti veel mahajääjatele järgi. Ka taevas oli üle hulga aja selge. Peeter Kivi tänas Jumalat suure abi eest. Tagasisõidul hakkasid pilved taas kogunema ja Tartusse jõudes sadas endistviisi.³⁹

Järgmine väljasõit viis laulukoori Pärnusse laulupeole. 5. juulil 1935 asus 75 inimesest koosnev seltskond kahe veoautoga teele. Ilm juhtus jälle vihmane, kuid lauljate tuju see ei rikkunud: “Laulsime ja piilusime presendi alt välja.” Alles Pärnus, kuhu õhtuks jõuti, oli vihm hõredam. Järgmisel päeval algasid laulupeo proovid ja kontserdid. Eliisabeti kirikus vanade tuttavatega kohtumisel enam ilm ei seganud.⁴⁰

1935. aasta lõpul valis esimene pihtkond organistik **Arnold Jakobsoni**, kes võttis järgmisel aastal eestistamise käigus uueks nimeks **Helvik**. Haamer pidas teda endale vajalikuks “rõõmuabimeheks”, aga üldjuhatuse esimees Siska jäi vastupidisele arvamusele. Enesele kindlaks jäädes astus ta esimehe kohalt tagasi. Uus organist sai oma tööga hakkama, kuigi leidis neid, kes kahtlesid nii tema pillimängu kui koorijuhil oskustes. Samas toetas Helvikut muidu väga kriitilise kõrvaga dirigent Kivi. Helvik kutsus uuesti kokku noortekoori. Pärast organisti kohalt vabastamist 1938. aasta jaanuaris süüdistati teda pisivargustes, kuid asjasse selgust ei saadudki. Helvik suri 1940. aasta jaanuaris.

³⁹ Peeter Kivi päeviku põhjal.

⁴⁰ Peeter Kivi päeviku põhjal.

1936. aastal ei koonerdatud enam kiidusõnadega, kui Tartu Pauluse Kirikumuusika Seltsi laulukoorist juttu tehti. Isegi teise pihtkonna koor polevat nii heal tasemel. Orkestrit õpetaja Haamer aga Suureks Reedeks koori kõrvale ei soovinud. Pidas seda sobimatuks: “Mida ütleks siis Tallinn, kui meil Suurel Reedel mürtsub kirikus muusika!” Kivi solvus pisut ega tahtnud kuulda, et muusikat ainult mürtsuks nimetatakse: “Mängitakse ju ka surnuaedades!” Mine tea, võibolla oli põhjus saarlasest õpetajas, sest erinevalt mandrist ei peetud Saaremaal puhkpilli alati piisavalt “pühaks”, et seda kirikus või surnuaias puhuda, iseäranis Suurel Reedel. Tõsi küll, Saaremaagi tegutsesid koguduste juures puhkpilliorkestrid.

Tülid lauluseltsis

Hoolimata koori heast käekäigust hakati Peeter Kivile koorisiseselt etteheiteid tegema. 9. novembril 1936 teatas seltsi esimees Heino Rebane, et dirigent tuleb vallandada ja koor laiali saata. Koor jäi küll alles, aga Peeter Kivi vallandati, kuna seltsi juhatus pidas teda endale allumatuks. Koorijuhhi koha võttis üle koori juhatuse sekretäri vend, muusikaõpetaja **Evald Laanpere** (1900–1990), kes aastani 1936 kandis nime Laanbek, ka Laanenbek.

1937. aastat alustas koor jälle uue dirigendiga, sest Laanpere asus tööle Otepää Gümnaasiumi juhatajana ja töötas sellel kohal 1937–1942.⁴¹ Oma asemikuks palus ta Tartu Ühiskommertsgümnaasiumi muusikaõpetaja **Oskar Eomoisi** (1898–1979).

Üsna varsti, 2. veebruaril tuli kokku seltsi erakorraline koosolek, kus otsustati seltsi nimest “kirik” välja jätta. Järgi jäi “Pauluse muusika ja laulu selts”. Koori asutaja hr Kivi suhtus muutusesse irooniaga ja leidis, et nii võinuks ka “P” asendada “S” tähega. Samal ajal täheldas vana dirigent koori muusikalise taseme kiiret allakäiku. Pealegi keelas koguduse juhatus kooril väljasõidud ära, kuna nad ei oskavat ennast ristiinimese kombel ülal pidada.

1938. aasta jaanuaris puhkes uus koorijuhhi kriis, kus Eomois soovis lahti saada lauljatest, kes tema peale olla kaevanud. Lahkus aga hoopis dirigent ise ja tema asemele tuli teise pihtkonna organist **Voldemar Kliimand**

(1906–1967). Seltsist heideti välja ka üks liige, keda süüdistati Eomoisi liigeses kritiseerimises ja tema koori juurest minema peletamises. Kliimand kurtis sealjuures, et teda esimesse pihtkonda tööle tulles teisest pihtkonnast poriga järele loobitud. Märtsis võttis tema ameti üle Peetri koguduse organist **Leonhard Virkhaus** (1910–1984). 1939. aasta veebruaris üllatus Peeter Kivi, kui Kliimand koori juhatamist talle pakkus. Esialgu lubas Kivi koori edasi juhatada, kuid hiljem uute solvumiste tagajärjel ta ikkagi loobus.

Kirikuvanemate laulukoor

15. jaanuaril 1939 tegi Peeter Kivi esimese harjutuse kirikuvanemate kooriga. Ta kogus omal algatusel kokku kõik 28 meest ja esialgu oli mõttes vaid paar korda esineda. Paraku häiris selline isetegevus koguduse juhatust, kel oli kokkulepe Kliimandiga kõige muusikaga seonduva suhtes. Et aga kirikuvanemad olid Kivi vanad sõbrad, jätkas ta rõõmsal meelel harjutusi. 19. veebruaril laulis jumalateenistusel kirikuvanemate koor. See oli ilus silmapilk meestele, kes ettevõtmises innuga osalesid. Paljud neist olid eakad ega kõlvanud teistesse kooridesse.

Pärast esinemist valmistusid innustunud kirikumehed järgmiseks ülesastumiseks. Suur Reede lähenes, kuid mõni päev varem selgus, et esinevad ka lastekoor, noortekoor ning segakoor ja et vanameeste koori enam laulma ei taheta. Ei aidanud ka jutuajamine õpetaja Haameriga, kes Kivi laulukoorile Kliimandi omi eelistas. Vana dirigent solvus. Ta oli mõelnud pärast pensionile jäämist teatrist ära tulla ja rohkem kiriku juures tegutseda. Nüüd polnud ta selles enam nii kindel. Rohkem Peeter Kivi Pauluses koore ei juhatanud. Kliimand jätkas organisti ja koorijuhina, kuni lauljad sõjakeerisesse kadusid.

Muusikaelu sõdade aegu

Jumalateenistuse ajal meeldis Haamerile vahel laulda mõni duett koos abikaasa Maimuga. Ka Harri Haameril oli suurepärane hääl, kuid ta ei püsinud alati ühes helistikus. Organist Kliimand kurtis, et muudkui ronib õpetajale järele, kui see liturgiat järjest kõrgemalt laulab.

Teise maailmasõja ajal tegutsesid organistidena ka Hillar Pöld ja Eduard Salumäe. Salumäe lahkus töölt seoses õppima asumisega. Haamer muretses,

⁴¹ Eesti kooli biograafiline leksikon. Tallinn 1998. Lk 117.

et kust esimesele pihtkonnale uus organist leida, mispeale nõukogu liige Ferdinand Loka soovitas: minu poeg õpib muusikakoolis – ehk saab temast asja. 1. märtsil 1944 oli **Peeter Lokki** esimene tööpäev. Ta oli Tartu Muusikakoolis vaevalt kuu aega õppinud,⁴² kuid ei kahetse, et tööpakkumise vastu võttis. Mängida ta ju enam-vähem oskas. Inspiratsiooni õppimiseks sai ta varasemalt Pauluse koguduse organistilt Voldemar Kliimandilt. Pauluse orel oli Lokki sõnul omamoodi frukt: “Küll ta tegi imeasju – kolises ja vilises...” Pidi teadma, kuidas mängida, et lõõtsale raskuseks asetatud kivid hüppama ei hakkaks. Väike Loka vaatas siis Kliimandit, kuidas see oreli taga toimetas ja sagis, ise näost punetades.

Peeter Loka ütleb, et organistiks saamine oli talle nagu pea ees tundmatu kohas vette hüppamine. Ise oreli taha sattuda on midagi muud kui kirikupingis istuda. Väiksenä oli Peeter Loka hundu Haameri skaudipoiste seas. Nüüd, 17aastasena usaldati talle lisaks oreli mängimisele ka koori juhtimine. “Mina olin siis marakratt, aga kooris laulsid kõik auväärsed inimesed,” meenutab ta aega, mil ei julenud lauljaile õieti otsagi vaadata.

Koguduse naised hakkasid küll pahandama, et kuidas nii – mängid orelit, ise pole leeristki läbi. 2. aprillil 1944 sai see viga parandatud. Sel kevadel oli Tartut pommitatud. Kirik muud viga ei saanud, kui et aknad lendasid sisse. Külmade kevadilma eest katsid leeripoised (sealhulgas Peeter Loka) aknad vineeriga.

Organisti ametit pidas Peeter Loka kooli kõrvalt, kuigi nõukogude ajal nii ei lubatud. “Oi, küll on sulitempe tehtud elus...” muigab ta tagantjärele. “Muidu polnud viga, välja arvatud Suurel Reedel. Siis hakati ikka küsima, et kus sa käid.” 1945. aasta kevadel lõpetas ta gümnaasiumi ja astus Tartu ülikooli. Kirjandit kirjutati aga pühapäeval jumalateenistuse ajal. Kuna kirik oli juba põlenud, peeti sel korral teenistust Ülikooli kirikus. Nii jättis Peeter Loka kirjandi sinnapaika, läks ülikooli peahoone tagauksest välja ja sealtamast kiriku tagauksest sisse, mängis teenistusel orelit, mõtles jutluse ajal kirjandi valmis ja läks siis rahulikult tagasi ning pani oma mõtted kirja. Ta olevat valmis jõudnud isegi enne paljusid teisi, kes kogu aeg auditoriumis istusid. Keegi ei küsinud, kus ta vahepeal käis.

Loka oli viimane, kes sai mängida Pauluse kirikus sinna ehitamise aegu ostetud oreli. Viimase teenistuse aegu olnud veel noore organisti vasak jalg haige, oli selle kuidagi üles puldi peale tõstnud, samal ajal parema jalaga pedaalidel laveerides.

⁴² Praegu kannab see kool Heino Elleri nime.

Koguduse puhkpilliorkestrit juhatas Lokki sõnul veel endine koorijuht Peeter Kivi. Koor aga kadus peagi, sest kiriku põlemise järel polnud lauluharjutusteks enam kohta ja sõda oli inimesed laiali pillutanud.

LEPPIMINE

22. oktoobril 1939 luges 2. pihtkonna õpetaja Võõbus jumalateenistusel pärast jutlust teadete osas ette koguduse mõlema õpetaja poolt allkirjastatud leppe, milles õpetajad teatavad, et lõpetavad viis aastat kestnud tülitsemise. Järgmisel päeval avaldas Postimees selle Tartu uudiste seas.

Teiste kirikuliste hulgas viibinud ka esimese pihtkonna õpetaja Haamer, kes teate järgmisel pühapäeval ka oma kogudusele ette luges.

Kohustume algama uut elu:⁴³

Meie, allakirjutajad, tunnistame, et meie seda ära tunneme, et meie omavaheline läbisaamine on takistuseks rõõmsale tööle, ja usume, et ka paljudele on olnud see pahanduseks, kes on harjunud kirikust otsima maailma, mis on vaba vihkamisest, sallimatusest ja kõigest inimlikust kurjast.

Mina, Võõbus, tunnistan, et olen kibestumist lasknud juurduda oma südames ja nõnda takistuseks olnud mäejutluse tõe realiseerimisele.

Mina, Haamer, tunnistan, et mõneski suhtes ei ole mina oma ametivenna elu kergeks teinud, alati mitte enese soovil, vaid kaastaste pealekäimisel, missugune olukord on andnud põhjust takistada armastuse käsku täitmast.

Meie kohustume algama uut elu, mis oleks rõõmsam ja nüüd juba tingitud vastastikuse armastuse vaimust. Koguduses tahame töötada selle eesmärgiga, et mineviku õigluseta olukord ajalikkude varade jagamiseks saaks lahendatud. Meie tunnistame, et 1934. a. personaalraamatu jagamine oleks tol korral õige lahenduse toonud. Meie algame uut elu, lootes, et Jumal meid selleks aitab. Meie kahetseme, et oleme Jumalat kurvastanud oma süüga.

Võõbus.

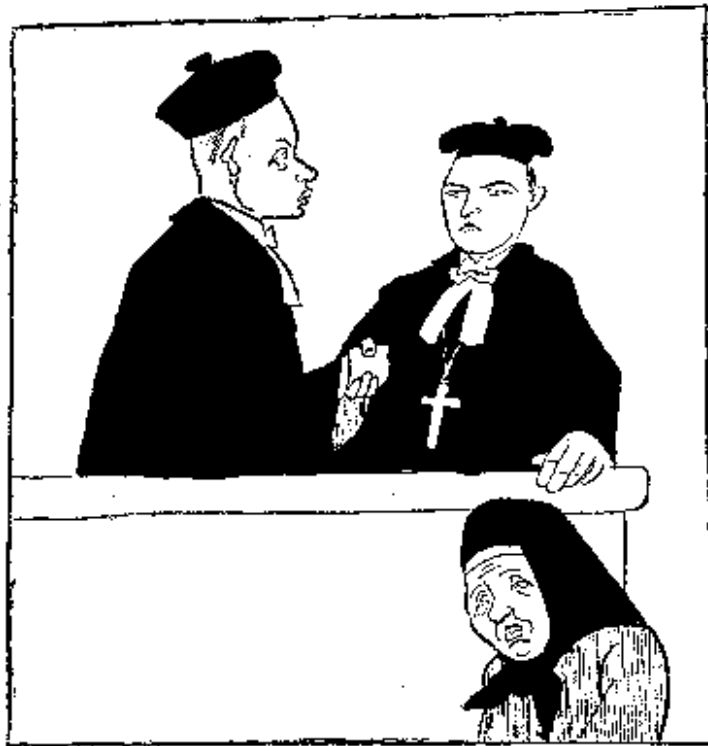
Haamer.

⁴³ Postimees nr 286, esmaspäev, 23.10.1939 “Kohustume algama uut elu”.

Ühisavalduses viitavad õpetajad pihtkondliku süsteemi nõrkustele. Oleks justkui üks kogudus, aga ei ole ka. Kui ühel õhtul tahavad mõlemad pihtkonnad sama ruumi kasutada, jääb lahendamata küsimus, kellel on selleks suurem õigus. Isegi pihtkondade üldnõukogu ei suutnud probleemile lahendust tuua. Võibolla tõesti olnuks rahulikum kaks kogudust päriselt üksteisest eraldada.

Juba 1939. aasta algusest saadik hakkas II pihtkond järjekindlalt raha koguma, et oma pihtkonnale uut maja ehitada. Nähtavasti peeti silmas teist tiibhoonet, mida Saarinen oma vaimusilmas oli näinud, ent mis rahakogumisest hoolimata ehitamata jäi. 1939. aastal polnud enam aega ehitada. Ka kavatsus Soomest orelit osta jäi võimu vahetumisel katki. Pärast pidulikku leppimist Haamer ja Võõbus üksteisele rohkem kaikkaid kodaraisse

„Üks teeb inimest, — isegi õpetajate seas on ära leppinud! Mõnest teel ainult see, mis
kõik järele jätavad teatava tõigiga meenutava viltisusele.“

ei loopinud. Rohkem ei antud aega tülitseda. Alates 18. oktoobrist 1939 olid Eesti pinnal NSV Liidu väeosad, 21. juunil 1940 teostati riigipööre. Võõbus lahkus Eestist juba 1941. aasta veebruaris. Pinged kahe pihtkonna vahel siiski säilisid. Veel 1944. aastal, kui alustati kiriku taastamist, on neist mõningaid märke. Lõplikult kadusid vastuolud alles koos teise pihtkonnaga.

SÕJASÜNDMUSED

1940. aastast aru andes kirjutas Harri Haamer: *“Möödunud aastal paistis silma erakordselt rohke leeriõpetusest osavõtjate arv. Siiski püüdsime alaealiste voolu leeriõpetusele takistada neid rahustades ja kinnitades, et Jumalariigi töö kestab ka kitsastes oludes edasi. Ometi pole läinud korda ärevust noortes päriselt maha suruda ja nõnda pidime tavaliste leerilaste hulga asemel õnnistama 5 või 6 korda nii palju lapsi sügisestel leeriaegadel.*

16. detsembril olime sunnitud ka lõpetama laste töö, et vältida avalikke pahandusi, kuna noorte kokkutulemised jätkuvad aga siitsaadik.

Kokkuvõtta tahame aga ainult ühte: tänada koguduste Issandat kõige eest. Kõige enam siiski selle äratuse eest, mis ta läbi ajavalu meile on saatnud. Me võime näha ühe põleva kiriku sündi, mis valmistub Issanda tulemisele. Ja see kirik sünnib viimsete aegade katsumuste tormides.”

1941. aasta juulikuus jõudsid Tartusse Saksa väeüksused. Emajõgi püsis rindejoonena kaks nädalat. Linnas puhkesid suured tulekahjud, Maarja kirik põles ja taanduv Punaarmee pani vanglas toime veretöö. Maha lasti Tartu Maarja koguduse õpetaja Aksel Vooremaa ja mitmed Pauluse koguduse aktiivsed liikmed. Kõigi hirmsate sündmuste keskel varjas Taevasa nähtamatu käsi oma koda, et see ühtegi viga ei saaks. Pauluse kirik jäi puutumata. See oli ime, mille peale õpetaja Haamer aasta lõpul koguduselt küsis: *“Kas see pole Sindki äratanud tänama teda selle ülevoolava armu ja helduse eest, mida ta veel tahab osutada Sinu ja Su koguduse vastu? Aga kui ta ülevalt näeb, et Sina ja Su lapsed Tema koja hooletusse jätavad, siis võtab ta selle sinult lihtsalt ära, nagu see pidi sündima möödunud hirmu ja õuduse aegadel.”*

“Kirikuleht” jõuluku 1941. (EELK konsistooriumi väljaanne)

Õöl vastu 9. juulit 1941 tapeti Tartu vanglas Tartu Pauluse I kog kirikuvanam Kr. Schultz ja II kog nõukoguliikme kandidaat Joh Padari.

Küüditati I koguduse juhatusest ja nõukogust A. Peedel, A. Mutso, J. Ilves, O. Luik; kirikuvanem K. Jakobson suri mürsukillu haava tõttu. II kogusest juhatuse esimees Friedrich Läte küüditati, juhatuse abiesimees Aksel Rooma arreteeriti, rev-komisjoni esimees kirikuvanem V. Jamberg vahistati ja nõukogu liige J. Hüva suri mürsukillu haavadesse.

Kiriku hävimine

“Aga nüüd tahan ma ometi teha teile teatavaks, mida ma teen oma viinamäega: ma kisun maha ta aia, ja ta jääb laastatavaks, ma lammutan ta müüri, ja ta jääb tallatavaks. Nõnda ma hävitan ta. Teda ei kärbita ega rohita, ta kasvatab kibuvitsu ja ohakaid ja ma keelan pilvi temale vihma andmast. Sest Iisraeli sugu on vägede Issanda viinamägi ja Juuda mehed tema lemmikistandik. Ta ootas õigust, aga vaata, tuli õigusetus; õiglust, aga vaata, tuli hädakisa.” (Js 5,5-7)

25. augustil 1944 vallutas Punaarmee Tartu. Pauluse kiriku kõrval asuvas Puškini gümnaasiumis oli sel ajal Saksa vägede laatsaret, mis taganemisel süüdati. Säilinud on foto põlevast majast, mille kõrval püsib kirik puutumatu. Kas tuli levis edasi ja süütas ka kiriku? Eenok Haameri sõnul on venelased kasutanud kirikusaali enne selle süttimist garaažina. Sel juhul võiks süütamises kahtlustada venelasi. Igatahes põles maha kirik, tiibhoone ja torn. Kellad kukkusid peaukse betoonist võlvi peale. Magdaloni (Ristalu) Selliov (sünd. 1910) nägi Riia ja Kastani tänava nurgal kiriku põlemist pealt. “See oli ikka õudne tunne. Praegugi käib imelik värin läbi, kui sellele mõtlen. See oli ikka õudne tulekahju!” meenutas ta 55 aastat hiljem.

Tulekahju ajal on altarikujul Kristuse pea otsast kukkunud. Võibolla rebis allakukkunud lagi marmori küljest sülesuuruse tüki lahti. Eenok Haameri sõnul on tähenduslik teravapõhjaline auk murdunud pea laubal. Võimalik, et sinna on tulistatud. Tänapäeval säilinud marmoritükki uurides tundub võimalikuna, et hiljem on auk tsemendiga täidetud. Nende augustipäevadega on seotud hulk vastamata küsimusi. Selge pole seegi, kuidas said pruunsöebriketid kiriku betooniga ümbritsetud keldris niisama lihtsalt põlema minna. Arvatakse, et just see tekitas kuumuse, milles vastupidav marmor lagunes.

20. augustil kogunes Pauluse kogudus viimast korda jumalateenistusele oma ilusas kirikus. Juba järgmisel pühapäeval seisis pühakoda suitsevais varemeis. Koos kirikuga hävis ka tiibhoone kogu seesoleva varaga. Ka Harri Haamer viitab kirikuhoone vastu suunatud vandalismile. Tema sõnul olid kirikuraamatud kurja käe läbi tulle heidetud. Harri Haamer oli need ise aegsasti peitnud kohta, kuhu tuli neid neelama poleks ulatanud. Tema sõnul säilisid vaid armulaua riistad ja mõned vähema tähtsusega raamatud, mis tulekahjus koos seifidega läbi põranda vajusid ja puutumata jäid. Põlengueelsetest kirikuraamatutest on praeguseks alles praktiliselt kogu meetrika, mõningaid koosolekuprotokolle ning arveraamatuid.

Poolteist aastat varem, 6. märtsil 1943 oli teise pihtkonna kantseleis olnud väike tulekahju, mis kahjustas vaid inventari. Ent nüüd jäid alles vaid suitsevad müürid ja kivisöe tuhk, mis keldris veel pikka aega hõõgus.

Kui Haamer oktoobri alguses tagasi Tartusse tuli, näis olukord nii lootusetuna, et ta mõtles kanna pealt ringi pöörata ja rändjutlustajaks minna. Ka koguduse liikmeid oli nii palju kadunud, et näis mõttetuna varemete vahele tööle jääda. Siis aga lubasid apostliku õigeusu vennad Pauluse kogudusel Aleksandri kirikus jumalateenistusi pidada. Esimest korda 22. oktoobril 1944.⁴⁴

Tookord tuli teenistusele küll üsna vähe inimesi, aga iga pühapäevaga kogunes neid ikka rohkem ja rohkem. Tulid tagasi jälle vanad sõbrad, palvetajad ja töötægijad. Issand avas nõnda imelisel viisil võimaluse jätkata tööd Pauluse koguduses. Leeripühadeks sai õpetaja Haamer loa kasutada ülikooli kirikut.

Õpetaja Võõbuse lahkumine

Oma mälestusteoses “Saatuslikus kolmnurgas” kõneleb kirjanik Arno Raag: “Mäletan, kui ühel esmaspäeva hommikul oli kommunistlikul pea-

⁴⁴ 1944. aasta 19. novembri (pühapäeva) õhtul kell 18 peetud I pihtkonna nõukogu koosoleku protokollis öeldakse: “Kogudus on saanud jumalateenistusteks kasutada ap. õigeusu kiriku Sõbra tänaval, kus juba on peetud jumalateenistusi neljal pühapäeval.” Järelikult esimest korda 29. oktoobril, aga aruandepüha laululehele (05.02.1945) kirjutab Haamer 22. oktoober. Seda kinnitab juhatuse protokoll 23. märtsist 1945, kus öeldakse, et kogudus alustas taas tegevust 17. oktoobril.

toimetajal teada, et Tartu Pauluse koguduse teise pihtkonna õpetaja Arthur Võõbus olevat pühapäeval kirikus oma jutluses võltsinud Piiblit sotsialistliku korra õõnestamiseks. Piiblis on öeldud, et kuningriigid lähevad hukka kui nad Jumalat ei usu ega looda Tema abile. Õpetaja Võõbus aga öeldnud kuningriikide asemel riigid. See on selge tõendus, et ta võltsis Piiblit rahvavaenulise propaganda huvides ning sotsialistliku korra õõnestamiseks. Järgnes kuri ähvardav artikkel lehes toimetaja Max Laossoni sulest.”

Õpetaja Võõbus saatis selle peale selgituseks juba eelmise võimu ajal avaldatud kirjutise, mis ilmus 3. juulil 1940 pealkirja all “Kirik ja klas-sivõitlus, kapital, riik kuuluvad ühte.” Postimees lisas sellele kommentaari, milles Max Laosson, pidades Võõbuse vastust äsja kirjutatuks, mainib: “Kui õpetaja Võõbus oleks seda kirjutanud enne 21. juunit, siis võiks ta sõnu uskuda”, nüüd ei saavat seda enam teha. Kommentaar lõpeb sõnadega: “Meile näib, et hr. Võõbuse sümpaatiad ja võimalikud reformiprogrammid on sama platoonilised ja eluvõõrad nagu hr Viksi ja J. Kimmeli maailmapildid ja kavad. Ent teatud poolehoiuavaldusena uuele valitsusele on hr Võõbuse deklaratsioon siiski tervitav.”

Oma kirjutises nimetab Võõbus uue ideoloogia positiivseid püüdeid neid samas toetamata. Postimees oli tookord juba kindlalt punases haardes ja uut riigikorda polnud enam võimalik avameelselt kritiseerida. Pole teada,

Venelased tungivad mööda Riia tänavat Tartusse. 25. august 1944. Foto: «10 aastat nõukogude Eestis», Tallinn, 1950.

mil moel Postimees Võõbuse sõnu toimetab. See oli selge, et “punaste” poolele Võõbus ei asunud.

Kriitilisel ajal vähenes tunduvalt kirikuliste arv, ent annetused, mida salaja tehti, kasvasid üha. Abikaasa Ilse Võõbus kirjutab: “Ühelgi ajal ei ole vist annetused nii suured olnud kui sel ajal.” 1940. aasta aruandes kirjutab Harri Haamer: “Issand ise on nõnda korraldanud, et meil pole millestki puudust tulnud. Kaks õpetajat ja organist ning kirikumees on korralikult ülevalpeetud. Ka kõik muud kulutused on kantud. Koguduse liikmete armastus on aga rasketes aegades silmnähtavalt kasvanud ja igatsus Issanda armu osasaamise järele on suur.”

Õpetaja Võõbust hoiatati, et NKVD tahtvat teda arreteerida. Igaks juhuks vahetas Võõbus kirikuteenijaga korteri. Esiteks oli Võõbuse korter uute võimude meelest liiga suur ja teiseks võimaldas kiriku taga elamine kergemini end peita suurde kirikusse, kust teda üles poleks leitud.

Kui hoiatusi ikka rohkem hakkas tulema, istusid Arthur ja Ilse Võõbus koos poja, Ilse vanemate ning Ilse õe ja õemehega 1941. aasta veebruarikuus rongi peale ja sõitsid Saksamaale. Oma lahkumisest teatas Võõbus kantslist 14. ja 16. veebruaril 1941, kuid jättis selle kirjalikult tegemata. 3. märtsil otsustati teise pihtkonna õpetaja koht vakantseks kuulutada ja Võõbus tunnistati Eestist lahkunuks alates 17. veebruarist 1941. Võõbuste pere jäi pikisilmi ootama võimalust kodumaale tagasi tulla. Et Arthur oli põgenikuna Saksamaal avaldanud oma arvamist juutide kohtlemise asjus, takerdus see tagasitulek pisut, ent sai siiski teoks 1942. aastal. Nõrga tervisega poeg jäi Saksamaa mulda.

Tartus lõpetas Arthur Võõbus oma doktoritöö ja kaitses selle. Jumalateenistusi pidas ta aga Jaani kirikus. Pauluse koguduse teine pihtkond oli ju vahepeal endale uue õpetaja valinud. Korduvalt vahetasid Võõbused korterit ja aeg-ajalt jäi Arthur üksi linna, kui abikaasa leidis peavarju maal sugulaste juures.

25. mail 1944 mattis Arthur Võõbus ladinakeelse kõnega oma õpetaja Olaf Silla (1880–1944). Endine usuteaduskonna dekaan Olaf Sild oli väga loodud sõjakaotustest, oma raamatukogu põlemisest ja tema tervis nõrgenes veelgi. Arthur Võõbuse raamatukogu jäi ülikoolile. Ometi tundis Võõbus sellest väga puudust ega soovinud kunagi hiljem nii suurt raamatukogu endale soetada. 1944. aasta septembris sõitsid Võõbused laevaga Saksamaale, kust hiljem USA-sse siirdusid.

Õpetaja Arnold Jürgenson

Alates 17. veebruarist täitis teise pihtkonna õpetaja ülesandeid hiljuti ordineeritud Endel Köpp (sünd. 1913). Uus õpetaja valiti alles sõjakära vaibudes aasta lõpul. 21. detsembril 1941 kell üks päeval kogunes teise pihtkonna täiskogu, 395 inimest, kuigi maksumaksjaid ja seega hääleõiguslikke liikmeid oli tookord teises pihtkonnas üle 1200.

Kandidaate oli kolm: Arnold Jürgenson (1908–1944), Elmar Pähn (1908–1991) ja Karl-Johannes Teel (1897–1950). Hääled jaotusid järgnevalt: Jürgenson – 370 ümbrikku (poolt 254, vastu 90, tühje 25, rikutud 1), Pähn – 305 ümbrikku (poolt 34, vastu 251, tühje 20, rikutuid 0) ja Teel – 314 ümbrikku (poolt 77, vastu 222, tühje 12, rikutuid 3).

Ilma mingi kahtluseta osutus valituks õpetaja Jürgenson, kelle piiskop Johan Köpp 17. mail 1942 Pauluse kogudusse ametisse õnnistas. Nagu Arthur Võõbus ja Endel Köpp, nii oli ka Arnold Jürgenson lõpetanud Tartus Treffneri kooli. Pauluse koguduse õpetajatest olid nad ainsad selle kooli vilistlased ja kolmekesi ka teise pihtkonna õpetajad.

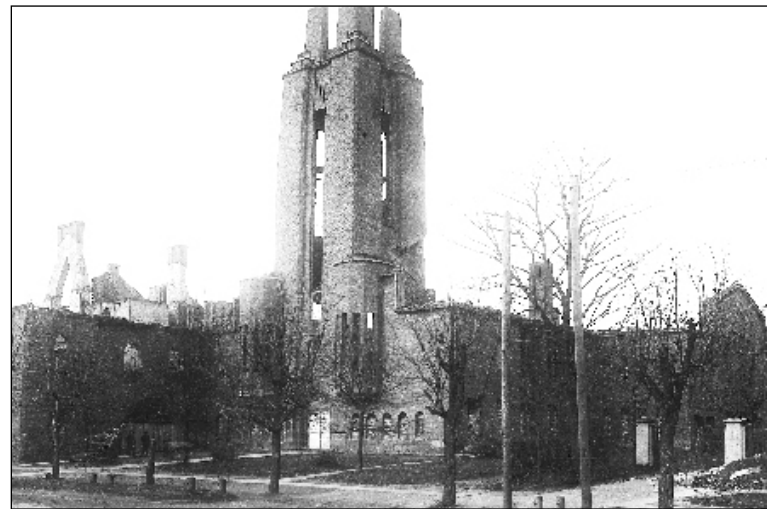
Uue õpetajaga polnud Haameril ainsatki kana kitkuda. Märatsevad koguduseliikmed pillutas sõda laiali ja kes Tartus olid, hoidsid end vaos. Enamiku koguduseliikmete jaoks polnud kunagi vahet, kas oli kantslis Haamer või Võõbus. Neile oli oluline palvetada Jumala poole ja Teda teenida. Kahjuks leidis üksjagu aktiviste, kes pinged üles kütsid ja vastuoludest suure numbriga tegid.

Jürgensoni tööaeg Pauluse koguduses jäi paraku üürikeseks. Peale kiriku põlemist 1944. aastal pakkis ta oma kohvrid, kui veel midagi järgi oli jäänud, võttis oma naise ja lapse, ning pidas õigemaks Läände põgeneda. Ta läks, aga päralt ei jõudnud. Oma õpetaja saatusest kuulis kogudus alles 26 aastat hiljem (1970), kui ilmus välja kiri, mis 15. septembril 1966 tuli Saksa Punase Risti Hamburgi osakonnalt Tallinna pr Salme Robinsonile. Selles kinnitatakse, et endine Tartu Pauluse koguduse õpetaja Arnold Karli p Jürgenson hukkus septembris 1944 koos abikaasa Jenny ja tütre Eve-Aimiga Läänemerele torpedeeritud Saksa laeval Nordstern. “Album Academicumi” (1994) väitel hukkus õp Jürgenson 22. septembril 1944 hoopis Moero-nimelisel laeval. Seda näib kinnitavat 1993 trükitud “Eesti A&O”, kus kirjutatakse, et 22. septembril 1944 hukkus Venspilsist lääne pool Nõukogude lennukitorpeedode ja -pommide läbi laatasaretlaev “Moero” umbes 2700 Tallinnast evakueerituga.

Teise pihtkonna lõpp

26. septembril 1944 võtab teise pihtkonna nõukogu arutlusele õpetaja küsimuse. Koosolek soovib uueks õpetajaks Jüri Kimmelit, kuna Ülikooli kogudus, kus mees varem töötas, suleti. Ajutiselt teenibki Kimmel Pauluse teist pihtkonda, kuid punaste riigivõimude juures jäi kogudus uuesti registreerimata ja **15. juulil 1945** see ametlikult ka likvideeritakse.

Tundub, et teine pihtkond polnud ise enda likvideerimisest esialgu teadlik, sest 23. septembril 1945 peetakse Pauluse koguduse ühine koosolek ja valitakse kiriku taastamiskomisjon. Jõutakse veel tülitsevad ja esimene pihtkond heidab teisele ette, et viimased ei taha neid toetada kiriku taastamisel. Sellegipoolest oli pihtkondade aeg möödas. Teisel pihtkonnal polnud enam kirikut, õpetajat ega ka ametlikku eksistentsi. 17. jaanuaril 1946 otsutab esimene pihtkond oma nimetust nii muuta, et see oleks jälle lihtsalt “Tartu Pauluse kogudus”.

Kirik pärast põlemist. Foto: Ed. Selleke, 5. november 1945. Kalju Leiva erakogu.

NÕUKOGUDE IKKES 1944 – 1988

TAASTAMISTÖÖDE ALGUS

Varemeiks põlenud Tartu Pauluse kirik seisis tühjana 22 aastat (1944–1966). Ajutiselt kasutas kogudus pühakojana Aleksandri kirikut (1944–1946) ja seejärel pool aastat Ülikooli kirikut kuni 1946 aasta sügiseni, mil võidi koguneda juba taastatud tiibhoones.

Tiibhoone taastamine

Kirik põles 25. augustil 1944. Jumalateenistusi peeti oktoobrist saadik õigeusu kirikus Sõbra tänaval (Aleksandri kirikus). Piiskop Kõpp soovis Haamerit Saaremaale lähetada, kuid viimane keeldus, kartes, et sõjatuul võib sealt edasi Rootsi kanda. Pealegi oli Haamer ainus Tartusse jäänud õpetaja.⁴⁵ Peavarju sai õpetaja Haamer perekond Erside juures Linda tänav 22.

Peamiseks ehitusmaterjali muretsejaks sai “Elvari” puidutöökoja insener Ants Audova. Tema andis ka nõu, et kõigepealt tuleks taastada tiibhoone. 1945. aasta märtsiks olid Audova eestvõttel kogudusele muretsetud laulunumbrite tahvlid, kirjutuslaud, altari rist ja põlvituslaud. Kantselei tarvis üüris Pauluse kogudus Mihkel Tomsoni lahkel loal Aleksandri koguduse ruume Saekoja tn 25. Hädavajalikke remonte teostas Pauluse kogudus ka Aleksandri kirikus.

20. juulil 1945 otsustati saata ENSV Rahvakomissaride Nõukogule kiri: *“1944.a. sügisel hävis sõjategevuse läbi Tartu Pauluse kirik ja kõrvalhooned, Tartus, Riia tänav 113, missugustest hoonetest on järele jäänud taastamiskõlbulikud varemed. Et vältida nende varemete täielikku lagunemist, otsustasime meie allakirjutanud usuihingu liikmed kiires korras algust teha nimetatud varemete taastamisega, milleks palume ENSV Rahvakomissaride Nõukogu luba.”*

---

⁴⁵ Saag, E., EELK. Tallinn, 1987.

9. augustil 1945 teatas Rahvakomissaride Nõukogu, et asub *“EELK Tartu Pauluse I Usuihingu usklike palve asjus oma kirikuhoonte taastamiseks jaataval seisukohal.”*

Kohe hakkas I pihtkonna juhatus organiseerima kiriku taastamistööd. 1. septembril algas tiibhoone taastamine ja 9. septembril volitati Ants Audova tööde üldjuhiks. Juhatus ja õpetaja Haamer asusid põlenguprahti kirikust välja vedama. Iga päevaga kogunes varemte juurde järjest rohkem inimesi. Endise teise pihtkonna liikmed teatasid 26. septembril kirjalikult, et nad soovivad kogudusemaja taastamist kahe kantseleiga kahe õpetaja tarvis, ent taastamiskomisjoni ei leia nad endi seast liikmeid anda. Esimese pihtkonna hulgast kostus nurinat, et teine pihtkond ei soovi nendega koostööd teha. Otsustati jätkata üksinda ühtse Pauluse koguduse nime all. Sinisilmselt loodeti täitevkomiteelt saada taastamistöödeks tagastamatut laenu, et kirik 1946. aasta jooksul katuse alla saada. Tiibhoonele saadi katus peale 19. detsembriks 1945.

23. oktoobril 1945 külastas koguduse kantseleid usuasjade volinik Korsakov koos tõlgiga ja oli väga tige Pauluse koguduse peale, et see kasutab Aleksandri kirikut ega ole seda remontinud. Juhatuses esimees Heino Rebane vabandas, et leping õigeusu kogudusega on takerdunud ja ilma lepinguta ei saa remonti alustada. Volinik kinnitab seepeale, et tal on juba taskus leping, mille kohaselt Pauluse kogudus 1. maini 1946 võib Aleksandri koguduse ruume kasutada. Remondi tähtjaks nimetas ta 1. jaanuari 1946.

Voliniku esitatud tingimused seadsid kahtluse alla Pauluse koguduse tegutsemise Aleksandri kirikus. Õpetaja Haamer asus läbirääkimisi pidama Ülikooli kiriku ja Kolgata palvemajaga. Mõlemad olid abivalmid.

Vastavalt uuele korrale otsustati 5. detsembril 1945 pöörduda Rahvakomissaride Nõukogu poole, et Pauluse kogudusel lubataks uuesti üles ehitada talle kuulunud kirik ja kogudusemaja. Ühtlasi palus koguduse nõukogu need denatsionaliseerida.

1946. aasta jaanuaris kohtas Haamer Tallinnas usuasjade voliniku. Viimane teatas, et 1. jaanuarist 1946 on Pauluse kogudus kustutatud tegutsevate koguduste nimekirjast, kuna kogudusel pole ette näidata kooskaimise kohta. Selle peale saadeti volinikule ärakiri Ülikooli koguduse nõukogu protokollist, kus Pauluse kogudusele lubatakse lahkesti ruume. Paraku ei olnud sellestki küllalt. Volinik ei leppinud olukorraga, kus kaks üheõpetuslikku kogudust (Pauluse ja Ülikooli) ühes ruumis tegutsevad. Ta

soovitas võtta ühendust metodistide või baptistidega.

Kiiremas korras asus Pauluse kogudus oma kiriku tiibhoone teisel korrusel asuvat suuremat ruumi korda seadma, et end sellesse ruumi registreerida. 12. jaanuariks 1946 oli elekter sisse pandud ja kantselei kolis Pauluse kiriku tiibhoonesse. Järgmisel päeval peeti viimane jumalateenistus Aleksandri kirikus ja 15. jaanuaril anti Aleksandri koguduse juhatusse üle nende kirik ja maja.

14. jaanuaril 1946 väljastati tunnistus, millega Usuasjade Nõukogu Volinik kinnitab, et on registreerinud Pauluse usuühingu, “lubades tal kasutada usklikel usuliste tarviduste rahuldamiseks ajutiselt kuni kiriku lõpliku taastamiseni hoonet, mis asub Tartu linnas Riia tn 113.”⁴⁶

20. jaanuaril 1946 peeti esimene jumalateenistus Ülikooli kirikus, kus oli luba teenistusi pidada kuni oma ruumide kordasaamiseni. Usuasjade volinik andis teada, et Stalini korralduse (28. I 1946) kohaselt on kõigil kogudustel lubatud kiriku taastamiseks materjali muretseda.

17. veebruaril 1946 korraldati Jakob Hermannini ettepanekul taastamispühapäevak, millest võttis osa 21 meest ja 1 naine. 1. märtsil vaieldi taastamiskomisjonis, kas ehitada kiriku lagi puidust või betoonist. Arhitekt Artur Kirsipu (1897–1984) oli pessimistlik, sest raud oli defitsiidiks muutumas ja spetsialiste polnud leida. Haamer tegi ettepaneku ehitada varemte keskele väike puukirik (1000 inimesele), konserveerida müürid ja jätta need tulevastele põlvetele üles ehitada. Ettepanek naerdi välja.

1. septembril 1946 kell 18 pühitseti kiriku tiibhoones sisse koguduse palvesaal. Esimene jumalateenistus peeti taastatud palvemajas 8. septembril algusega kell 10. Ent tüürilisi võeti tiibhoonesse juba varem. Teisel korrusel sai korteri Haamerite perekond. Samal ajal jätkus ehitustöö saamaks valmis ka ülejäänud toad teisel ja kolmandal korrusel.

Torni taastamine

26. aprillil 1946 otsustati esmajärjekorras taastada torn. Selle tarvis kutsus juhatus kogudust taas ehitustöödel osalema. Haameri ettepaneku (10. IX 1946) kohaselt ei pandud kelli õõtsuma, vaid seisma nii, et ainult tila liigub. Seega tuli töö kiirem ja odavam. Nii seisavad kellad kiriku tornis tänaseni.

⁴⁶ Praegu on tiibhoone aadress Riia 27 a.

10. oktoobril 1946 asetati torni tippu rist ja päev hiljem alustati torni katmist plekiga. Kellad vinnati üles 8. ja 9. novembril 1946. Kuigi need olid paigas juba surnutepühaks, helistati kelli esmakordselt esimesel advendil, 1. detsembril ja kell 16 peeti Ülikooli kirikus kontsert Pauluse kiriku torni taastamise ja kellade heaks.

Tartu Pauluse kogudus sai annetuse Hageri koguduselt 3500 rubla, Rõuge kogudus kogus annetusi 1200 rubla, praostkond toetas ehitustöid 5000 rublaga ja Räpina kogudus andis 8000 rubla laenu.

Tasapisi liiguti ka kiriku taastamise suunas. Ehitati nii, kuidas arhitekt Matteus joonistada jõudis. Orelirõdu alla valati kaks lisasammast, müüride äärde ehitati tellingud, kuid kaugemale suure kiriku taastamisega ei jõutud.

Koguduse elu 1946. ja 1947. aastal

Rasketele aegadele vaatamata püsis kogudus aktiivsena. Jätkusid piiblitunnid noortele, mida peeti enne tiibhoone valmimist metodisti palvemajas Kalevi tänaval. Harri Haamer teenis ka Tartu metodisti kogudust, kui neil oma vaimulik puudus. Aruandes märkis Haamer, et jumalateenistusi ja palvetunde oli Pauluse koguduses 1946. aasta jooksul kokku 224. Sel aastal teenis õpetaja Haamer ka ingerlasi. Muidu õigeusklik Paul Ariste oli jumalateenistustel abis tõlgina. Ka leidsid Pauluse kiriku tiibhoonesse tee mustlased, kes lasid seal oma lapsi ristida. Neil puhkudel jälgiti hoolsamalt, et kirikuriistadest midagi kaduma ei läheks.

1947. aasta alguses kurdeti, et kogudusemajja⁴⁷ ei mahu pühapäeval kirikulised ära. Valjuhääldajaid seati ka kantseleisse, trepikotta ja võlvidealusesse ruumi. Sellele lisati salaja ka väike raadiosaaja. Nii võis kiriku ümbruskonnas jumalateenistust ka raadio kaudu kuulda. Oletatavasti lakkas sedasorti kristlik “raadiojaam” töötamast 1948. aasta paiku.

Tiibhoone kasutuselevõtust alates peeti iga kuu esimesel pühapäeval kell 15 jumalateenistus Ülikooli kirikus. Ometi ei takistanud ruumipuudus ka perekonnaõhtute traditsiooni jätkumist. Kevadel 1947 kasutas Pauluse koguduse ruume ka Ingeri kogudus, kes kolis sealt peagi edasi Peetri kirikusse. Võis rõõmustada, et vabariigiaegsed sisetülid olid lõppenud. Palvela trepikoja sissekäigu kohale asetati tekst “Kristus on meie rahu”.

Hoolimata palgalisest valvurikohast õnnestus varastel ööl vastu 23.

⁴⁷ Sõnad *tiibhoone*, *palvela*, *palvemaja* ja *kogudusemaja* tähistavad siin üht ja sama hoonet.

juulit 1947 kogudusemajja sisse murda ja ära viia kardinad, altari ja kantsi valged katted ning altarlina.

Et leida kiriku taastamiseks energilisemat koosseisu, valis koguduse täiskogu 9. veebruaril 1947 uue nõukogu. 4. märtsil asus taastamiskomitee senise esimehe Ants Audova ülesannetesse Karl Plaksi. Kogudus sai kiriku varem lepinguga taastamiseks ja pärast taastamist kasutamiseks. Torni jaoks anti 24. veebruaril 1947 välja eraldi kasutamisluba (nr. 942).

Paraku seiskus juba augustis kiriku ehitus, kuna Arhitektuuri Valitsuselt polnud saabunud vastavat luba. Ka kiriku taastamise plaanide kinnitamine viibis. Jutuajamisel arhitekt Volbergiga jäi Haameril mulje, et süüdi on arhitekt Kirsipu. Kogudus kiirustas Kirsipud tagant, aga ta venitas ka 1948. aastal. Näiteks avanes võimalus saada pinke Ülikooli kirikust, aga et neid hetkel kuhugi panna polnud, siis neid sealt ei toodud. Taastamiskomitee viimane protokoll on 29. aprillist 1947.

21. novembril 1947 külastas Tartut usuasjade volinik ja kutsus enda juurde Pauluse koguduse juhatuse esimehe Heino Rebase. Volinik teatas, et õpetaja Haamer rikub määrusi jutlustades teistes kogudustes ja lastes Pauluse palvemajas jutlustada isikutel, kel puudub vastav volitus. Haamer vastas, et tegemist on arusaamatusega.

ÕPETAJA HAAMERI ARRETEERIMINE

9. aprillil 1946 sängitati Torma kalmistule Tartu praost Aleksander Kuusik (1893–1946) ja konsistooriumi otsusega määrati Harri Haamer täitma praosti kohuseid 15. aprillist kuni korralise sinodi kokkukutsumiseni.

Arved Pauli ordineerimine sai Haamerile praosti ülesannetes suuri-maks komistuskiviks. Nimelt määrati Harri Haamer 1947. aasta alguses ka Kursi koguduse hooldajaõpetajaks. Selleks võttis Haamer appi Pauluse koguduse endise noortekoondise liikme ja tollal usuteadust õppiva Arved Pauli (1913–1960). Haamer tegi piiskopi asetäitjale August Pähnale ettepaneku Arved Pauli ordineerida. Pähnale oli selline ettepanek vastukarva – polnud ju Arved Paul veel konsistooriumi juures vastavaid eksameid sooritanud. Haamer aga leidis Schmalkaldeni artiklite 65. punktide toetudes, et kui koguduse õpetaja alluvuses olev kogudus on tühi ja õpetajal on leitud sinna sobiv kandidaat, on õpetajal õigus see inimene koguduse vaimulikuks ordineerida. Seda ta ka tegi.

Järgnes suur pahandus. Schmalkaldeni artiklid lubavad sellist omavoli juhul, kui vaimulikud ülemad pole oma ameti väärilised. Haamer kaitses ennast ja väitis, et ei ole rikkunud kirikuseadust, kuid võibolla solvanud kirikuvalitsust. Konsistoorium ei määranud teo eest muud karistust, kui et vabastas Harri Haameri 4. mail 1947 Tartu praosti ja Kursi koguduse hooldajaõpetaja ülesannetest. Arved Pauli ordinatsioon loeti kehtetuks, kuid sama aasta detsembris ordineeriti uuesti.

Piiblitunnid. 1946. ja 1947. aastal hakkas Harri Haamer pidama nädalas kaht piiblitundi. Üks oli mõeldud koguduse liikmetele ja teine üliõpilastele. Koosviibijad märkasid, et tudengite seas kuulas piiblitunde alati keegi vanem mees. Kuna võõras kellegagi ei suhelnud, peeti teda nuhiks. Nende noortetundide pärast kutsuti Haamerit vestlusele usuasjade voliniku juurde, kes andis mõista, et tunnid tuleb lõpetada. Kui Harri Haamer keelust hoolimata neid jätkas, lubati teda sõnakuulmatuse pärast teistmoodi distsiplineerida.

Süüdistuskokkuvõttes heideti Harri Haamerile ette küll tema varasemaid tegusid, aga veelgi olulisemad olid tema viimaste aastate nõukogudevastased sõnavõtted. Teda süüdistati ka nõukogudevastaselt meeletatud inimestele tõendite väljaandmises. Üks neist oli endine poliitilise politsei töötaja Karl-Ilmar Keeru, kes arreteeriti 1947. a. lõpul ja kellel oli tõend jutlustaja Allmetsa nimele (ilmselt oli Haamer tõendanud jutlustaja Allmetsa isikut, mille põhjal usuasjade volinik andis välja jutlustaja registreerimistunnistuse).

Novembris 1947 oli volinik käinud Tartus ja teinud Pauluse koguduse juhatuses esimehele Heino Rebasele märkuse Harri Haameri liigse aktiivsuse pärast herrnhuutluse elavdamisel. Haamer oli nimelt moodustanud grupi endistest herrnhuutlastest ja hakanud nendega palvetunde läbi viima. Neis palvetundides käisid ka noored. Voliniku külaskäigu järel Tartusse oli palvetundide pidamine lakanud, pärast Maimu Haameri vestlust volinikuga olid aga tunnid taas elustunud ja neis palvetati Harri Haameri eest.

Harri Haameri kohta oli sel perioodil kogutud jälitusandmeid rohkem kui ühegi teise vaimuliku kohta. Julgeoleku andmeil oli õpetaja Haamer alates 1940. a. teinud nõukogudevastast propagandat nii noortegruppides kui ka jutlustes. Samuti oli kindlaks tehtud, et Kalevi tänaval peeti kinniseid koosolekuid, kus käidi näivalt usulisel eesmärgil, kuid julgeoleku arvates peeti hoopis nõukogudevastaseid arutelusid.

1946. a. augustis oli Harri Haamer heasoovlikult vastu võtnud ümbervärvatud endise Inglise luure agendi Vladimir Päärsoni ja lubanud talle

varjamisel abi osutada. Päärson oli julgeolekule tunnistanud, et üks, kelle poole tal soovitati Eestisse saabumisel abi saamiseks pöörduda, oli Haamer.⁴⁸

5. veebruaril 1948 helises Pauluse koguduse kantslei telefon ja Harri Haamerit paluti Tartusse tulnud usuasjade voliniku jutule. Oma sirgeseljalisuse tõttu sattus Haamer lõksu – ta hakkas Pauluse kirikust mööda Riia tänavat Raekoja poole astuma, kuid Tartu “halli maja” (praegune Riia 15b) juurde jõudnuna ta arreteeriti. Algas Siberi tee. Juba samal öösel viidi Haamer rongiga Tallinna.

“Õpetajahärra, kuhu te lähete?” hõikas keegi raudteelane.

“Mind viiakse Tallinna. Ütelge mu perele!”

Järgnes läbiotsimine, mis kohutava mälestuse pere jaoks veel jubedamaks muutis.

4. mail saatis küll koguduse juhatus prokurörile kirja Harri Haameri kaitseks, kuid tagajärjetult. Järgmisel pühapäeval pärast Haameri arreteerimist astus kantslisse juba uus õpetaja Arnold Võsu.

ÕPETAJA ARNOLD VÕSU

Tartu Maarja kiriku varemed jäid õigeaegselt registreerimata, mistõttu need võõrandati ja kiriku kohale ehitati võimla. Selle tegemajätmise pärast otsustas Maarja kogudus 1948. aastal vallandada oma õpetaja Arnold Võsu, kes oli kogudust teeninud 1944. aastast saadik. Väliselt sündis vallandamine koguduse initsiatiivil, kuid ilmselt olid sellest huvitatud pigem kohalikud julgeolekuorganid. Seejärel kutsus Maimu Haamer õpetaja Võsu tööle Pauluse kogudusse. “Võsu oli ka tubli mees – väga soliidne ja tagasihoidlik,” meenutab Linda Tammur.

Noortega tegeles Maimu jõudumööda edasi. Eenok Haameri sõnul oli ülikooli komsorg korduvalt üliõpilasi hoiatanud proua Haameri ehk Nais-Haameri eest. Kiriklik noortetöö piirdus juba varsti üksnes leeritööga. Sellegi likvideerimisega nägid nõukogudemeelsed võimukandjad järgnevatel aastatel üsna suurt vaeva. Leeriväline noortetöö keelati ja selle juhte

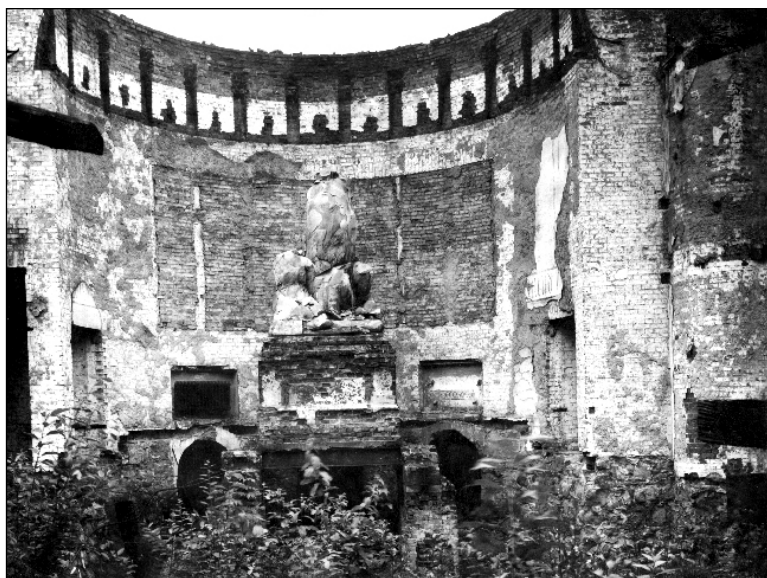
⁴⁸Altnurme, Riho. Eesti Evangeeliumi Luteriusu Kirik ja Nõukogude riik 1944-1949. Lk 256-257.

kiusati taga. Aktiivne noortetöö hääbus Pauluse koguduse juures lõplikult 1949. aasta märtsiküüditamise järel. “Sa oled hull, kui lased ennast ära viia,” oli üliõpilane Evi Koplimaa Maimu Haameri pärast mures. Maimu võttis nõu kuulda ja hakkas end metsas varjama.

KIRIKU TAASTAMISEKS EI ANTA LUBA

1949. aastal palus Pauluse kogudus, et sinod vabastaks ta praostkonna maksust. Seda põhjendati kavatsusega jätkata kiriku ehitust ja sinod rahuldas palve. Luba kiriku ehitamiseks aga puudus ikka veel. 14. aprillil 1950 otsustas Tartu linna TSN Täitevkomitee jääda Tartu Pauluse koguduse varemetes seisva kiriku taastamise suhtes eitavale seisukohale. See tähendanuks varemte lammutamist. 5. mail otsustas koguduse juhatus ehitustöö seisma jätta ja 19. juunil otsustati pöörduda usuasjade voliniku kaudu ENSV Ministrite Nõukogu poole kiriku taastamise loa taotlemiseks. Samal ajal ehitas Tartu linn Riia tänavat ümber ja laiendas seda Võru tänav suunas. Pühakoja varemte vahel kasvas võsa.

Hävinud altarikuju kasvas aastatega võssa. Foto: Ed. Selleke. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

1950. aastal parandati kantselei aknaid, sest ööl vastu 21. märtsi oli akna kaudu sees käidud. Samal aastal kohendati ka tiibhoone katust. Neli aastat hiljem, kui katusepapp taas vett läbi tilkus, tuli seda uuesti parandada. Suvel 1953 tehti sanitaarremont ja Arnold Vikker lubas üle palvela seinad. 1954. aastal selgus, et **kellamees** on haige ega suuda enam oma ülesandeid täita. Ta olevat helistanud kiriku kella, ka matusekella, vaele ajal. Juhatuse otsus oli kellamees ametist vabastada.

Alternatiivid

Kuna kogudus ei suutnud kirikut taastada ja see näis edaspidigi võimatuks, tegi Tartu linna Täitevkomitee esimees Rosenthal 24. oktoobril 1951 Pauluse kogudusele ettepaneku vahetada praegused ruumid välja **katoliku kiriku** vastu Oru tänavas. Pauluse kiriku varemed ja taastatud tiibhoone antaks sel juhul ümberplaneerimiseks Põllumajanduse Instituudile.

Juhatuse esimees Mihkel Rõika vaidles vastu: tiibhoone on ju taastatud ja kellad torni vinnatud. Töö on seisnud arhitekt Kirsipu taga, kes projekti parandamisega aega viitis. Ehitustöö pidurdaja on ka Täitevkomitee, kes ei taha töödeks luba anda.

Seejärel pakkus Rosenthal **Kolgata** baptistikoguduse palvelat Tähe tänavas. Juhatus aga leidis, et pigem siis juba katoliku kirik, kuid palub ümberkolimist veel edasi lükata. Linna esindaja sõnul kuulus katoliku kogudus nagunii liikmete vähesuse tõttu likvideerimisele.

Mihkel Rõika võitleb varemte pärast

20. jaanuaril 1953 otsustas juhatus pöörduda usuasjade voliniku ja Konsistooriumi poole, paludes nende kaasabi ehitusloa muresemiseks, sest Pauluse kogudusel oli suuremate ruumide järele tõsine vajadus. Jätkuvalt püsis oht, et juba taastatud osa võib hävida ja varutud ehitusmaterjal rikneda.

Terve aasta jooksul ei juhtunud midagi. 12. veebruaril 1954 kirjeldas juhatuse esimees Mihkel Rõika olukorda: “Eriti valusasti annab ruumide kitsus ennast tunda kirikupühadel, mil suurem osa koguduse liikmeid peab ruumipuudusel treppidel, õues ja isegi tänaval seisma.” Juhatus otsustas ehitusloa saamiseks pöörduda TSN Täitevkomitee poole.

Uus juhatus valiti 1. veebruaril 1953 koosseisus: Mihkel Rõika, Helene Valdsoo, Jakob Hermann, Linda Milius ja Ants Audova. Asemikeks jäid Meeta Alt, Juhan Kauts ja Martin Brachmann.

Õpetaja Arnold Võsu käis 22. märtsil Tallinnas usuasjade voliniku juures. Viimane nõustus, et koguduse ruumid on tõesti liiga väikesed. Samas avaldas volinik kahetsust, et kiriku varemed ei kannata taastamist.

See väide ei pidanud vett. 29. apillil 1955 vaatas Tartu linna peaarhitekt üle “saksa okupantide poolt süüdatud” Pauluse kiriku varemed ja koostas akti. Ülevaatuskomisjon (insenerid Johannes Kitus, Endel Kuuskmaa ja Jaan Armolik) selgitas varemete taastamiskõlblikkuse ning tegi kindlaks järgmist:

1. Kiriku tellisseinad, betoonist kandesambad ja tellistorn on säilinud. Kiriku juurde kuuluv administratiivhoone on taastatud varem.
2. Säilinud hoone osad on vajalikul määral konserveeritud.
3. Tule poolt tekitatud kahjustused (seinte sisepinna osaline koorumine 1–2 cm sügavuseni) hoone osadel on väikesed ja ei nõua hoone taastamise puhul kapitaalseid ümberehitusi. Pragusid seintes ei leidu.
4. Koguduse poolt on varem alustatud taastamistöid, viies kasutamiskõlblikku seisukorda kellatorni ja paigaldades kül- ning tagakooride kandekonstruktsioonid. Samuti on püstitatud umbes 50% ulatuses tellinguid kiriku lae ja katuse ehitamiseks.

Ülevaatuse tulemuste põhjal otsustas komisjon tunnistada kiriku säilinud osad täiesti taastamiskõlblikuks.

15. mail 1955 kirjeldas Mihkel Rõika kiriku taastamise vajadust, sest tema kui esimehe poole pöördusid sageli koguduse liikmed palvete, järelepärimiste ja tihti põhjendatud nurina ning pahameelega, miks ei asuta kiriku taastamisele. Kasutuseloleva palvela ruumid ei mahutanud tema sõnul rohkem kui 300–350 inimest. Palvetajad pidid seisma eeskojas ja treppidel, samal ajal jooksid teisel korrusel ringi sõjaväelase lapsed, segades kirikulisi. See kõik tekitas pahameelt koguduse juhatuse ja nende vastu, kellest sõltus taastamisloa saamine.

Juhatus esimehe Mihkel Rõika ettepanekul pöördus juhatus 19. mail 1955 avaldusega taas usuasjade voliniku poole taastamisloa saamiseks. Varemete kõlblikkuse taha ei saanud ju enam asi jääda. Tallinnas vabandati kord suviste puhkustega – ei olevat vastavaid ametnikke kohal, kord

oli peapiiskop haige. Kui needki takistused kadunud, heideti kogudusele ette, et see pole küllaldaselt materjali varunud ja raha kogunud. Juhatus liige Ants Audova tuletas meelde, et needki 200 tihumeetrit puitmaterjali võivad pika seismisega hukka minna. Seisvat ehitust nähes ei saanud ka koguduse liikmed aru, miks nad annetama peaksid. 11. novembril soovitas Rõika juhatusel pöörduda NSVL Ülemnõukogu presiidiumi poole. Jõulud olid tulemas ning kogudusel polnud selgust, kas üldse kunagi võib oma armsakssaanud kirikus jõuluevangeeliumi kuulata ja terve kogudusega jõululaulu laulda.

1956. aastal elasid kogudusemajas lennuväeohvitseri ja õpetaja Haameri perekond. Üüriseadus ei lubanud kedagi välja tõsta. Õpetaja Võsu korter asus samal ajal Kivi tänaval. Augustis otsustas ta selle välja vahetada Haamerite korteri vastu kogudusemajas. Harri Haamer palus siis aasta lõpul, et tema lastel lubataks kooliajal jätkuvalt endises korteris elada. See luba anti. Kui 1959. aastal sai koguduse õpetajaks Johannes Selliov, palus ka Võsu, et tema tütreid võiksid ülikooli ajal kogudusemajas elada. Temalegi vastati jaatavalt.

Jaanuaris 1956 soovis 75aastane Rõika juhatuse esimehe kohalt tagasi astuda. Oma otsust põhjendas ta kõrge ea ja viletsa tervisega. Ta valiti revisjonikomisjoni liikmeks ja uueks juhatuse esimeheks sai 76aastane Johannes Uiga.

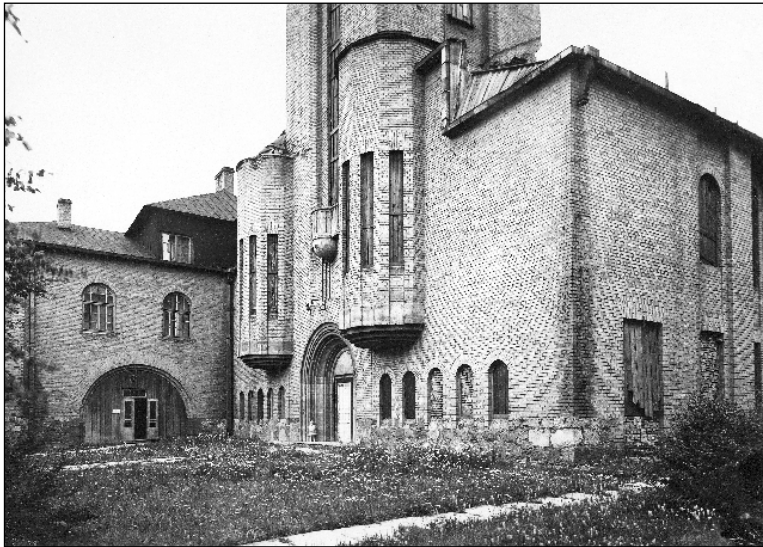
5. veebruaril 1956 valis täiskogu uue juhatuse: Linda Milius, Jakob Hermann, Eduard Lepik ja Juhan Kauts. Asemikeks jäid Martin Brachmann, Meta Alt ja Juhan Meristo.

Ministrite Nõukogu lubab kirikut taastada

15. märtsil 1956 otsustas juhatus muuta tiibhoone fassaadi, et lõunapoolsesse külge aknaid juurde saada. Esimees Johannes Uiga käis Tallinnas, kus usuasjade volinik soovitas kolida ehituse ajaks Aleksandri kirikusse.

Küllap julgustas kogudust Tartu Linna peaarhitekti Arnold Matteuse kiri 29. augustil 1956 Pauluse koguduse juhatusele. Selles teatas Matteus, et linnaehituslikust seisukohast ei ole põhimõtteliselt takistusi kiriku taastamiseks. Ta soovitas hoone endisel kujul taastada. Matteuse sõnul oli Saarineni projekteeritud kirik hästi õnnestunud ega vajanud muutmist.

23. märtsil 1957 sai kogudus Konsistooriumist kirja, mis teatas ENSV Ministrite Nõukogu otsusest rahuldada Pauluse kirikuhoone taastamistööde jätkamise taotlus. Koguduse juhatus võttis teate tänuga vastu. “Küll kannab kindel kalju Issanda kogudust, võime ka tänapäeval öelda,” kirjutab Arnold Vösu aastaaruandes.

Kogudus oli kindel varemete taastamiskõlblikkuses.

Foto: EV Siseministeerium, Usuasjade osakonna arhiiv.

Mõni aeg hiljem taastamistöödega liitunud Halvor Sanderi sõnul jäid Pauluse kiriku varemed lammutamata just tänu linnaarhitekt Matteusele. Seevastu näiteks Vanemuise teatrihoonet ei õnnestunud tookord päästa.

1957. aasta kevadel algas korjanduslehtedega annetuste kogumine. Augustiks maksti välja töötasu arhitekt Kirsipule ja järgmise aasta kevadeks valmistas insener **Hugo Oengo** tööjoonised kiriku remondi jaoks. 1958. aastal käis juba ehitustöö, kuigi mitte väga hoogsalt.

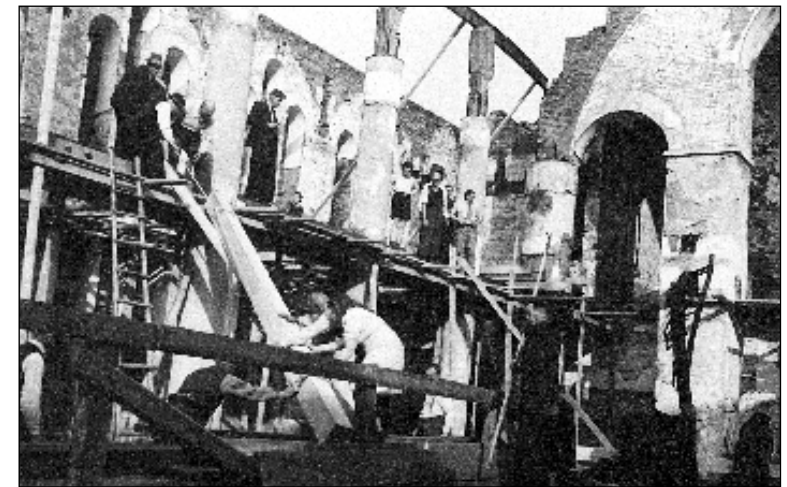
Hilisem Eesti Metodisti Kiriku superintendent Hugo Oengo oli nõus ka katusekonstruktsioonide joonised valmistama tasuta ning need juhatusale üle andma 15. juuniks 1959. Juhatus tasus talle sõidu- ja päevarahad ning avaldas koguduse nimel südamlikku tänu.

Kiriku taastamine edenes rahulikult, isegi liiga rahulikult. Samal ajal üha tugevnes kohalike võimude vastuseis kiriku taastamisele. Kirikuvalitsuses hakati kaaluma energilisema koguduse hingekarjase leidmist, kes suudaks Pauluse kiriku taastamist hoogustada. Ettepanek tehti tolleaegsele Viru praostkonna Lüganuse koguduse õpetajale Johannes Sellioville, kes pakkumise ka vastu võttis. Ka õpetaja Arnold Vösu oli esialgu vahetusega nõus ja nii vahetasidki 1. maist 1959. a. kahe koguduse õpetajad oma tööpostid. Pärast Vösu küll kahetses tehtud sammu, kuid oli juba hilja. Lüganusele jäi ta oma surmani 1971. aastal.

ÕPETAJA JOHANNES SELLIOV

Kui Johannes Selliov alates 10. juunist 1949 Lüganuse koguduse õpetajaks määrati, ootasid teda ees maailmasõjas hävinud kiriku müürid. Kümme aastat hiljem oli kirik täielikult taastatud. Seega oli Pauluse koguduse uuel õpetajal okupatsiooni tingimustes kirikuhoone eduka taastamise kogemus juba olemas. See fakt mõjutas ilmselt ka kirikuvalitsuse otsust.

Uus õpetaja asus kohe energiliselt tegutsema. Kõigepealt oli puudus ehitusmaterjalidest. Kuna kohalikud võimud takistasid materjalide hanki-

Ühiste jõupingutustega ületati raskused. Kirik tõusis varemeist.

Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

mist, proovis õpetaja Selliov abi leida kaugemalt. Kristlikus kodus kasvanud parteilast majandusjuht, kelle juurest kirikuõpetaja läks abi otsima, oli aidanud takistusi ületada juba Lügänu kiriku taastamisel. Tema võtmespositsioon Rakvere rajooni majandussüsteemis võimaldas seda. Ka seekord tuli julge mees appi, ning enne kui Tartu linnavõimud ärkasid, olid Pauluse kirikul ehitusloa olemas, materjal kohal ja kõik kooskõlas nõukogude võimu seadustähega! Enne, kui takistada jõuti, oli Selliovil kõik ehituseks vajalik juba muretses. Edasi oli lihtsam. Ometi tähendas ka see “lihtsam” kiriku taastamise puhul omamoodi hasartmängu: kas saab valmis või ei saa, pannakse kinni või ei panda...

Et ehitustöödega kiiremini lõpule jõuda, kavatses juhatus (10. VII 1959) paluda Peetri ja Maarja kogudustelt laenu. **Laenu võetakse** 1959. a. – 30 000; 1960. a. – 50 000 ja 1961. a. – 20 000. Tagasimaksmine algaks 5 aasta pärast ja viidaks lõpule esimesel võimalusel, kuid mitte hiljem, kui 1969. aastaks. See plaan ka õnnestus ja 1970. aasta alguses tõdes juhatus, et kiriku sõjajärgne taastamine on läinud maksma 160 000 rubla. See teeb umbes 6000 iga aasta kohta. Laenu andmisel ulatasid abistava käe Konsistoorium, Tartu Peetri kogudus ja selle Maarja pihtkond (ehk Tartu Maarja kogudus), samuti Võnnu ja Lügänu kogudused. Ka organist Johanna Kaio palus vähendada oma palka seoses koguduse majanduslikult raske ajaga.

Õpetaja aastaaruannete järgi ei saa kirikuliste hulga üle kurta: keskeltläbi käis pühapäeviti ikka üle 200 inimese. Võib ju oletada, et kiriku ehitus tõi kaasa elavnemist. Ent need on ametlikud numbrid. Praegu mäletatakse, et kirikulisi olnud toona õige pisut, võibolla 30...40 inimest. Linda Tammur annab veelgi karmima hinnangu ja nimetab Selliovi ametiaja lõpu kirikuliste arvaks ainult paarkümmend. Omaaegsed ülestähendused kinnitavad, et aktiivseid ehitajaid oli paarikümne ringis. Ka tollastelt fotodelt on taastajatena näha pensionialisi, valdavalt naisterahvaid.

Kogudust teenima asunud Johannes Selliov kirjutas 1960. aastal, et Tartu Pauluse on usuliselt ergas kogudus. Kiriku ehitust pidas ta ühendava jõuga teguriks, “mille kasvatuslikku väärtust on võimatu üle hinnata.” Kogudusel oli selge, et kirikut on vaja ka järgnevatele põlvedele.

“Ma kaalusin kaua ja põhjalikult,” ütles lesknaine kantsseleis tülles, “kuid tulin otsusele, et Jumala riigile on praegu minu 700-rublaline tähtsam kui minu poolt varem seatud eesmärk: osta selle eest puusärk minu surma korral. Mul on omaksed, kes suudavad

kanda minu matusekulud. Oma säästu annetan kiriku ehitamiseks.” Annetaja pidas oma tegu südame käsuks ega tahtnud õpetaja Selliovi tänugi vastu võtta.

Väljavõte Johannes Selliovi kirjutatud 1959. aasta aruandest

Insener Oengo, õpetaja Selliov ja töödejuhataja kiriku katusel.

Foto: 8. november 1966. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

Samal ajal oli NLKP KK I sekretär Nikita Hruštšov ja ENSVs vastavalt Johannes Käbin. 1959. aasta novembris peeti Suure Oktoobrirevolutsiooni aastapäeva puhul Tartu koguduste ühine jumalateenistus, milles ka Tartu Pauluse osales. Kirikud olid sunnitud uusi tähtpäevi aktsepteerima. Nii oli näiteks 1947. aastal “EELK kalendris” palvapäevade ja kirikupühade hulgas ära märgitud ka Lenini sünnipäev ja NSVL Sõjalaevastikupäev.

Tartu Pauluse kiriku entusiastliku taastamise üheks haripunktiks kujunes 12. jaanuar 1960 – just enne püsiva pakase saabumist paigaldati viimased katusekivid. Hoogsale tööle aitas kaasa õpetaja Johannes Selliov, kes usinasti ehitusest osa võttis. 24. jaanuaril peeti kiriku katuse alla saamise puhul tänujumalateenistus.

1946. aastal anti Pauluse koguduse registreerimisel kogudusele luba

kasutada tiibhoonet kuni kiriku lõpliku valmimiseni. Nüüd, 10. mail 1960, koostati akt tiibhoone üle andmise kohta Tartu linna elamuvalitsusele. Akti kohaselt jäid kantselei ja vaimuliku eluruumid koguduse käsutusse veel viieks aastaks. Jumalateenistusi peeti seega endistviisi tiibhoones. Ka töö jätkus endise hooga. 29. augustil 1960 otsustas juhatus tellida arhitekt Matteuselt rõdude tööjoonised.

Nii arhitekt Arnold Matteus kui õpetaja Johannes Selliovi olid üliõpilaspõlves kuulunud korporatsiooni Ugala. Kiriku taastamise juures hoolega kaasa löönud Valter Kidron (1915–1997) oli Hallistes leeris käinud, kui Selliovi oli seal õpetajaks. Noorpõlvemälestused innustasid mehi ühiselt tegutsema.

Rünnakud leheveergudel

28. märtsil 1960 arutas juhatus Rosalie ja August Mooritsa personaalküsimust. Kuuldavasti tarvitanud kirikuteenija Rosalie Mooritsa abikaasa ebaviisakaid väljendusi kiriku taastajate, koguduseliikmete ja koguni mõne juhatuse liikme aadressil. Veel heitis juhatus August Mooritsale ette suitsetamist kiriku eesruumis.

Detsembris oli juhatus otsustanud lõpetada töölepingu Rosalie Mooritsaga, kuna koguduse liikmed ei leppinud, et armulauariistade seadmisega tegeleb naine. Vastavalt detsembrikuisele otsusele lõppes tööleping 1. mail 1960. Kuid enne veel jõudis ajalehes “Edasi” ilmuda (8. IV 1960) usuvastane följeton “Puraviku Peeter ja must pesu”, mis käsitles perekond Selliovi suhteid Rosalie ja August Mooritsaga. See oli uus artiklivorm – reaalsed inimesed oma reaalse nimega, dialoogide sisuks anonüümse autori fantaasia, mille valelikkus oli selles üllitises nimetatud isikuid hästi tundvatele inimestele ilmselge; žanri nimeks – följeton.

See oli esimene pääsuke vihkamise vaimust kantud artiklite jadas Pauluse kiriku ja tema õpetaja vastu. Taolisi kirjatükke avaldati kuuekümnendatel aastatel ajalehe “Edasi” ateisimile pühendatud leheküljel “Tänane päev on eilsest targem”. Omamoodi “täppisteaduseks” oli 5. oktoobril 1962 ilmunud artikkel “Käisin Pauluse kirikus”, kus vahendeid valimata püüti lugejaisse süstida vastikustunnet ja viha kiriku vastu. Samas püüdis artikli autor teha õpetaja Selliovi peaaegu et isiklikult vastutavaks kannatuste eest, mille põhjustasid 1945. aastal Jaapanile heidetud tuumapommid.

Järjekordne materdav artikkel, mis oli otseselt Pauluse koguduse ja

õpetaja Johannes Selliovi vastu suunatud, oli tingitud õpetaja Selliovi katsest äratada koguduse “surnud hingi”. Edu korral oleks õpetaja tegevus toonud kiriku taastamise üritusele uusi kadunud poegi. Välja oli jõutud saata umbes 40 identse tekstiga läkitust, kuni 19. juunil 1964 ilmus ajalehes “Edasi” artikkel pealkirjaga “Liigutav lugu ehk kõigekülgne õnnistussoov”. Hingekarjane oli kirjad saatnud vabatahtlikult kogudusse astunud liikmetele nende staatuse meeldetuletamiseks. Ajaleheartikkel üritas aga paljastada sellise kirjasaatmise kuritahtlikku ja seadusevastast olemust ning avalikustada koguduse õpetaja tõelist moraalselt palet. Ilukirjanduslikus vormis jutustab E. Sepp loo, kuidas üks perekond saanud oma koguduse õpetajalt järgmise läkituse:

Armas koguduseliige Noor, Karl & Helene,

Palun vastu võtta õnnistussoov Teie elu kõigekülgseks eduks Jaakobuse kirjast 1,17! Oleksin tänulik, kui teataksite oma soovist olla koguduse liige 1964. a. Palun Teie kaasabi, et jooksva aastal registreeritaks liikmeks ka omasteta haiged, vanad jne! Teatada võib ka kirjalikult.

Arvestades Teie vaateid – sõjajärgset kiriklikku huvi – järjekindlat ja ustavat kaastööd – olen Teid k.a. arvestanud koguduseliikmeks nr 822 all.

Tartus, 1964. a.

Austavalt J. Selliovi, EELK Tartu Pauluse koguduse õpetaja

“Selliovi teab ise väga hästi, et niisugune tükk võib väga kalliks maksma minna,” võib lugeda artiklist, kus tuletatakse meelde, et usupropaganda väljaspool kirikut on seadusega keelatud. Kirjutise autor ei mõista, milleks kirikule vanu ja haigeid tarvis: “Küllap loodab nende varanatukese endale saada, kui surevad. Ennegi niisugust asja kuulnud. Ja Selliovil ei ole see esimene kord oma kasu pärast kõveraid teid pidi hiilida.”

Kaks päeva pärast artikli ilmumist teatas perekond Noor Pauluse kogudusele, et nad ei soovi enam liikmed olla, kuigi nad olid tõepoolest sõjajärgseil aastail liikmemaksu tasunud. Õpetaja alustatud kirjasaatmisel oli aga vähemalt selleks korraks kriips peal.

TAASTAMISTÖÖD LÄHENEVAD LÕPULE

1960. aasta oktoobris tähistas Tartu Pauluse kogudus oma juubelit. 50. aastapäeva puhul külastas kogudust peapiiskop Jaan Kiivit (1906–1971). Pidulikul jumalateenistusel Peetri kirikus (30. X 1960) jutlustas Johannes Selliov, kaasa teenisid praost August Janni (Tartu Peetri) ning õpetajad Richard Sisask (Tartu Maarja), Arnold Vösu (Lüganuse) ja Harri Haamer (Tavastu). Muusikaga teenisid Peetri koguduse segakoor ja Pauluse koguduse naiskoor ning pasunakoos. Pauluse kiriku tiibhoones, kus harilikel pühapäevadel teenistusi peeti, oli pärast kohvilaud kaetud. Esimest korda pärast teist maailmasõda külastas peapiiskop Tartu Pauluse kogudust.

1962. aastal seiskus taas korra kiriku ehitus, sest maikuus kavatses Tartu linna Täitevkomitee anda Pauluse kogudusele seniste ruumide asemel ainukasutamissoigusega rooma-katoliku kiriku hoone. Juhatus otsustas ehitustöö peatada kuni Täitevkomitee otsuse saamiseni. Varem oli Pauluse kogudusele katoliku kirikut pakutud 1951. aastal. 22. juunil 1963 arvas Pauluse täiskogu, et katoliku kiriku hoone on Pauluse kogudusele sobiv. Koosolekul kaaluti koguduse töö jätkamist senises palvelas, katoliku kirikus või Peetri kirikus.

Tegelikult ei läinud Pauluse kogudus kuhugi ja oma kiriku taastamine jätkus. Tasapisi suudeti ka võlga tasuda. 22. aprillil 1964 teatas juhatus, et enam pole võlgnevust Maarja kogudusele. Et linn loobus kiriku lammutamise mõttest, sellest annab tunnistust Tartu Linna TSN Täitevkomitee otsus 19. märtsil 1965, millega **Tartu Pauluse kirik võetakse riikliku kaitse alla** arhitektuurilis-ehitusliku mälestusmärgina. Iroonia missugune!

21. septembril 1965 märgib koguduse juhatus, et põrand on värvitud nii kiriku esiosas kui rõdul. Aknad on klaasitud, raamid ja aknalauad värvitud. Akendel on nägusad traatkaitsevõred. Valgendustööd on viimistletud. Töö jätkub peasissekäigu eeskoja, selle külgmiste ruumide ja kommunikatsiooni alal. Arvestades tööde seisukorda ja kiriku esiosa head üldmuljet, otsustas juhatus teostada kõik vajalikud eeltööd nõnda, et jumalateenistusi võiks taastatud kirikuosas alustada 1. jaanuarist 1966. See kava viidi ellu, kuigi jumalateenistusi sai alustada pool aastat hiljem.

Kirikusaali poolitamine

6. septembril 1960 kontrollis Pauluse kirikut tulekaitse inspeksioon. Muuhulgas mainiti, et külgrõdude ärajätmine oleks tulekaitseliselt kõige

lihtsam lahendus. Nõuti, et ajutiselt kasutuselevõetav kirikuosa oleks tellingutevaba, seinad ja lae puitosad krohvitud või lubjaga valgendatud. Keeruliseks tegi asja see, et ajutise kasutuse ajal ei võimuda ehitustööd hoone mõnes teises osas. Seega paluti kasutusse võetav kirikuosa eraldada ehitusalast ajutise vaheseinaga.

14. septembril 1960 otsustas juhatus ehitada rõdudest esmajärjekorras välja oreli rõdu ja valmistada kirikule tammepuust peauks, mis aastavahetusel ka valmis sai. Juhatus oli tänulik insener Hugo Oengole, kes ka edaspidi ehitajale nõu andis. Oengo panust ja suhtumist Tartu Pauluse kiriku taastamisse pidas õpetaja Selliov imetlusväärseks, meenutab õpetaja poeg Leevi Selliov. Kogu tööprojekti jooniste paketi, mille valmistamise töö maht ja väärtus sellise objekti puhul on üsna suur, tegi insener Oengo annetuseks. Ka ei lähe Leevi Selliovil meelest, kuidas eakad koguduseliikmed tulid kiriku ehituse juurde ja tegid, mis suutsid, ja milline ilme oli neil näol!

Kogudus suutis kiriku üles ehitada ilma igasuguse riigi poolse toetuseta suutis, aga nagu öeldud, tuli pooleli ehitus eraldada kasutusse võetavast osast vaheseinaga. Halvor Sander mäletab, et tegemata jäi vaid põrand õige altari juures. “Me mahume ära ka poolde kirikusse,” arvas optimistlikult juhatare esimees Magdaloni Ristalu, kes oli samuti agar ehitama.

Täitevkomitee esimees Lott tuli siiski õiendama, et kirikut ehitatakse riigi rahadega. Töömees, kes ehitas kantslisse minevat treppi, tõrjunud julgelt alustetu süüdistuse: “Ole sa lott või kott – pole minu asi, minul on oma töödejuhataja.” Ehitajad tegid tööd hingega. Sanderi sõnul töödejuhataja Pabstel ka õõbis kirikus.

Kiriku pühitsemine

29. oktoobril 1965 teatas Lott Täitevkomiteest koguduse esimehele Roman Kraminile, et ilma loata ei tohi kirikuruumis teenistusi pidama hakata. Jõuluõhtuks 1965 oli planeeritud esimene jumalateenistus: kuigi kirik loodeti kasutusse võtta alles järgmisel aastal, taotles kogudus ühekoorset luba, et jõuluõhtu jumalateenistus kirikus pidada. Luba jäi saamata. Teenistus peeti endistviisi tiibhoones. Vaid kolm meest olid tol jõuluõhtul kirikus: Halvor Sander, Valter Kidron ja Evald Kohler. Nad olid seal vaikselt isekeskis ega julenud ilma loata rahvast sisse lasta.

3. juulil 1966 jõudis kätte kauaoodatud päev, mil kirik taas sisse pühitseti. Kohal oli peapiiskop Jaan Kiivit, jutlustas praost August Janni ja

pihikõne pidas Richard Sisask.

Taasavamise aegu oli kirikut poolitav vahesein veel madal ja sirge. Seinal rippus kiiruga kokku löödud puurist ja Haameri tehtud altar toodi tiibhoonest, kus seda siiani oli kasutatud. Praegu seisab nimetatud altar orelirõdul. 1967. aasta jõuluks ehitati vahesein üles laeni välja. Nii aga tundus kirik liiga väike. Selliovi ei teinud sellest probleemi, aga Sander ei jäänud rahule ning lasi huupi ilma projektita kumeruse sisse ehitada. Mehed tegid kõvasti tööd ja hommikuks oli vahesein valmis. See oli küll keelatud, aga keegi midagi ümber muutma ka ei hakanud. Altarimaali kinkis õpetaja Sisask.

Külgrõdud kahjustasid õpetaja Selliovi arvates valmiva kirikuruumi üldmuljet. Ta arvas, et need koguvad ainult tolmu. Niigi oli kiriku taas-tamine ime läbi teoks saanud. Ühel ööl enne avamist võetigi talad maha.

Esialgne vahesein ei ulatunud laeni välja.

Foto: 2. oktoober 1966. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

Spordimuuseumi sünd

Alates kiriku pühitsemisest oli kogudusel luba tornipoolses osas teenistusi pidada. Kogudusemaja kasutamiseõiguse võttis üle Täitevkomitee. Küll see vahetus käis kähku! Pauluse kogudusel ei jäänud muud üle kui linna-

võimude otsust aktsepteerida. Seda juhatus ka tegi 28. augustil 1966.

1960. aastatel kerkis taas esile idee luua Eesti spordimuuseum. Ent muuseum vajas ruume ja Tartu linn leidis need Pauluse kirikus. Oma kirjas 1. augustil 1966 teatas Tartu Linna TSN Täitevkomitee esimees A. Karu ENSV SOL Nõukogu esimehele H. Sisaskile, et Täitevkomitee eraldab Eesti NSV Kehakultuuri- ja Spordimuuseumi jaoks ruumid Tartus, Riia tn 27. Ruumide eraldamine on fikseeritud Täitevkomitee otsuses nr. 126 21. aprillist 1967. a. Seal öeldakse: “1. Kohustada Tartu Linna TSN Täitevkomitee elamute valitsuse juhatajat (sm. O. Virk): a) andma Riia tn. 27 (endised kiriku kantseleiruumid) kasutamiseks üürilepingu alusel Eesti NSV ühiskondlikel alustel töötavale spordimuuseumile, b) teostama muuseumi ruumide sanitaarremont hiljemalt 1. juuliks 1967. a.” Samast kuupäevast (1. VII 1967) kinnitati ENSV Ministrite Nõukogu määrusega spordimuuseumi direktoriks Olaf Langsepp (1930).⁴⁹

Pauluse koguduse registreerimisel oli usuasjade volinik andnud loa kasutada tiibhoonet kuni kiriku lõpliku taastamiseni. Iseasi, kuidas tõlgendada “lõplikku taastamist”, aga tiibhoonet üle võttes seda küsimust ei arutatud.

Rahvamuuseum leidis laoruumi

22. juunil 1967 palus Etnograafiamuuseum (praegu Eesti Rahva Muuseum) Pauluse koguduselt luba kasutada kiriku vaheseina tagust ruumi ajutiselt laona. Kogudusel puudus sisuline sõnaõigus ja nii tuli avaldus rahuldada. Leping sõlmiti viieks aastaks, seega kuni 1. jaanuarini 1978. Etnograafiamuuseum omalt poolt lubas kindlustada vaba juurdepääsu restaureeritava altariskulptuuri juurde. Veel nõustus muuseum tingimusega, et jumalateenistuste ajal ei tohi muuseumis toimuda ehitustegevus ega kosta müra.

Paraku ei olnud muuseum viie aasta möödudes enam väljakolimisest huvitatud. 3. oktoobril 1978 esitati kogudusele palve pikendada lepingut veel kümneks aastaks. Kümne aasta pärast, 20. septembril 1988 esitati palve veel järgmiseks aastakümneks, kuid lepingu pikendamisel piirduti viie aastaga.

⁴⁹ Tartu ja kultuur.

TAGASI OMA KIRIKUS

“Kirik oli rahvast tulvil,” kirjutati juhatuse protokollis, kui peapiiskop Alfred Tooming (1907–1977) 14. jaanuaril 1969, õpetaja Selliovi 60. sünnipäeval, Pauluse kogudust külastas. Kaasa teenisid tookord Tallinna Kaarli koguduse õpetaja Edgar Hark (1908–1986) ja endine Iisaku koguduse õpetaja Voldemar Kuljus (1898–1979).

Lühikest aega kasutati altarimaali. Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

Nõukogude ajal hakkasid väikestes maakogudustes sagenema pühapäevad, mil jumalateenistus ära jäi. Tartus kirikulisi leidis ja seda muret ei tekkinud. Siiski on pühapäevane jumalateenistus ka siin kord pidamata jäänud, kuid seda mitte kirikuliskäijate puudumise tõttu. Nimelt tähistas Peetri kogudus 2. novembril 1969 oma sajandat aastapäeva. Pauluse koguduse juhatus otsustas jumalateenistuse sel pühapäeval ära jätta.

1972. aasta 9. mai hommikul suri õpetaja Selliovi käte vahel tema abikaasa Julie. Kolm aastat varem oli Julie Selliovi auto alla jäänud, kuid õnnetuse üle elanud. Astma osutus rängemaks. Veel samal aastal abiellus Johannes Selliovi uuesti. 29. detsembril laulatas õpetaja Kuljus tema Magdaloni Ristaluga.

Valgustatud rist paigaldati Pauluse kirikusse tõenäoliselt 1971. aasta jõuluks. Senine altarimaal seisab sest ajast saadik kiriku külgselal. Rist meeldis kogudusele ja seda kasutati kuni 1997. aastani, mil lihtsast plastmassist meisterdatud rist asendati seest valgustatud vitraažristiga.

Soome peapiiskop Martti Simojoki (1908–1999) külastas Tartu Pauluse kogudust 1973. aastal. Oma jutluses ütles ta häid sõnu valgustatud altariristi kohta. Rist on ristiusu alus ja kui rist altari kohal valgust kiirgab, on see ilus sümbol.

Põrandaaluse arhiivi tõi Pauluse kirikusse tollane organist Mart Niklus mõni aasta enne vangistust. Ta otsustas nõukogudevastased kirjalikud materjalid oma kodust tuua ära kiriku arhiivruumi. Nende hulgas oli

Jõuluks 1971 sätas altarikohal rist. Foto: Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

dokumente, avalduste koopiaid jms, ka paar helisalvestust (Nikluse mängitud orelipalad, salvestatud Tartu katoliku kirikus). Arhiiviruum oli tol ajal täis läbisegi paisatud paberipakke. Nii mõtleski Mart Niklus, kelle kodu korduvalt läbi otsiti, et toob ka oma asjad siia – ehk säilivad. Ta sai selleks loa õpetaja Johannes Selliovi. Kaasvõitleja Enn Tarto oli samuti asjast teadlik, Niklus näitas talle igaks juhuks, kuna ta polnud kindel, mis temast saab. Pärast lõplikku vangilaagrist vabanemist 1988. aastal tuli Niklus arhiivi üle vaatama. Siis aga oli endine ruum korrastatud ja riulid sisse ehitatud. Mõne üksiku paberi Niklus leidis, ei enam. Võibolla kusagil “kultuurkihis” veel on midagi, arvab ta praegu. Mis vahepeal juhtus, pole selge. Liiga vähesed mäletavad, ka oli kogudus vahepeal uue õpetaja saanud.

Tornikiivri taastamise mõte kerkis taas päevakorda 1976. aastal. Selleks võeti ühendust insener Hugo Oengoga, kellest vahepeal oli saanud Eesti Metodisti Kiriku superintendent. Kahjuks 1978. aastal Oengo suri ja kui läbirääkimised ka ametkondadega venima jäid, vaibus taastamise ind.

Ka õpetaja Johannes Selliovi väsis. Ta lootis küll abilist leida, kuid esitas siis ikkagi avalduse enda emerituuri arvamiseks alates 14. jaanuarist 1979. Palve rahuldati. Põhjuseks tõi Selliovi vanuse (nimetatud kuupäeval sai ta 70aastaseks) ja lisan, et soovib pensionile jääda ka tervislikel põhjustel.

Tegelikult oli viimane peapõhjus; otsus amet maha panna sündis raskelt. Õpetaja Selliovi oli õnnelik, kui sai kasvõi tervist trotsides inimesi Jumala Sõnaga teenida. Tuli aeg, kus ta enam ei jaksanud.

Segakoori asutamine

Nagu nimetatud, kaotas Pauluse kogudus sõjakeerises oma laulukoorid. Polnud ka kohta, kus lauluharjutusi teha. Kui tiibhoone taastati, hakkas tegutsema naisansambel: Vaike Tammeste (Kapral), Erika Valdsuu (Ilja), Linda Milius, Siiri Oder (Lepp), Evi Koplimaa ja Maimu Haamer. Seega enamjaolt üliõpilased, igauks neist teadlik, et kiriklik aktiivsus võib lõppeda ülikoolist väljaheitmisega. Õpetaja Haameri arreteerimine lõpetas ka ansambli tegevuse. Siiski mitte lõplikult: kümme aastat hiljem mainitakse juba naiskoori. 1971. aastal asutati olemasoleva naiskoori baasil segakoor, mis tegutseb tänaseni. Koori kauaaegse liikme Hilda Laantee sõnul oli segakoori asutamine õpetaja Selliovi algatus.⁵⁰ Kümme aastat juhatas koori Viktor Vardja (1927–1979), kes võeti tööle 1. jaanuarist 1970. Esimese esinemiseni jõudis segakoor 30. mail 1971. Hakatuseks õpiti selgeks “Aeg vaikseks on jääda”, mida siiani kasutatakse sünnipäevalauluna. Edasi tegutses ka naiskoor, kuid ilma tudengiteta: niipea, kui mõni üliõpilane laulma läks, kutsuti ta aru andma ja ähvardati koolist välja heitmisega.

Juba 1971. aasta juunikuus võttis segakoor ette esimese väljasõidu. Laulma mindi Tarvatu kirikusse, kus kohtuti ka õpetaja Harri Haameriga. Igasviised väljasõidud ja kirikutes laulmised kujunesid traditsiooniks. Pikim sõit viis Narva-Jõesuusse. Suvevaheajale läks koor harilikult peale suvistepüha (nelipüha).

Viktor Vardja juhatas segakoori kuni oma surmani 1979. aasta kevadel. Selle aja jooksul õppis koor üle 50 laulu. Vardjat tunti erakordselt musikaalse inimesena. “Koorijuht Vardjal oli väga ilus tenorihäääl,” meenutab Linda Tammur ja lisab, et Vardja mängis orelit ka Nõo kirikus. Ta oli Võnnu köstri poeg, tuli linna, abiellus siin ja läks üle baptistikogudusse. Sellele vaatamata tegi ta tööd nii baptistide kui luterlaste juures.

⁵⁰ Laantee, Hilda. Tartu Pauluse koguduse laulukoori päevik 1981–1989.

Orel ja organistid

11. juunil 1968 suri organist **Johanna Kaio**. Tema asemele võeti tööle 33aastane vabadusvõitleja **Mart Niklus**, kelle vanemad olid õpetaja Selliovi kunagised koolikaaslased. Mart (täisnimega Mart-Olav) Niklus oli 1966. aastal vangist vabanenud ja mängis Pauluse kirikus orelit 1976. aastani, mil ta uuesti vangistati. Halvor Sanderi sõnul nõudis julgeolek koguduselt Nikluse vallandamist. Sama on nõutud ka Mart Nikluse teistelt töökohtadelt. Et julgeolek ka Pauluse kogudusest teda lahti lasta püüdis, seda Niklus ise ei teadnud. Pauluse kogudus jäigi ainsaks kohaks, kus Niklus on muusikaga leiba teeninud. Tartu Muusikakoolis õppinuna harrastab ta klaverimängu tänaseni.

Mart Nikluse kui organistiga oli raskusi, sest kunagi ei võinud teada, kas ta saab oma ülesandeid täita. Sageli tuli ette probleeme julgeolekuga. Paaril korral jäigi tal jumalateenistusele tulemata ja juhtus sedagi, et ta poole teenistuse pealt minema viidi.

Kiriku orelit asendas toona harmoonium. Oreli võinuks tuua Sindi kirikust, kuid selle taastamine olnuks vaid ajutine lahendus. Sellisele otsusele jõuti 1969. aastal. Pauluse kiriku oreilirõdule olid kuhjatud Tartu Ülikooli kiriku oreli osad, mille kokkupanemise mõttega oli ka Hardo Kriisa päri. Loodeti ikka, et neist kunagi asja saab.

Harmooniumi kasutati tiibhoones jumalateenistustel orelil asemel. Edaspidi ka kirikus, kuid seal jäi väike pill lahjaks. Küll pandi harmooniumile tolmuimeja lõõtsaks taha, kuid orelil mõõtu pill ikkagi ei välja ei andnud. 29. oktoobril 1972 otsustas juhatus osta kirikusse Riias valmistatud elektrioreli “Preludija” (hind 2400 rubla), vaheetapina kuni uue orelil valmimiseni. Seni kasutatud orel lubati järgmisel aastal orelil ehitamise materjaliks Audru kirikusse. Paraku jäi omaaegse Ülikooli kiriku orelil taastamine Pauluse kirikus teostamata. Oreliljupid seisid nõnda kuni 1997. aastani, mil Hardo Kriisale pakuti kasvõi kõik tasuta endale võtta. Ka muuseum võttis sealt, mida vajalikuks pidas, ülejäänud rämpsdetailid utiliseeriti. Elektriorelit “Preludija” kasutati kirikus kuni 1998. aasta detsembrini, seega 26 aastat.

Harmoonium oli kasutusel nn leeritoas (hilisem noortetuba), kus peeti kooriharjutusi ja sünnipäevi. Kuigi kirikus langes temperatuur nullkraadi lähedale, toimetati seal ka ristimisi. Pühapäevase jumalateenituse ajaks õnnestus kirikut kütta +4 kraadilt +12 kraadile (temperatuurid 1966. aasta detsembrist). Väikest tuba köeti ümmarguse plekkahjuga.

Mart Nikluse järel esialgu kindlat organisti ei leitud ja kes see ikka tahab töökohta, kust võib kinni minna. Viktor Vardja lapsed olid jõudumööda abiks, kuni 1976. aasta sügisel võttis organisti töö enda kanda Alli Selliov (sünd. 1952), õpetaja Selliovi minia.

ÕPETAJA HARALD TAMMUR

Kuna Johannes Selliov oli pensionile jäänud, tuli leida uus õpetaja. Nii juhatuse esimees Halvor Sander kui õpetaja Selliov on kumbki enda kohta öelnud, et just tema oli see, kes Harald Tammuri (1917–2001) Tartusse kutsus. Küllap on mõlemal õigus. Seni oli Tammur teeninud Nõo, Elva ja Rannu kogudusi.

Nii määratigi alates 9. jaanuarist 1979 Pauluse kogudust teenima Tammur, kellest sai peagi ka Tartu praost. Oma esimese jutluse pidas uus õpetaja 21. jaanuaril 1979.

Veel püsis nõukogude aeg. Eeskirjade järgi ei tohtinud kedagi kiriku torni lubada, sest seal nägi linna ja Raadi lennuvälja. Tammur hoidis keelust kinni ega lasknud torni isegi mitte julgeolekumehi. Tal oli rohkesti kogemusi julgeolekuorganitega suhtlemisel. Oma inimesi siiski salaja lasti – näiteks eelmine õpetaja Johannes Selliov oli juhatuse esimehele Sanderile torni kohta öelnud, et ei tohi minna, aga tasakesi võite käia, kui tahate.

Koguduse 70. aastapäeva peeti 31. oktoobril 1981. a. Õpetaja Tammur arvestas koguduse vanust alates põhikirja kinnitamisest. Pidulikul jumalateenistusel teenisid peale oma õpetaja veel piiskop Edgar Hark, praost August Janni (Tartu Peetri) ja õpetajad Otto Tallinn (Tartu Maarja), Harri Haamer (Tarvastu), Johannes Selliov (pensionil), Kalle Kasemaa (Võnnu), Kalle Mesila (Tartu Peetri) ja Eenok Haamer (Mustvee).

Rahunädalad

Kuna ristiusk ei sobinud kokku NSV Liidus kehtiva ametliku ideoloogiaga, püüti kõiki kiriku tegevusvaldkondi keelustada või lämmatada. Näiteks oli keelatud pühapäevakooli pidamine. Raske oli aga keelata kiriku-kooride tegevust, kuna õigeusu kirikuis on laulukooril väga oluline koht. Nii õnnestus tänu vene õigeusklikele ka luterlastel laulukoore organiseerida.

Kuna see oli üks vähestest lubatud tegevustest, koondus sinna suur osa koguduse liikmete aktiivsusest.

1980ndatel aastatel kogusid populaarsust rahunädalad, mis sisuliselt kujutasid endast kuulutusnädalaid. Keskel läbi kord aastas oli terve nädala jooksul igaks päevaks kutsutud külaslisjutlustaja. Loomulikult osales Tartu Pauluse koguduses rahunädala jumalateenistustel ka laulukoor. Kuna ettevõtmise nimetus sisaldas sõna “rahu”, oli selle korraldamiseks lihtsam luba saada. Rahu kuulus tollases riigis eelistatud teemade hulka ja usuasjade volinikul oli seda raske ära keelata. Nii peeti taolisi nädalaid paljudes paikades üle Eesti.

Tartu Pauluse kirikus jutlustasid aastatel 1982–1988 peetud rahunädalate raames järgmised õpetajad: Vivian Varalaid (Raudsepp), Jaan Kiivit, Toomas Paul, Eduard Salumäe, Andres Pöder, Ivar-Jaak Salumäe, Edgar Serm, Georg Lillemäe, Evald Saag, Martin Terasmaa, Tiit Salumäe, Eduard Kalda, Valter Vaasa, Margit Nirgi, Kalle Kasemaa, Peeter Kaldur, Illar Hallaste, Einar Soone, Harri Haamer, Andres Mäevere, Armand Leimann, Eenok Haamer, Voldemar Ilja, Esko Süvari, Harri Madisson, Villu Jürjo, Avo Kiir ja Harald Tammur.

Segakoori tegevus

Pauluse kiriku segakoor jätkas aktiivset tegevust ka pärast hinnatud dirigendi Viktor Vardja ootamatut surma 1979. aastal. Kaks aastat hiljem on teada, et kooris laulis 15 sopranit, 10 alti, 3 tenorit ja 6 bassi. Kahest viimastest häälerühmast moodustas koorijuht Elvira Künnapuu 1984. aastal meeskoori, mis teisel nelipühäl (27. V 1984) esimest korda üles astus lauludega “Kiida nüüd Issandat, minu süda” ja “Kalla kallis isa käsi”. Ka koorijuht Künnapuu polnud luterlane, vaid metodist. Kaks aastat hiljem jätkas dirigenditööd Erika Ilja.

Jätkus väljasõitude traditsioon. Laulmas käidi Otepääl, Võnnus, Räpinas ja Rõuges, kuid külastati ka teisi teele jäänud kirikuid. Paraku häälerühmade read tasapisi hõrenesid. 1987. aastat alustati 11 soprani, 5 alti, 4 tenori ja 4 bassiga. 1988. aasta kevadeks oli neist alles 7 sopranit, 5 alti, 3 tenorit ja 3 bassi.

Vahele ei jäänud ka vaimulikud laulupäevad. Suure-Jaanis osaleti 1984. aastal küll ainult kuulajatena, aga 1988. aastal Urvastes lauldi juba ühendkooris kaasa. Suuremaks sündmuseks kujunes üle-eestiline vaimulik

laulupäev Otepääl (17. VI 1989). Ilusa ilmaga võis üles astuda 800...1000-liikmeline ühendkoor.

Jõulupuud

Igal aastal peeti kirikus jõulupuud. 1985. aasta jõuluaegu kirjutab Hilda Laantee: “Kosseis oli väike, kuid hästi perekondlik ja südamlük. Me kallis Erika [Ilja] oma ilusate sõnavõttudega vaheldumisi lauludega lõi väga sõbraliku meeleolu. Siis jälle kallis jõuluvana Leo Anso oma ilusate lükutestega koorile ja õpetajale üendas meeleolu. Kui need kaks tublit inimest koori ees käivad, siis peab ka koor elama.”

Koguduse aktiiv ja laulukoor pidasid jõule koos nii Selliovi kui Tammuri ajal. Laulukoor moodustas seltskonnast umbes poole, meenutab Halvor Sander ega väsi armsaid koosviibimisi kiitmast. Ka lapsed ootasid pikisilmi, millal jõulupuu korraldatakse.

TÄNAPÄEV 1988 – TÄNASENI

TÕUSUAEG KIRIKUELUS

1987. aastal ristiti Pauluse koguduses 31 inimest. Seda oli küll kolm korda rohkem kui kümme aastat varem, kuid vaevalt oskas siis õpetaja Tammur ette näha, et kolm aastat hiljem (1990) on Pauluse koguduses ristitavaid kogunisti 534. Harald Tammur võis 70aastase mehe olla ärkamisaja tunnistajaks Eestimaal. Pool sajandit oli seda oodatud ja paljud ei jõudnudki ära oodata. Nii surid ka mõlemad sõjaeelsed Pauluse koguduse õpetajad: Harri Haamer 8. augustil 1987 ja Arthur Võõbus 25. septembril 1988. Kirikuelus algas enneolematu taassünd. Arvulistes näitajates jäigi aasta 1990 esialgu ületamata.

Lepingud muuseumidega

Koguduse elu laienedes suurenes vajadus lisaruumide järele. Selleks hakati 1989. aastal kogudusele tagasi taotlema tiibhoonet, kuhu 1966. aastal oli sisse kolinud **spordimuuseum**.

Koguduse 80. aastapäeva puhul avaldas ajaleht “Edasi” Mart Raudsaare artikli “Visadus viib sihile” (13. IX 1990). Seal ütleb Raudsaar: “*Mis puutub spordimuuseumisse, siis mõlemapoolne teadmatus pingestab niigi keerulisi suhteid. Kahtlemata on spordimuuseum eesti rahvuskultuurile vajalik, kuid eetiliselt on õigus kiriku poolel. Pealegi vabamates oludes elavnenud usu elu ümmarguselt viitsada inimest mahutavasse ruumi ei pigista: kogudusse kuulus möödunud aastal üle 1100 liikme, kusjuures leerilapsi oli 400 ringis; tööle on hakanud pühapäevakool.*” Sealjuures on artikli autor optimistlik: “Tartu Pauluse kogudus läheb tulevikule vastu küll raskes olukorras, kuid lootusrikkalt, palju lootusrikkamalt kui näiteks aasta tagasi. Veel jääb üle loota, et linnavalitsus kirikule ega spordimuuseumile pettumust ei valmista...”

Muutus tuli 27. aprillil 1995, kui Tartu Linnavalitsuse otsusega nr. 526 tagastati kogudusele majavaldused Riia 27 ja 27a koos pärandistega. Aasta hiljem tagastati ka 3708 m² suurune maa, millel kirik asub. Tagastamata jäetud 1272 m² eest maksti kompensatsiooni 44 500 krooni.

Kui õigusvastaselt võõrandatud tiibhoone kirikule tagastati, sõlmiti 1995. aastal rendileping viieks aastaks. Tähtaja täitudes palus muuseum lepingu pikendamist. Uus leping sõlmiti üheks aastaks. Kui sellegi tähtaeg mööda sai, kolis muuseum äsja renoveeritud majja Rüütli tänaval. Kiriku tiibhoone andis direktor Mati Tolmoff üle 31. juulil 2001. Muuseumi eelmine direktor Enn Mainla korjas kokku kaks karbitäit maja võtmeid. Muuseum oli valmis lahkuma. Sekretär Merce Antons kutsus kohale juhatuse abiesimehe Priit Humala, kes võtmed maja ees vastu võttis.

Rahvamuuseumiga sõlmiti leping, mille kohaselt peavad nad kirikus asuva laoruumi vabastama aastaks 2006. Seega täidavad hällid, adrad, vikid ja vokid Pauluse kiriku vaheseina tagust osa ka praegu.

VANA ÕPETAJA

Pärast äkilist tõusuaega kirikuelus on kogu Eestimaal täheldatud arvu- liste näitajate kahanemist. Ei olnud erand ka Tartu Pauluse kogudus.

Samal ajal lähenes õpetaja Harald Tammuril 80. sünnipäev. Erinevalt paljudest kaasvõitlejatest suutis Tammur sõja ajal üle elada ebainimlikke kannatusi ning neist eluga välja tulla. Tartus hoidis ta Pauluse kogudust ja tegi oma tööd südamega. Ta ei värisenud riigivõimude ees ega lasknud vaenlasil kõigutada oma meelekindlust. Nüüd aga tuli silmitsi seista vanadusega. On kurb tõsiasi, et aastad teevad oma töö ja tugevaimadki töötajad väsivad. Üha raskem oli seista suure koguduse ees. Enam ei suutnud ta kõike vajalikku mees pidada ega viia koguduses läbi uuendusi. Vaatamata muutunud ajale ning oludele hoidis Harald Tammur vapralt temale usaldatud ülesandeid. Kui tasakaaluhäired ägenesid, sai selgeks, et vastu tuleb võtta auge välja teenitud vanaduspuhkus.

Juhatuse esimees Halvor Sander ei oodanud, käed rüpes, vaid palus Põltsamaa koguduse õpetajat Joel Luhametsa, et see Tartusse tuleks. Jaatav vastus tuli ruttu, sest ka peapiiskop oli selleks ajaks juba soovitanud Luhametsal kogudust vahetada.

Viimase jutluse Tartu Pauluse kirikus pidas praost Harald Tammur oma sünnipäeval, 5. jaanuaril 1997. Hiljem on ta vaid paaril korral Pauluse kirikusse tulnud. Harald Tammur suri 12. mail 2001 Tartus. Ta on maetud Raadi kalmistule teiste väarikate ametivendade kõrvale.

JOEL LUHAMETS

Praostkonna sinod kogunes 17. juunil 1996 Tartu Pauluse kirikus. Lõppenud oli senise praosti Harald Tammuri ametiaeg, kuid õpetaja Eenok Haameri algatusel jäeti praosti valimine päevakorrast välja. Selline otsus väljendas sinodi soovi, et konsistoorium määraks Tartu praostkonnale praosti kohusetäitja järgnevas üheks aastaks. Oli tõenäoline, et konsistoorium määrab praosti kohalike õpetajate seast, aga seekordne lahendus tuli Tartu õpetajatele üllatusena. 6. augustil kinnitas konsistoorium sinodi protokoll ja määras praosti kohusetäitjaks⁵¹ kuni järgmiste korraliste valimiseni Viljandi praosti Joel Luhametsa. Need korralised valimised tulid 3. aprillil 1997 Pauluse kirikus, kus Joel Luhamets 48 poolthäälega Tartu praostiks valiti.

Õpetaja valimine

14. septembril 1996 kuulutas Pauluse koguduse nõukogu õpetaja ametikoha alates 5. jaanuarist 1997 vakantseks. Kandidaate sai üles seada 31. oktoobrini 1996. Õpetaja valimisi korraldati Tartu Pauluse koguduses viimati 55 aastat tagasi. Erinevalt kõigist varasematest (1933, 1934 ja 1941) laekus nüüd üksainus avaldus – Põltsamaa koguduse õpetaja, Viljandi praost ja Tartu praosti kt. Joel Luhamets. Hääletada sai kas tema poolt või vastu.

Proovijutlust kuulas kogudus 15. detsembril 1996. Mõni nädal enne seda oli peapiiskop Kiivit Luhametsalt küsinud, mis kirjakoht oleks jutluseks. Joel Luhamets ei olnud veel kiriku kalendrist vaadanud, mis kirjakoht oleks selleks pühapäevaks antud, kuid vastas rahulikult, et ikka kalendris näidatud kirjakoht. Kiivit muigas...

⁵¹ 3. septembril 1996 muutis konsistoorium otsuse sõnastust ja asendas "praostkonna praosti kohusetäitjaks" sõnadega "praostkonna hooldajaks".

Kui õpetajakandidaat kolmandal advendil kantslisse tõusis, kuulas kogudus jutluse aluseks vastava pühapäeva kirjakohta Mt 11:2–10, kus Ristiija Johannes küsib Jeesuselt: “Kas oled sina see, kes tuleb, või peame teist ootama?”

Nädal hiljem, 22. detsembril 1996 langetas Tartu Pauluse kogudus otsuse uue õpetaja kasuks. Joel Luhametsa poolt andsid oma hääle kõik 130 isikut, kes hääletusest osa võtsid. Uue õpetaja kinnitas konsistoorium ametisse alates 15. jaanuarist 1997, kuid praktiliselt asus ta oma ülesannetesse juba kolmekuningapäeval. Piduliku introduktsiooni viis 26. jaanuaril läbi peapiiskop Jaan Kiivit.

Juhatus 1997–2001

Uue **nõukogu** valis Pauluse kogudus 23. veebruaril 1997 koosseisus: Merce Antons, Katrin Ennok, Anna Humal, Priit Humal, Toomas Jürgeinstein, Ruti Kannelmäe (praegu Einpalu), Regina Kont, Härmi Lomp, Asta Loogus, Elmahte Paas, Anna-Liisa Petolai, Jaanika Praggi, Halvor Sander, Sven Sander, Alli Selliov, Leevi Selliov, Rain Simmul, Enn Tarto, Liivika Tärk ja Jaan Vahter.

Nädal hiljem, 2. märtsil, valis nõukogu endi seast 7-liikmelise juhatuse koosseisus: Merce Antons, Katrin Ennok, Priit Humal, Toomas Jürgeinstein, Halvor Sander, Leevi Selliov ja Liivika Tärk. Juhatuses esimeheks valiti 26aastane ärimees **Priit Humal** – noorim esimees Tartu Pauluse koguduse ajaloos. Seevastu **Halvor Sander**, kes oli esimeheks aastatel 1972 – 1997, püsis ametis kauem kui keegi teine. Isegi ükski õpetaja pole selles koguduse järjepanu nii kaua ametis seisnud.

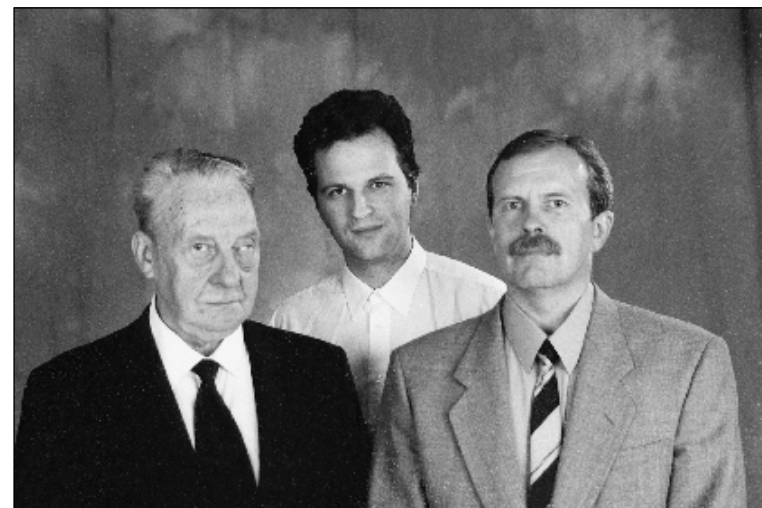
Halvor Sander oli nutikas ja ettevõtlik esimees, kes ei oodanud kunagi, käded rüpes. Nõukogude ajal jätkus tal julgust riigivõimudegi ees selg sirge hoida. Ka Priit Humal ei jäänud alla oma eelkäijale. Remontide väsimatu eestvedajana on tal oma kindel koht ka hiljem aseesimehena. Tundes uuemaid tehnoloogiaid, on ta hea seisnud interneti teel tehtavate raadioülekannete eest.

Juhatus 2001–2005

Kuna kogudus oli aasta-aastalt kiiresti kasvanud, otsustati suurendada nõukogu liikmete arvu kolmekümneni, mis on maksimum, mida kirikuseadus lubab. Nii valis Pauluse kogudus 21. jaanuaril 2001 endale **nõukogu**

koosseisus: Silvia Alev, Elo Süld (Angerjärv), Merce Antons, Riina Aviste, Katrin Ennok, Ingrid Hage, Anna Humal, Priit Humal, Toomas Jürgeinstein, Regina Kont, Härmi Lomp, Kristjan Luhamets, Peeter Lääne, Ants Martin, Jaan Martin, Lea Noorhani, Roland Noorhani, Elmahte Paas, Heli Panksepp, Juta Pöld, Olev Pöld, Lea Raichmann, Heigo Reima, Leevi Selliov, Rena Selliov, Rain Simmul, Lilia Tõugjas, Jaan Vahter, Raul Veeber, Tiiu Veeber.

Juhatuses valimiseks tuli nõukogu kokku kolm nädalat hiljem, 18. veebruaril. Uueks esimeheks valiti kullassepp **Olev Pöld**, kes paistab silma osavõtlikkuse ja tasakaalukusega. Teised juhatuse liikmed on Merce Antons, Katrin Ennok, Priit Humal, Toomas Jürgeinstein, Kristjan Luhamets ja Roland Noorhani.

Juhatusesimehed: Halvor Sander, Priit Humal ja Olev Pöld.

Foto: 7. august 2002. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

SÕBRAD VÄLISMAAL

Esimene, kellega Tartu Pauluse kogudus praost Tammuri ajal sõpruslepingu allkirjastas, oli **Siilinjärve** kogudus Soomest. Nad on olnud suureks toeks koguduse majanduslike murede lahendamisel. Kolmel aastal on nad 100 000 soome margaga toetanud erinevaid projekte, laste- ja noortetööd.

Siilinjärve abi oli toeks uue tornikiivri ehitusel, oreli ostmisel ja kiriku ümbruse korrastamisel. Siilinjärvelt on toodud ka kõik violetse kattega toolid, millel tartlased igal pühapäeval istuda võivad. Ka on Soome sõbrad kinkinud tiibhoone saalis asuvad lauad.

22. juunil 1995 sõlmisid Tartu kogudused sõpruslepingu Tampere koguduste liiduga. Tihedamad sidemed on Pauluse kogudusel tekkinud **Tampere** toomkogudusega, mille esindus on ka siinseid tähtpäevi meeles pidanud. Toompraost on kohal olnud nii Harald Tammuri 80. kui Joel Luhametsa 50. sünnipäeval. Tampere koguduste abiga on soetatud elektrik-laver, mis koguduse vilkas elus on lausa asendamatuks muutunud.

Kolmas sõpruskoguduste leping sõlmiti 20. jaanuaril 1999 Tartu Pauluse ja **Uppsala** Kolmainu koguduse vahel. Need sõprussuhted on sündinud ühe särava isiku, endise Uppsala Kolmainu koguduse õpetaja **Kerstin Berglundi** initsiatiivil.

“Esimene külaskäik Eestisse šokeeris mind, kuigi teadsin Ida-Saksamaa olukorda ja raskusi,” tunnistab Kerstin Berglund, kes on käinud Eestis alates 1990 aastast nii mitu korda, et ta neid enam kokku lugeda ei jõua. 1989 sai ta Uppsala Kolmainu koguduse õpetajaks ja hakkas otsima kontakti mõne Tartu kogudusega. “Kontakti oli raske saada,” meenutab Berglund, “kuid lõpuks saabus kiri praost Harald Tammurilt.” Sellel visiidil tekkis kontakt Tartu Pauluse kogudusega. Uppsala Kolmainu koguduses käis koos naisring, mis võttis enda peale Eesti suhete arendamise. Alustati raha, riiete, toidu ja haiglavarustuse kogumist. 1999. aastaks oli Kolmainu kogudus saanud Eestisse üksteist suurt autotäit abi. Kogutud oli rohkem kui miljon krooni. Lisaks Pauluse kogudusele on abi saanud mitmed haiglad ja vanadekodud.

1992. aastal tutvus Kerstin Berglund Lea Raichmanniga, kes töötab Eestit Rahva Muuseumis. Sealt sai alguse kaheaastane ühisprojekt Pauluse koguduse ja rahvamuuseumi vahel, ent seda juba õpetaja Luhametsa ajal. Praegu on õpetaja Berglund pensionil, aga ei kavatse Tartut unustada. Oma tervitusi püüab ta ikka eesti keeles öelda. Õpetaja Berglund peab oluliseks inimestevahelisi suhteid. Enam pole abi toomine esiplaanil: “See ei ole ainult andmine, vaid kahepoolne suhe. Rootslastel on eestlastelt palju õppida.”

Aastal 2001 külastas Uppsala Kolmainu kogudust Tartu Pauluse noortekoor. Järgmisel aastal tuli rootsi noortekoor vastukülaskäigule. Mõlemal korral on vastuvõtjaiks olnud koori liikmed.

Head suhted on Pauluse kogudusel Šveitsis **Schönbüchli** reformeeritud kogudusega. Pastor Rüdiger Oppermann koos oma koguduse liikmetega

külastas Tartut 1995. aastal ja pidas hiljem kogudusega ka kirjavahetust. Tartu sõpru toetasid nad 1000 Šveitsi frangiga aastast.

Alates 1997. aastast on soomlased **Järvenpää** kogudusest korraldanud viis korda aastas piibliringi Tartu Pauluse kirikus. Üheskoos uuritakse Piiblit ja otsitakse vastuseid elu küsimustele. Olli Torkeli on Järvenpäält toonud humanitaarabi. Organisatsioon “Avustavat kätet” aitab transportida humanitaarabi Eestisse ja Ingerimaale.

Rõõmuga võib tunnistada, et eestlased ka eestlastega hästi läbi saavad. Nii on **Los Angelese** eesti kogudus hulk aastaid andnud oma panuse kodumaa kirikuelu elavdamiseks, toetades noortetööd Tartu Pauluse koguduses.

PÜHAPÄEVAKOOL

Aastakümneteks katkenud pühapäevakooli traditsioon taasestus Tartu Pauluse koguduses 1988. aastal õpetaja Margit Nirgi eestvõttel. Jaanuaris 1989 asus Margit Nirgi ja praost Tammuri kutsel seda tööd tegema ka Riina Suits. Viimane on pühapäevakooli õpetaja tänaseni.

Sügisel 1989 muutus pühapäevakool ühtäkki veelgi aktiivsemaks. Pühapäevakooli tundides osales järjest suurem hulk lapsi ning aja jooksul lisandus üha uusi töötajaid: Enn ja Mirje Auksmann, Tiiu Kakku, Ove ja Liina Sander. Nende järel Merce Antons, Toomas Jüenstein, Ilona Merzin, Greta-Eva Kalberg, Meeli Roots, Silvia Sepp, Arnek Grubnik, Liivika Tärk... Hea sõnaga meenutab Riina Suits tollast praostkonna pühapäevakooli sekretäri Meeli Lõhmust, kes korraldas sisukaid õppepäevi nii Tartus kui Tallinnas. Ove Sanderi sõnul oli pühapäevakool midagi täiesti uut. Puudusid kõige lihtsamadki teadmised ja tööks vajalikud materjalid ning kogemustest ei saanud juttugi olla: “Et nii Liina kui mina olime algajad nii usu kui usuteaduse teel, siis olukord oli inimlikust vaatenurgast nähtuna üsna vähelubav.”

Pühapäeviti nii lastele kui vanematele

Pühapäevakooli tunniks kogunesid lapsed ja vanemad pühapäeva õhtuti kirikusse, kus peeti kõigepealt alguspalve. Sellele järgnes muusikatund kiriku rõdul, kust edasi jaguneti rühmadesse. Esialgu kasutati tundideks

kiriku lõunaküljes asuvat teise korruse ruumi. Samal ajal said täiskasvanud osa piiblitunnist kirikusaalis. Piiblitunni õpetajateks olid praost Harald Tammur, aseõpetaja Harry Madisson, õpetaja Margit Nirgi, Ove Sander, Enn Auksmann ja Priit Maamets.

Peagi küündis laste arv saja ligi ja ruumipuudus andis tunda. Kuna eraldi ruume ei leidunud, jagunesid rühmad lihtsalt mööda kirikusaali laiali. Lapsed jaotati rühmadesse küll vanuse järgi, kuid need piirid polnud kuigi jäigad. Õed-vennad ja sõbrad soovisid ikka koos olla. Vanematest lastest moodustati noorte rühm, mis kogunes kiriku rõdul Enn Auksmanni kae all. Peamiselt õpetati piiblit, kuid lastele lisandus ka muusika ja suurematele katekismus ning kristliku eetika teemad.

Esimese pühapäevakoolilaagri organiseerisid Toomas Jürgeisen ja Ilona Merzin 1994. aastal Karksi-Nuias. Umbes 45 laagrilise seas oli täiskasvanuid viiendik. Samal sügisel sai teoks ka väljasõit Taevaskotta.

Uuendused

Plahvatuslik areng ei kestnud kaua ja tasapisi kippus suurem tung pühapäevakooli raugema. Laste arv kõikus kohati rohkem kui arvata osati. Uue õpetaja ametisseasumine 1997. aasta jaanuaris tõi uusi tuuli ka pühapäevakooli töösse. Joel Luhametsa abikaasa Tiina alustas tegevust pühapäevakooli õpetajana 1989. aastal Põltsamaal. Aastakümne jagu kogemusi kulusid nüüd marjaks ära pühapäevakooli uuendamisel Tartus.

1997. aasta sügisest jagati pühapäevakooli rühmad erinevatele nädalapäevadele ja mitmekordistati erinevate vanuserühmade arvu. Ühtlasi suurenes hüppeliselt rühmade üldarv ja kogu pühapäevakooli hakkas läbima ühtne programm. Nimelt oli oht, et mõnes rühmas võidakse igal aastal alustada näiteks Noa laeva looga. Sisseviidud süsteem jaotab piiblitööd aastate kaupa nii, et üks laps võib pühapäevakoolist iga nädal osa võtta alates beebirühmast kuni põhikooli lõpuni, ilma et ükski teema korduks.

Endiselt jätkati laste ja perede jumalateenistuste pidamist. Täna seni peetakse neid sügisel miiklipäeva paiku, jõulu aegu, ülestõusmispuhal ja emadepäeval. Kõige osavõtjaterohkem on seni olnud 1999. aasta esimesel jõulupuhal, mil lapsed ise kutseid tegid. Ka hiljem on aeg-ajalt kutseid tehtud. Lastel ning perede jumalateenistusest võetakse aktiivselt osa.

1997. aastal alustati pühapäevakooli hooaega lastepäevaga kiriku ees. Laulis ansambel “Robirohi” ja lastele jutustasid lugusid Vanemuise teatri

näitlejad. Lastepäeva üks innukaid eestvedajaid oli Liivika Tärk. Hiljem on hooaja avamine ühendatud sügisese jumalateenistusega.

Mõne aasta möödudes alustati taas ka suviste laagrite traditsiooni. Aastal 2002 sündis see kahe koguduse ühistööna. Nüüd tundub, et huvi pühapäevakooli vastu on laste seas taas suurenenud. Ka lisandub järjest uusi pühapäevakooli õpetajaid.

Tartu Pauluse koguduse pühapäevakooli laagrid:

1994 – Karksi-Nuia

1999 – Põltsamaa

2000 – Otepää

2001 – Urvaste

2002 – Hageri

Praegustest pühapäevakooli õpetajatest on Tartu Pauluse koguduses kõige kauem tegutsenud Riina Suits. Lisaks talle tegutsuvad praegu veel Anna Humal, Helve Koppa, Katrin Ennok, Kerti Ait, Katrin Luhamets, Eva-Liisa Luhamets, Hedi Reima, Kristina Kaljulaid ja alates 2002. aasta sügisest ka Rudolf Osman ja Killu Teras. Alates 1997. aasta sügisest koordineerib pühapäevakooli tööd ja valmistab materjale ette **Tiina Luhamets**. Ainsana tegutses alates 1998. aasta jaanuarist iseseisva programmi alusel 2...4-aastaste väikelaste rühm, mida korraldab organist **Anna Humal**. Tema eestvedamisel on alates 1998. aasta sügisest igal pühapäeval jumalateenistuse ajal kiriku tagaruumis avatud **lastehoid**. Nii saab kirikusse tulla ka väikeste lastega, kes muidu enne teenistuse lõppu väga ära väsiks.

NOORED ÄRKAMISAJAL

Entusiastlik algus

1989. aastal läks Meeli Roots (praegu Pärtelpoeg) õpetaja Tammuri juurde ja ütles, et tahab midagi kiriku heaks teha. Tammur vaatas küsijalt esiti suurte silmadega, kuid leidis siis sobiva ülesande. Meelist sai noortetöö tegija ning praostkonna esindaja Noorsootöö Keskuses.

Meeli oli ristitud 3aastaselt siinsamas Pauluse kirikus, leeriõnnistuse sai ta 1990. aasta kevadel. Noorteõhtutel Pauluse kiriku rõdul võis näha

ka Enn Auksmanni, kes sai koguduse liikmeks 1989. aasta jaanuaris ning hakkas sügisel tegema pühapäevakooli. 1990. aasta lõpus asus Auksmann õppima Usuteaduse Instituuti ning õpetaja Tammur võttis ta enda juurde praktikandiks, kes aitas kaasa jumalateenistustel, käis neid pidamas ka Nõos, Laiusel ja Palamusel, aitas leeritundide pidamisel ja mattis surnuid.

Noortejumalateenistusi hakkas Enn Auksmann pidama iga esmaspäeva õhtul algusega kell 19.

Need kestsid 1991. aasta paastu- või ülestõusmisajast, ka läbi suve, kuni maikuuni 1992. Osavõtjate arv kõikus 3 ja 20 vahel. Põhiliselt oli tegu oma koguduse noortega. Jumalateenistuse korraks oli EELK Agendas leiduv hommiku- ja õhtuteenistuste kord, millele lisati patutunnistus ja usutunnistus.

Noortejumalateenistuste lõpp on seotud ilmselt Auksmanni lahkumise-ga Tartust, sest alates 1. juulist 1992 teenis ta Jõelähtme kogudust.

Temaatilisi noorteõhtuid organiseeris Meeli Roots, vaimseks juhiks oli Enn Auksmann. Teemasid käsitles kas Enn ise või keegi teine. Need olid tüüpilised noorteõhtud laulude, arutelude, tee ja suupistetega. Kasutusel olid 1990. aastal trükitud “Noore koguduse laulikud”. Enn mängis kitarri ja grupp tüdrukuid laulis mitmehäälselt. See meeldis noortele. Lagle Heinla sõnul tõi Enn Auksmann koguduse noortetöösse uusi tuuli.

Vahel sattusid õhtutele ka baptisti või katoliku koguduse noored, kord tulid külla noored Hageri kogudusest ja 1991. aasta sai väikse rühmaga käidud noortepäevadel Pühajõel.

Kahjuks hakkas meeliülendavat tegevust varjutama usaldamatus ja sel-lest tulenevalt pinged inimeste vahel. Kuna kirikus polnud kohta õdusamaks koosistumiseks, hakkasid noored umbes tosinakesi üksteise pool kodudes kokku saama. Noortele see meeldis, kuid Tammur tundis, et ta ei saa kontrollida kodudes toimuvat. Pealegi pidas ta seda sektantlikuks ilminguks. Selle arusaamatuse suutis Enn Auksmann siiski lahendada, kuid pinge säilis. Noorte suhtes oli Tammur heatahtlik, kuid tasapisi ilmnesid tema isiklikud hirmud. Nõuandjad ja hoiatajad ainult suurendasid seda hirmu. Pärast pikka nõukogude aega oli raske inimeste vahel usalduslikku õhkkonda taastada. Näiteks võis nõ “heade vanemate” lastel olla õpetajaga parem läbisaamine. Esialgu võisid noored humanitaarabi sorteerida, kuid hiljem seda igaks juhiks neile ei usaldatud.

Enn Auksmanni häiris, et Tammur eaka mehena ei suutnud enam kõiki oma asju korras hoida. Noored pakkusid oma abi kiriku koristamisel.

Aknad said pestud, aga vaipadeni ei jõutud.

Viimaks hakkas Tammur Auksmanni temavastases õonestustöös kaht-lustama. Auksmann kinnitab, et suhtus õpetaja Tammurisse suure austusega ja kahtlused tulid üllatusena. Hoolimata vastuolude ebaselgusest otsis Auksmann nüüd võimalust Tartust lahkumiseks.

1.–2. mail 1992 sai Tartu Pauluse kirikus teoks **EELK noortekonverents** teemal “Kuulun kogudusse”. Osavõtjaid oli oodatust vähem – seitsmekümne ringis. Konverentsi ettevalmistamisel oli Pauluse koguduse noortel küll suur osa, ent mingeid positiivseid tagajärgi see koguduse noortetööle endaga kaasa ei toonud – pigem vastupidi. Lisaks langes konverentsi aeg kokku kriitilise perioodiga Auksmanni ja Tammuri suhetes. Üheks piisaks tollesse karikasse oli ka jutlus konverentsi lõpujumalateenistusel, milles Ivo Pill sõitles värvikalt vanu ja vanameelseid kirikuõpetajaid, kes ei taha noori usaldada.

1993. aastal sai siiski teoks noorte reis Prantsusmaale **Taize** kloostriksse. Seda suvist reisi ja Noorsootöö Keskuse bussi juhtis Priit Humal. Teel peatuti Darmstadt luterlikus kloostriks, millega on tänaseni sidemed säilinud.

Pärast Enn Auksmanni lahkumist jäi noortetööst eemale ka Meeli Roots, kellelt tasapisi ülesanded ära võeti. Pauluse kirikusse jäid alles vaid pühapäevakooli õpetajate kooskäimised. Merce Antonsi sõnul polnud see enam noortetöö, vaid väikese ringi omavaheline suhtlemine.

Rahunemine

Kui Lagle Heinla tuli Tartusse teoloogiat õppima, oli Pauluse talle lähim kogudus. Enda sõnul sai ta pühapäevakooli õpetajaks puhtalt juhuse läbi – ta küsis, kas õpetajat vajatakse, ning sai jaatava vastuse. 1992. aasta lõpul määrati Lagle Heinla uueks noortejuhiks. Ta jätkas noorteõhtuid kiriku rõdul ja kutsus vestlusõhtutele külalisteks oma tuttavaid, kes tundusid elavat huvitavat elu või käsitlesid ülikoolis huvitavat teemat.

Kõigele vaatamata oli noortetöö Heinla meelest kehv: “Grupp püha-päevakooli õpetajaid oli tuumik, mõned vanemad noored pühapäevakoolist kah, aga ega midagi erilist ei toimunud. Sidemeid teiste kogudustega peaaegu polnud. Vist korra sai käidud külas Viljandi Jaanis. Läbisaamine õpetajaga oli hea nii kaua, kuni järgisime diplomaatia reegleid. Tammuril puudus noortetöö osas entusiasm, aga muidu saime temaga väga hästi läbi.”

Vahepeal leidis õpetaja Tammur endale uue praktikandi. Usuteaduskonna üliõpilane **Priit Maamets** (1969–1994) osales ka noortetöös. Ta oli vaikne, aga tubli ja vältis konflikte. Tammur tundis ja usaldas teda. Kahjuks tuli 1994. aasta maikuus võtta vastu teade tema õnnetust surmast.

Kui Lagle Heinla lõpetas ülikooli, läks ta 1995. aastal praktikale Palamuse ja Laiuse kogudustesse. Enam polnud tal Pauluse koguduse jaoks aega. Uueks noortetuhiks sai tema hea sõber **Ilona Merzin**, kes Lagle sõnul hakkas usinalt noortetööd tegema: “Tundus, et alles siis hakkas noortetöö uuesti liikuma. Minu ajal oli vaikne ja miskit erilist ei sündinud.”

Ka Ilona Merzini tähelepanu oli suunatud eeskätt pühapäevakooli õpetajatele. Peale tundi kutsus ta õpetajad omavahel kokku. Oma saavutuseks peab Merzin vastuolude ületamist õpetaja ja noorte vahel. Õpetaja Tammur kutsus seda tööd jätkama **Toomas Jürgensteini**. Usuteaduskonna üliõpilane Jürgenstein pidas noortele ettekandeid, kuid 1995. aastal jäid need üha harvemaks ning 1996. aastal vaibus see tegevus sootuks.

“SAJAS LAMMAS”

Pauluse koguduse uus õpetaja Joel Luhamets pidas kirikus väga oluliseks tööd nooremate põlvkondadega. Seda enam, et kirikuvalitsuses oli tema järelevalve alla antud just laste- ja noortetöö.

Pühapäevakool Pauluse koguduses tegutses, kuid noortetööst uue õpetaja saabumise hetkel rääkida ei saanud. Aega viitmata kuulutas ta juba mõni nädal pärast Pauluse kirikus tööle asumist välja esimese noorteõhtu. 31. jaanuaril 1997 pidas Joel Luhamets koos Mika Tuovineni ning Jouko ja Eija Kantolaga esimese noorteõhtu Pauluse kirikus. Tõsi küll, kohaletulnute hulgas oli ka Haameri-aegseid noori, mis upitas keskmise vanuse üsna kõrgele. See aga ei tähenda, et noori poleks olnud. Kasvõi samba taga, aga nad olid olemas. Esimest korda kõlas Pauluse kiriku müüride vahel vali noortemuusika, mida mõned koguduse liikmed küll kritiseerisid, kuid mis korraldajatele näis vältimatu.

Esialgu toimusid noorteõhtud kiriku saalis kord kuus kuni suveni. Sügisese hooaja käivitamiseks otsustati kirikuhoone 80. aastapäeva tähistada noortepäevadega. Noortetuhis ülesannetesse pandi Silver Tamm ja septembri algusest hakkasid noored päevi ette valmistama. Esialgu jäi kande roll siiski koguduse õpetajale ja soomlastest misjonäridele. Nädal aega pärast noorte-

päevi peeti õpetaja kabinetis esimene tavapärane noorteõhtu. Sellistest õhtutest pühakirja, arutelu, laulu ja mänguga võib ka praegu reedeti osa saada. Esimesel korral kogunes umbes kümme noort väiksesse tuppa, kus teetassi taga lauldi ja arutleti. Edaspidi leiti sobiva ruumina kiriku rõdu. Seal valisid õhtulised 5. detsembril 1997 noorterühma nime “Sajas Lammas”.

Kui remont kiriku tagatoas valmis sai, võisid noored kiriku rõdu asemel endale seal koha leida. Esimene noorteõhtu oli seal 12. detsembril 1997. Nädal aega varem käidi külas Viljandi Jaani koguduse noortel. Esialgu tekkisidki tihedamad sidemed just Viljandiga, hiljem on sõprade hulk jõudsalt kasvanud.

1998. aasta septembris võttis noortetuhis ehk “esilamba” ülesanded enda kanda usuteaduse üliõpilane Jaan Nuga, kes tegelikult juba eelmisest sügisest saadik oli Silver Tammele abiliseks. Ent oktoobrikuistel noortepäevadel pandi pidulikult ametisse Jaani õde Kadri, kes detsembris Sulev Keskülaga abielludes nime vahetas. Kui 1999. aasta suvel diakon Mika Tuovinen Soome Rahvamisjoni töötajana Tartusse saabus, võttis ta koguduse noortega tegelemise oma ülesandeks. Tasapisi tema kohustuste hulk aga kasvas ja 2001. aasta sügisel tekkis vajadus uue noortetuhis järele. Just siis organiseeris Katrin Luhamets aktiivsemaid noori ise noortetööd vedama. Sellises noortetuhis rollis on ta kuni tänaseni.

Peaaegu eranditult on Katrini ülesandeks saanud laulude saatmine klaveril. Ühtlasi on ta koguduse bändi eestvedajaks. Alates 2002. sügisest on koguduse noortetuhiks teoloogiamagistrand Elo Sild.

Hea võimalus sõpradega sidet pidada on neile kirju saata. Seda on “sajandad lambad” teinud. Varsti pärast nime võtmist lähetati Viljandisse kiri ja vastuses teatasid Viljandi Jaani koguduse noored, et nemadki on endale nime võtnud – “Viinamarjad”. Sellest innustatuna on nime valinud ka Tartu Maarja (“Noored templi treppidel”) ja Kuressaare koguduse noored (“Jeesus-Otsingute Büroo”).

Oodatud kohtumised leiavad aset suvistel kiriku noortepäevadel, aga ka muudel noortetuhitustel. Tartu Pauluse eeskujul on iga aasta jaanuaris hakanud noortepäevi pidama Põltsamaa kogudus. Uue sajandi saabudes on “sajandad lambad” võtnud ette külaskäike Lääne-Nigulasse, kus tänini on noortetöö läinud tõusvas joones. Vastastikku on külas käidud Pärnu metodisti kogudusega.

Tartu Pauluse koguduse noortejuhid:

1997 – 1998 Silver Tamm (19.06.1975)

1998 – 1998 Jaan Nuga (27.02.1974)

1998 – 1999 Kadri Kesküla (20.08.1975)

1999 – 2001 Mika Tuovinen (24.03.1967)

2001 – 2002 Katrin Luhamets (27.09.1981)

2002 – Elo Süld (10.08.1979)

Pauluse päevad

Joel Luhametsa ja Mika Tuovineni mõte Pauluse koguduses noortepäevi korraldada sai esmakordselt teoks 3.–5. oktoobril 1997. Ühtlasi tähistati nii kiriku aastapäeva. Päevade eesmärk on igal sügisel noortetöö uue hooaja käimalükkamine.

03.–05.10.1997 “Valgus võidab pimeduse”

Sõna said: Anti Toplaan, Joel Luhamets, Jussi Miettinen, Silver Tamm, Jaan Nuga, Mika Tuovinen, Kai Lappalainen, Liina Olmaru, Rain Simmul, Mari-Ann Oviir, misjonärid Taanist.

Muusikat tegid: Good Seed, Jouko Kantola, Tartu Pauluse noortekoor, Veiko Männik, Juri Veikkola & Emmi, Johannes Männikö.

02.–04.10.1998 “Damaskuse teel”

Sõna said: Joel Luhamets, Villu Jürjo, Jussi Miettinen, Jaan Tammsalu, soomlased Riikonen ja Paavola, Viljandi Jaani koguduse draamarühm Mustsõstrad.

Muusikat tegid: Jouko Kantola, HaleBopp Singers, Dream Room, Priit Sild, Mikko Nikula, Good Seed, Tartu Pauluse noortekoor.

01.–03.10.1999 “Tornid ja tipud”

Sõna said: Joel Luhamets, Mika Tuovinen, Villu Jürjo, Jyrki Raitila, Ove Sander, Kipa Malmi.

Muusikat tegid: Tõnis Mägi, Tartu Pauluse noortekoor, Holy Sisters Band, Double V, Lääne praostkonna noortekoor, Tartu Pauluse noortekoor, Pauluse päevade saatebänd.

29.–01.10.2000 “Me muutume”

Sõna said: Joel Luhamets, Mika Tuovinen, Bruno Saul, Paul Poom,

Henno Hunt, Kristjan Luhamets, Tiit Kuusemaa, Ariel Süvari, Taani-Läti misjonärid.

Muusikat tegid: Tartu Pauluse noortekoor, Joel Steinfeld, Pauluse päevade saatebänd, Tõnis Kark, Pauluse koguduse puhkpilliansambel, Triskele.

05.–07.2001 “Vaimuvõitlus”

Sõna said: Joel Luhamets, Priit Rannut, Rene Alberi, Jaan Nuga, Annika Sipos.

Muusikat tegid: Tartu Pauluse noortekoor, Robirohi, Pauluse koguduse saatebänd.

Internet

Noortetöös aktiivselt osalenud **Meelis Süld** tõstis esimesena üles küsimuse Interneti kasutamisest Pauluse koguduse töös. Tollane ajakirjandusosakonna esmakursuslane rajas 26. märtsil 1998 ülikooli serveris e-maili listi aadressiga lammas@saba.jrnl.ut.ee, mis on kasutusel tänaseni. Ent “sajanda lamba” kodulehekülje võis internetis üles leida juba kuu aega varem, 23. veebruaril 1998. Seal oli suureks abiks Meelise vend, matemaatika üliõpilane **Jaan Süld**, kes lehekülge ka täna haldab. Tõsi küll, vahepeal on lehekülge mitmel korral pidanud aadressi muutma. Kõigepealt ei pidanud ülikool vajalikuks lasta koguduse noortel oma serveriruumi kasutada. Kuna EELK-l oma serverit tookord veel polnud, ulatas abistava käe juhatuse esimees Priit Humal, kelle aadressile kodulehekülge üles riputati. Samal ajal kasvas koduleheküljel tervet kogudust puudutava materjali osa ja tänaseks on noorte algatusest saanud Pauluse koguduse kodulehekülge aadressiga <http://www.eelk.ee/tartu.pauluse>.

Noorte ajaleht

Üleöö sündinud mõttest luua koguduse noorteväljaanne innustus **Kristjan Luhamets**, kes 27. märtsil 1998 avaldas esimese numbri ajalehest “Sajas Lammas”, mis hakkas ilmuma igal kolmandal reedel. Pühapäeval oli see väljas kiriku kirjandusleht ning pakkus huvi ka koguduse eakamatele liikmetele. Nõuandjaks lehe tegemisel oli Meelis Süld, kes algusest peale

hoiatas Kristjanit võimalike raskuste eest, mis alustamise entusiasmi võivad hajutada.

Lootuses lehele laiemat kandepinda leida ilmus “Sajas Lammas” mõnda aega kolme Tartu koguduse (Pauluse, Peetri ja Maarja) noorte lehenä. Kõigele vaatamata nappis kaastöölisi ja energiat endistviisi jätkamiseks. Lahenduse pakkus ajalehe “Eesti Kirik” peatoimetaja Sirje Semm, kelle ettepanekul alustas “Sajas Lammas” oma kolmandat aastakäiku juba “Eesti Kiriku” noorteleheküljena. Enam-vähem kord kuus ilmus see kuni 2001. aasta jaanuarini. Pärast aastapikkust pausi ilmus see veel paar korda.

MUUSIKAELU

Koos 1990. aastate ja suurema hulga rahvaga tuli Tartu Pauluse kirikusse ka järjest rohkem esinejaid: lauljaid ja pillimehi, soliste ja saatjaid. Viimase viie aasta jooksul on konterttgevus veelgi hoogustunud. Kirikus kõlab hästi ja kontserdikorraldajad arvestavad Tartu Pauluse kirikuga. Aastas saab siin kuulata umbes 40 kontserti. Pärast uue oreli ostmist on koguduse organist **Anna Humal** korraldanud adventi- ja kannatusajal orelipooltunde. Abiorganistina tegutseb jätkuvalt Alli Selliov.

Kogudusele on aga kõige olulisemad tema enda kollektiivid. Neist kõige kauem on tegutsenud segakoor, uutes oludes on lisandunud laste- ja noortekoorid, ent juba kolm hooaega on seljataga ka kammerkooril. Omaette tegutsevad puhkpillimängijad ning üha enam kostab sekka uuemat noortemuusikat, mis on viinud koguduses oma bändi loomiseni. Ka Soome misjonäridel on siin oma osa.

Segakoor

1990. aastal sai segakoor uue dirigendi **Elga Kruse** näol. “Ta on ikka õppinud koorijuhtimist,” kiidab Erika Ilja ning lisab tagasihoidlikult, et on ise Marje Singi juures üksnes klaverit õppinud. Kui Elga Kruse enam kiriku-koori juhatada ei saanud, leidis proua Tammur uue dirigendi. **Valli Ilvik** juhatab segakoori kolm aastat kuni õpetaja Tammuri pensionile minekuni. Eelmist dirigenti nägemata jätkas poolelijäänud tööd **Tiina Luhamets**, kes tänaseni koori ees seisab.

Tiina Luhamets erineb eelmistest koorijuhtidest suurema nõudlikkuse poolest. Sellele vaatamata on viimase viie aasta jooksul segakoor arvuliselt tublisti kasvanud ja seoses uute lauljatega on koori keskmine vanus pidevalt noorenenud. Samas on alles ka koori “raudvara”. Nii mõnigi meenutab veel praegu koorijuht Vardjat ja aldirühmas laulab jätkuvalt kaasa koori hing ja vaimulik juht Erika Ilja. Täna on kooris 16 sopranit, 18 alti, 8 tenorit ja 7 bassi.

Noortekoor

1990. aasta sügisel sai Tartu Pauluse kogudus endale paarikümneliikmelise noortekoori. Selle asutamise initsiaatoriks oli Helina Reino (sünd. Otsnik), kes õppis Tartu ülikoolis bioloogiat. Loodavasse koori kutsus Helina oma sõpru ja dirigeerima hakkas seda üliõpilaste seltskonda Anneli Leima. Orelil mängis saateid Anna Humal (sünd. Saar). Paraku jäid tõsisemad kristlased kooris vähemusse ja üldine vaimsus kannatas seeläbi. Koor osales 1993. aasta laulupeol ja marssis rongkäigus. Enamik lauljaid olid viisakad inimesed, kuigi kirikuvõõrad. Ainult mõni üksik väljendas lausa demonstratiivselt oma põlgust ja üleolevat suhtumist kirikus toimuvasse. Kuulda oli koguduse õpetaja Harald Tammuri nurinat, sest tema nägi kantslist orelirõdul lesijaid, kes jumalateenistusest osa ei võtnud. Väikesed pinged tekkisid ka koori sees. Pärast Lääne-Nigula sõitu otsustasid noored, kel labastest naljadest villand, koorist välja astuda. Ülejäänud lahkusid Pauluse koguduse juurest ning jätkasid laulmist mujal. Mõned koorilauljad (Mait Trink ja Andres Laansalu), kel ülikool pooleli jäi, otsustasid hoopis lauluõpingute kasuks.

Ei läinud kuigi kaua aega, kui õpetaja Tammur hakkas noortekoorist puudust tundma. Suvel 1993 oli koor laiali läinud, sama aasta sügisel kutsuti kokku uus. Uut koori hakkas juhatama Tamme gümnaasiumi muusikaõpetaja Hiie Kroon. Eelmisest koorist alles jäänud lauljaid võis ühe käes sõrmedel kokku lugeda. Uusi lauljaid tuli arvukalt ja kõigepealt sorteeriti neist välja viisipidajad. Kui esimeses noortekooris laulsid suures osas Härma gümnaasiumis õppinud noored, siis uues kooris andsid tooni Tamme gümnaasiumi õpilased ja vilistlased. Iseäranis 1998. aastal kasvas Treffneri gümnaasiumi osakaal. Praeguseks on lauljad valdavalt üliõpilased. Ka lauljate hulk on suurenenud. Kuni 1999. aastani püsis koor umbes 15-liikmelisena. Sealt edasi lauldakse juba 25kesi.

1998/99 õppeaastal juhatas noortekoori 21aastane Maarja Haamer, kes samal ajal õppis koorijuhtimist. 1999. aasta sügisel läks ta edasi Muusikaakadeemiasse ja noortekoori dirigent on seitsaadik Tiina Luhamets. Õppeaastal 1999/00 oli koori hääleseadjana abiks ka lauluõpetaja Eve Randkivi. Töö hääleseadjaga parandas koori kõla. Koori repertuaar on jõudsasti täienenud äsjatõlgitud lauludega. Anne Tuovinen jätkab tõlketööd tänini, tema kirjutatud on ka laulu “Sajas lammast” sõnad.

Koorijuht Maarja Haamer taas elustas koori väljasõitude traditsiooni. Nii laulis Tartu Pauluse koguduse noortekoor 1999. aastal Mustvee kirikus. 1998. aasta jõulu aegu käis koor laulmas Tartu Üksik-Jalaväepataljonile. Aasta hiljem kutsuti koor laulma ülikooli pensionäride jõuluüritusele ning 2000 aasta kevadel hea karjase pühapäeval⁵² sai teoks kontsertreis. Hommikul laulis koor jumalateenistusel Põltsamaa kirikus ja seejärel kirikukohvi ajal kiriklas. Edasi sõideti Pilistverre, kus koorilauluga alustati leerilaagri lõpujumalateenistust ning õhtul andis noortekoor kontserdi Viljandi Jaani kirikus. 2001. aasta maikuus sõitis Pauluse koguduse noortekoor esimest korda välisreisile Uppsalasse, kus vastuvõtjaiks oli sealne Kolmainu koguduse noortekoor. Seegi koosnes valdavalt üliõpilastest. Aasta hiljem saabusid rootslased vastukülaskäigule. 2001. aasta suvel andis noortekoor Tartu Salemi kirikus kontserdi, millest on alles helisalvestus CD-l ja sama aasta jõulu aegu osales noortekoor jumalateenistusel Tartu Kolgata koguduses. 2002. aasta hea karjase pühapäeval (14. aprill) laulis noortekoor Pärnu metodisti kirikus jumalateenistusel ning selle järel Põltsamaa Niguliste kirikus, kus sealne segakoor oma kümnendat sünnipäeva tähistas.

Suurimaks noortemuusika sündmuseks on seni olnud “Tartu Gospel 2002”, mis sai märtsikuus teoks Kristjan Luhametsa ja Eneli Tomingase eestvõttel ja Tartu praostkonna rahalisel toel. Kogu ettevõtmine kujutas endast projektkoori, milles võisid osaleda kõik soovijad. Gospelkoor sai kokku 2. märtsi hommikul kell 9 Pauluse kiriku tiibhoones ja kell 18 oli kirikus kontsert. 75-liikmeline noortekoor laulis ka 3. märtsi hommikul jumalateenistusel. Dirigent Jonas Engström kutsuti Stockholmist, kus tema põhitöö ongi gospelkooride juhatamine ja gospelfestivali korraldamine.

⁵² Teine pühapäev pärast ülestõusmispuha. Pühapäeva teema on “Issand on minu karjane”.

Lastekoor

Kui Greta-Eva Kalberg 1991. aasta alguses Enn Auksmanni kutsel Pauluse kirikusse tuli, tegi pühapäevakooli laulutunde Ruti Kannelmäe. See oli ka aeg, kus laste arv kasvas suure kiirusega ning ühe inimese jaoks sai seda palju. Nii jagasid Greta-Eva ning Ruti seda tööd kahekesi. Koos Enn Auksmanniga võttis Greta-Eva Kalberg pühapäevakooli vanema rühma enda kanda ning juhatas tütarlaste ansamblit. Koos seis oli umbes 6...7-liikmeline. Pärast suvevaheaega, 1991. aasta sügisel asutati Pauluse koguduses juba lastekoor, kuhu nopiti viisipidajaid lapsi teistestki pühapäevakooli rühmadest. Nii sai juba kaks rida kokku, umbes paarikümne laulja ringis. Jõulude lähenedes read pikenesid, kuid kevadel kuivasid taas kokku. Samuti ka 1992/93 õppeaastal, sest kummalgi korral koor emade-päevani koos ei püsinud. Kõik lauluproovid, nagu ka kogu pühapäevakool, toimusid ainult pühapäeviti.

1992. aasta oktoobris külastas Greta-Eva Kalberg sõpruskogudust Uppsalas ja tõi kaasa laulikuid. Kui varem oli repertuaar juhuslik, siis edaspidi olid just Rootsist toodud laulikud peamiseks repertuaari kujundajaks. Paraku jäid ainsateks esinemisteks jõulud. Noortetöös tekkinud pingete tõttu rohkemateks esinemisteks koor õpetaja luba ei saanud. Küll aga osales lastekoor vahel Enn Auksmanni korraldatud väikestel palvustel ja noorteõhtutel.

1993. aastal hakkas Greta-Eva Kalberg ülikooli lõpetama, aasta hiljem sündis tal laps ja lastekoor jäi soiku. Jätkusid vaid pühapäevakooli ühised laulutunnid. Uuesti üritas Kalberg lastekoori teha 1995. aasta sügisel. Kui varem olid kooris 12- kuni 14-aastased, siis nüüd 10...11-aastased ja nooremad lapsed. Nüüd sattus ka paar poissi sekka. Pühapäevakoolis poisse küll jätkus, aga ühed ei pidanud viisi ja teised ei suutnud korralikult proovis käia. Tänu koori musikaalsemale koosseisule võis esimest korda laulda kahel häälel ja lisaks kasutati plokkflööti. Varem laulsid koorijuht ja koor omavahel kaanonit. Nüüdki oodati jõuluagset esinemist, kuid kahjuks ei tulnud sel korral kandvad lauljad kohale ja nõrga koosseisuga esinemine võttis koorijuhilt töö rõõmu.

Kui Tiina Luhamets 1997. aasta jaanuaris Tartusse tuli, usaldati pühapäevakooli laulutunnid temale. Sellistena kestsid laulutunnid emadepäevani. Oli selge, et selle koosseisuga esineda ei saa ja seoses ümberkorraldustega pühapäevakoolis lõpetasid taolised laulutunnid sügisel oma tegevuse.

Paralleelselt laulutundidega moodustas Tiina Luhamets 1. märtsil umbes

8-liikmelise tütarlaste ansambli, kuhu kuulusid tema enda tütre ja noorema tütre klassiõed. Muusikaklassi õpilased said kolmehäälsed laulud ruttu selgeks ja kogudus kuulis neid jumalateenistustel juba nii ülestõusmispühal kui emadepäeval.

Tänaseni tegutsev lastekoor asutati sügisel 1997 ja Tiina Luhamets on juhatanud seda algusest peale. Peamiseks abiliseks ja klaverisaatjaks oli vanem tütar Katrin. Lauljate arv on kõikunud umbkaudu 15...20 vahel ja huvi koori vastu on tasapisi kasvanud. Küll vähemuses, kuid ikka on kooris ka poisse olnud. Jumalateenistustel laulab koor neli kuni kuus korda aastas. Soolopillidena on kasutatud plokkflööti ja viiuleid. Seni suurim ettevõtmine oli kevadel 2002, kui lastekoor esitas A. Pote tsükli "Parim plaan".

Kammerkoor

Neli laulukoori tegutseb Pauluse koguduses 1999. aasta sügisest, mil Anna Humal asutas kammerkoori keskealistele. Laulma olid oodatud "noored vanad ja vanad noored" ehk need, kes oma ea poolest noortekoori ja segakoori vahel seni vanuselisse tühimikku jäid. Esimene proov oli 5. oktoobril ja esimene väljalaulmine teisel advendil, leeripühal, 5. detsembril 1999.

Koori juhatab Anna Humal ja vajadusel asendab teda Aigi Avi. Hääleseadet tegi algul Eve Randkivi ja hiljem Aita Karo. Kontsertmeistriks on Maike Otsing. Kuna kirikukooris ei laulda üksi laulmise pärast, on sellel ka sügavam mõte – vaimulik kasvamine. Lisaks on igal suvel võetud ette väljasõite. Aastal 2000 külastas kammerkoor väiksemaid kogudusi Lääne- ja Pärnumaal: Varbla, Karuse, Kirbla ja Tori. Kõikjal võeti koori südamlilikult vastu. Järgmisel suvel otsustas koor külastada suuri kogudusi: Tallinna Kaarli, Toomkogudus, Püha Vaimu, lisaks tutvuti Konsistooriumi ja Usuteaduse Instituudiga.

Suurim ettevõtmine on seni reis Saksamaale 2002. aasta suvel. Seal ootasid ees sõbrad Darmstadt luterlikus kloostris. Head suhted pärinevad kunagisest koguduse noortegrupi Taize-reisist 1993. aastal, mil Darmstadt peatuspaigaks valiti. Nagu näha reisilt tulnute silmist, kujunes tänavune kloostrikülastus kammerkoorile erakordseks ja elamusterohkeks.

Mitmel aastal järjest on Tartu Pauluse kammerkoor viinud jõululaule Luunjasse kaitseväelastele ning ka vanadekodu pole laulukoor unustanud. Oma laule on koor salvestanud CD-le ja ainsana on neil oma koori esinemisriietus.

Puhkpilliorkester

Puhkpillimuusika on Pauluse kogudust saatnud läbi aegade, aga päris oma orkestrit pole olnud pikka aega. Pauluse kirik on tuttav Vanemuise teatri pasunamängijatele. Ka sõjaeelse koorijuhi Peeter Kivi üks töökohtadest oli Vanemuise orkester. Suuremate pühade aegu kutsuti jumalateenistusele mängima mõni orkester. Polnud ju Pauluse kirikus korralikku vileorelitki. Pärast teist maailmasõda, kui kirikuelu pidi vaikima, jäid pasunahelid vaid mälestuseks pudenevate varemete vahel. Alles mitme aastakümne pärast ilmusid esimesed pillimehed, kes alustasid matustel mängimist. **Erik Gross** (sünd. 1919) sai 1968. aastal ülesandeks moodustada orkester oma töökoha juures. Ühtlasi hakkas ta organiseerima pillimehi matuste tarbeks. Esialgu tuli kirikus mängimist harva ette, ka ülestõusmispüha hommikuti tornis mängimise traditsioon oli katkenud. Ajapikku ja rahva elujärje paranedes suurenes nõudlus puhkpillimängijate järele. Igal kirikuõpetajal olid justkui oma pasunamehed. Tuli kogudusse uus õpetaja, tulid temaga kaasa ka uued pillimehed. Vaikselt mõlgutati mõtteid ka oma koguduse orkestri loomisest. 30. mail 1976 otsustas koguduse juhatus osta kuus puhkpilli, et moodustada väike orkester, mis saadaks aeg-ajalt pühapäevast kirikulaulu. Need pillid on puhkpillimängijate kasutada tänini.

Suurema muudatuse tõi 1992. aasta rahareform. Inimesed hakkasid hoolikamalt raha lugema ja pillimehed sattusid tööpuudusesse. Kiriku tagasihoidliku oreli kõrval kõlasid aga pillid hästi. Osalt ka tegevusetusest ja enesereklaamiks hakkasid neli meest **Kalev Laanesaare** eestvõttel Pauluse kirikus koraale mängima. Aja jooksul mängijate koosseis täienes ja ülestõusmispüha hommikul kostsid taas kiriku tornis pasunahelid.

Järgmise muutuse tõi sakslased, kes 1997. aastal Pauluse kogudust külastasid. Kuulnud siinsest puhkpillimängust, tõi nad kingituseks kaasa uhiuue tuuba (B-bass). Suurepärase pill, mille üle kogudus koos tuubamängija Tõnis Kripsoniga võis vaid rõõmustada. Nüüd juhatab Kalev Laanesaar juba Pauluse koguduse puhkpilliorkestrit. Kambja koguduse esimehena alustas Laanesaar pasunapoiste õpetamist ka Kambjas, kuid Tartu vanemad pillimehed olid siiski kogenumad ja mängisid paremini. Parim koosseis saadi 1997. aasta jõululaupäeva teleülekaneks. Kiriku rõdul võtsid kohad sisse mitme kooli puhkpilliõpetajad ja pillimehed Vanemuise orkestrist. Kirikuliste hulgas viibis tookord Eesti Vabariigi president Lennart Meri ja ETV vahendusel võis teenistusele kaasa elada kogu Eestimaa.

Tasapisi hakkasid pillimängijate read jälle hõredamaks muutuma. Kes läks sõjaväkke, kes akadeemiasse õppima, kellel polnud enam töö kõrvalt aega... Kui osteti uus elektriorel, kadus vajadus vana ja väsinud oreli toetamiseks, pigem hakkasid orkestri puudused silma torkama. Oodatust armetumalt kukkus välja 1998.a. jõululaupäeva jumalateenistuse sissemäng. Kõigele vaatamata jätkus Kalev Laanesaarel indu 20. veebruaril 1999 korraldada Tartu ja Kambja pasunakooride ühine kontsert Pauluse kirikus. See on siiani ka ainus oma orkestri iseseisev kontsert, sest pärast 1999.a. kevadet pole Pauluse kiriku orkester sellisel kujul enam kokku tulnud. Pasunamängu saab siiski kuulda konkreetsetel puhkudel: ülestõusmispuha hommikuti võib kiriku tornist pasunahelisid kuulda ja näiteks oktoobris 2000 saatsid pasunamehed koguni üldlaule noortepäevadel.

Kuigi puhkpillimuusika näis sageli meeste pärusmaana, sattus orkestresse ka üksikuid naisterahvaid. Näiteks üks soomlasest juuratudeng trompetiga ja mõned keskealised prouad klarneti või trompetiga. Valdavalt vaskpillidest koosnenud orkestriga liitus ka üksikuid puupille.

Tuovinen ja Kantola

1995. aastal asus Põltsamaale tööle perekond Tuovinen, kes tulid Eestisse Soome Rahvamisjoni töötajajätkena, nagu ka perekond Kantola, kes tuli aasta hiljem Viljandisse. Aastast 1999 on Tuovinenid tööl Tartus ja Kantolad tagasi oma kodumaal. Mika Tuovinen õpib usuteadust ning pühitseti diakoniks. Tema esmane ülesanne oli noortetöö edendamine. Mika abikaasa Anne Tuovinen on aga filoloog, kes on iseäranis tõlgina rakendust leidnud. Suure panuse on ta andnud laulude tõlkijana. Seitsme aastaga on ta tõlkinud mitusada laulu ja tema tõlkeid kasutavad Tartu Pauluse koguduses kõik laulukoorid.

Jouko ja Eija Kantola on erialalt muusikud ja Eestis oleku aega kasutasid nad kristliku noortemuusika heaks. Viljandis asutas Jouko Kantola gospelbändi "Good Seed", mis sai oma nime Tartu Pauluse kirikus noortepäevadel 1997. aasta oktoobris. Kolm aastat hiljem lõpetas ansambel oma tegevuse, kuid oli heaks eeskujuks ka Pauluse koguduse bändile.

Eraldi väärib mainimist Jouko ja Eija Kantola kassett "Mägede taha". Selle on 1999. aastal välja andnud Tartu Pauluse kogudus. Laulud on salvestatud Viljandi Kultuurikolledžis, kus Jouko Kantola levimuusikat õpetas.

Pauluse bänd

Kui Jouko Kantola tagasi Soome läks, kinkis ta oma trummid Tartu Pauluse kogudusele. Tampere koguduste ühendus andis raha klahvpillide ostmiseks, lisaks ostis Pauluse kogudus võimenduse ja 1999. aasta Pauluse päevadel moodustati esmakordselt üldlaulude saateansambel. Seda korralditi ka järgneval ja ülejärgneval aastal. Esialgu koosnes see eri koguduste noortest, kuid hiljem sagesid esinemised Pauluse koguduse üritustel ja alates 2001. aastast koosneb ansambel üksnes Tartu Pauluse koguduse noortest. Lisaks noortepäevadele on üldlaule tulnud saata ka toomasmisadel ja eestpalveõhtuil. 2001. aasta sügisest on Tartu linnas kord kuus korraldatud oikumeenilisi noorteõhtuid nimega "Going Up". Hilissügisest peale on seal Pauluse koguduse osaks üldlaulude saatmine.

Algusest peale on bändi eestvedajaks olnud Katrin Luhamets. Tema mängib klahvpille. Trummar on praeguses koosseisus Raul Veeber, akustilist kitarri mängib Rena Selliov, basskitarri Kerti Ait ja soolokitarril on 2002. aasta algusest saadik Lauri Kuusksalu. Esialgu kasutati juhuslikke soliste, üldlaulude puhul nn "eestlauljaid", kuid aja jooksul kinnistus solistina Kristjan Luhamets.

Katrin Luhametsa õhutusel hakati õppima kontsertrepertuaari. Esimest korda esines bänd 8. märtsil 2002 noorteõhtul Pauluse kiriku tiibhoone saalis ja 21. aprillil esitas paar lugu ka Tartu kristlike koguduste ühisel noorteõhtul "Going Up" Emajõe Ärikeskuse 13. korrusel. Sama aasta sisse mahuvad veel esinemised kuulutusnädalal Tartu Pauluse kirikus ja Kambjas ning kiriku noortepäevadel Pariisi külas Lääne-Virumaal.

DIAKOONIA

Puudustkannatajad on kirikust abi saanud. See töö sai tuge, kui iseisvusaja saabudes hakkas välismaalt riideabi tulema. Kuni 1997. aastani polnud kasutatud riietega tegelemiseks muud kohta kirikus peale orelirõdu. Siis aga tehti korda eraldi ruum kiriku idaküljes. Elu on näidanud, et riiete tasuta jagamine läheb kontrolli alt välja ja tekitab pahandust. Pealegi on töö seotud kuludega. Seevastu kasutatud riiete odav müük elab oma tegusat argipäeva, toetab koguduse tööd ning ka kõige vaesemad ei pea abist ilma jääma.

Esialgu hakkas kasutatud riiete müügipunkti juhtima usuteaduse üliõpilane **Indrek Kõiv**, ent peagi jätkas tema tööd **Õie Praggi**, kes on selle tööloigu eestvedajaks tänaseni. Abistavaid käsi leidub aga hulgaliselt ja vajadus nende järele on suur, iseäranis kui saabub Soomest mõni uus kaubakoorem. Lisaks riitele tuuakse kiriku juurde ka mööblit ja kodumasinaid ning üha sagedamini on toojateks Tartu linna elanikud, kes pruugitud esemeid kirikule kinkides saavad sel moel toetada koguduses tehtavat tööd.

Diakooniapunkt

Sakslaste toel loodi 1995. aastal Tartus diakooniapunkt. Vastavalt rahastajate soovile polnud see seotud ühegi kogudusega, vaid allus otse EELK Diakooniakeskusele. Kui punkti juhataja Sirje Tagel kolm aastat hiljem lahkumisavalduse kirjutas, oli ka raha otsas. Diakooniapunkti uueks juhatajaks asus 1998. aasta sügisel **Heli Panksepp**, kes seni oli Pauluse koguduse juures vabatahtlikuna teinud diakooniaga seotud töid. Pauluse kogudus eraldas diakooniapunktile töö jätkamiseks 50 000 krooni ning kaks aastat hiljem otsustasid Diakooniakeskus ja Tartu Pauluse kogudus asutuse ka ametlikult Tartu Pauluse koguduse diakooniapunktiks vormistada.

Tööle andis hoogu juurde leivatehas Liivimaa Pagar, kes otsustas müümata jäänud leiva ja saia regulaarselt kirikule diakooniatöö heaks annetada. Ise jagamine muutus neile tülilaks ja kirikus taipavad inimesed tänulikumad olla. Samasugust otsust palus Pauluse kogudus ka aktsiaseltsilt Pere Leib. Kumbki ettevõtte toetab nüüd kaks korda nädalas leiva ja saia kiriku juures tehtavat diakooniatööd. Kokku jagatakse aastas abivajajatele umbes 1500 pätsi.

Vältimatu sotsiaalabi

Uus etapp diakooniatöös algas 28. juunil 2002, kui Tartu linn ja Pauluse kogudus sõlmisid koostöölepingu vältimatu sotsiaalabi andmiseks. Vastavalt riigis kehtima hakanud seadusele on kohalik omavalitsus kohustatud sellist teenust osutama. Teenuse pakujate seast valis linn välja Pauluse koguduse. Juulikuus algas kuivtoidu pakkide jagamine ja augustis remonditi kiriku tiibhoone kelder, kus alustati supi jagamist. Vältimatu sotsiaalabi hulka

kuulub ka riideabi ja kõigi abisaajate üle peetakse täpset arvet koostöös linna sotsiaalosakonnaga. Supiköögi tööd ja riiete jagamist korraldab **Meeli Lõhmus**.

PIIBLITUNNID

Lisaks Järvenpää soomlaste korraldatavale piibliringile tegutseb Pauluse kirikus 1998. aastast ka vestlusring. Seda alustas Jaan Nuga oma praktika-aastal, kuid hiljem jätkas tema tööd **Anne Tuovinen**. Koostöös EELK Misjonikeskusega korraldab **Mika Tuovinen** piiblitunde, mida nimetatakse koguduse kooliks. Samu materjale kasutatakse veel mitmel pool Eestis, kuid Tartu umbes 50 inimesega on kõige osavõtjaterohkem.

TARTU PERERAADIO

Tartu Pereraadio proovisaateid võis kord nädalas kuulda alates 1995. aasta veebruarist, kuid 1. oktoobril 1995 alustati Tartu Pereraadios täispikka eetriaega sarnase saatepäeva ülesehitusega nagu see on tänini. Seega alustati hommikuid palvusega.

Esimest korda pidas Tartu Pauluse koguduse õpetaja Harald Tammur Pereraadios hommikupalvust jõulunädalal, 24.–30. detsembrini 1995. Toona veel Põltsamaa kogudust teeninud Joel Luhamets pidas Tartu Pereraadio hommikupalvusi esimest korda vaikselt nädalal 31. märtsist 6. aprillini 1996. Sama aasta 21.–27. aprillini aga Pauluse koguduse diakon Ralf Alasoo. Jõulunädalal (22.–28. detsembril 1996) pidas Joel Luhamets hommikupalvusi juba Pauluse koguduse õpetajaks valituna.

Pereraadiost kostis Joel Luhametsa hääl aga juba varem. Esimest korda 8. veebruaril 1996 saates, kus tal tuli vastata küsimusele, mida teha siis, kui jehoovatunnistajad Vahitorni pakuvad. Intervjueerija oli siis Katrin Taruste.

Tartu Pauluse koguduse liikmetest oli esimesena saates Liivika Tärk 26. oktoobril 1995. Ta rääkis usuõpetuse andmise kogemustest Treffneri koolis ja lisaks küsis saatejuht Mare Pihlak Saksamaal Aachenis seminaril kuuldu kohta. Kristlik lastetöö tuli jutuks ka 13. novembril 1995, kui Mare Pihlakuga oli saates Helve Koppa.

Tartu Pereraadio esimese järjejutuna luges Evar Post sisse kunagise Pauluse koguduse õpetaja Harri Haameri mälestusteraamatu “Meie elu on taevas”. Esimene osa sellest jõudis Tartu kuulajateni 14. veebruaril 1996.a.

Jumalateenistused raadioeetris

“Koostöö Pauluse kogudusega on läinud järjest tihedamaks,” räägib Pereraadio peatoimetaja **Mare Pihlak** ja lisab, et esialgu see nii intensiivne ei olnud. Teistest kirikutest oli jumalateenistusi raadio jaoks salvestatud juba mitu korda, enne kui Pauluse kirikusse jõuti.

Säilinud paberite järgi ütleb Mare Pihlak, et esimest korda toodi kuulajateni jumalateenistus Tartu Pauluse kirikust 17. märtsil 1996. aastal ja teist korda 23. juunil, mil läks eetrisse 17. juunil 1996 salvestatud sinodi jumalateenistus (jutlustas peapiiskop Jaan Kiivit). Kokku läks 1996. aastal eetrisse neli jumalateenistust Pauluse kirikust. Järgmisel kolmel aastal võis Pereraadio vahendusel jumalateenistust Pauluse kirikust kuulda viis korda aastas, kuid aastal 2000 juba viisteist korda.

Otseülekanded. Detsembri viimasel nädalal toodi raadiokuulajateni jumalateenistusi ainult Pauluse kirikust. Nii ei pidanud salvestamise tehnikat iga päev uude kohta ümber kolima. Samal ajal valmistuti Pauluse kirikus juba otseülekanneteks. Mikrofonid olid juba lühtri külge kinnitatud, pisike mikrofon paigutati ka õpetaja stoola külge. Pereraadio direktor Paavo Pihlak ja koguduse esimees Priit Humal valmistasid otseülekanneteks ette vajaliku tehnika. **Esimene otseülekanne** tehti 14. jaanuaril 2001. Ühtlasi oli see esimene ülekanne Interneti vahendusel. Sealtpeale on Tartu Pereraadio teinud iga pühapäeva hommikul kell 10 otseülekande Pauluse kirikust. Lisaks sellele läks 2. märtsil 2001 kell 19 eetrisse tunniajane noortesaade “EEÜÜFM”, mis tehti otseülekandena Pauluse kirikust noorteõhtult.

REMONDID

Kui Joel Luhamets asus tööle Tartu Pauluse kogudusse, oli talv, siis aga tuli kevad ja lume alt sulas välja mitmesugust prahti. Õpetaja kutsus inimesi kiriku tagahoovi talgutöödele. Koormate viisi viidi ära aja jooksul siginenud risu. Taolised ettevõtmised aitasid ka koguduse liikmeid ühiseks pereks liita.

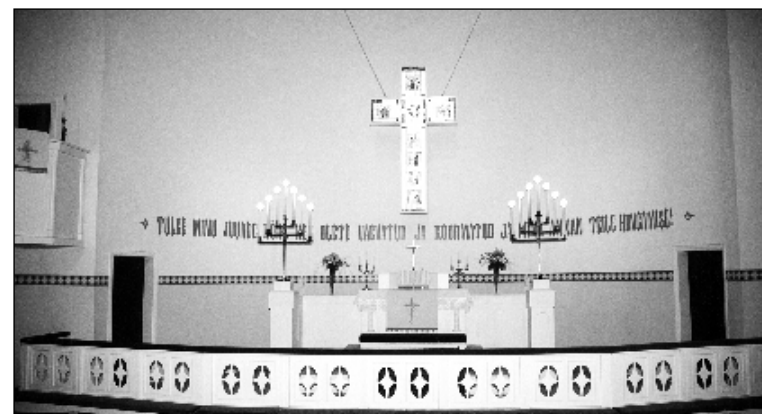
Samal ajal said uue hoo sisse remondid, mida firmadelt telliti. Illar Kannelmäe poolt pakutud värvilahenduse alusel said suveks uue ilme kiriku esik ja sellega külgnevad kõrvalruumid. Ka kirikusaali avanev uks uuendati. Õpetaja ja sekretär vahetasid omavahel tööruumid.

Uus altar

Eelisjärjekorras soovis uus õpetaja korrastada kirikus seda, mida inimesed kõige rohkem näevad – kiriku altaripoolset seina. Vana eeskujul valmistati uus altar ja altarivõre. Andreas Sester kujundas ümber senise kantsli, lisades sinna kaunistavaid detaile. Kõik need asjad olid varem 1960ndatel aastatel kitsastes oludes kiiruga tehtud ja hiljem aastatega kulunud. Kui Joel Luhamets vineerist kantslit nägi, otsustas ta, et ei taha “tomatikastist” jutlustada.

Välja vahetati ka altarimaali asendav rist. Senine plastmassrist oli aja jooksul väsinud. Uue klaasist vitraaži valmistas kunstnik Eva Jänes. Risti keskel on kujutatud Kristuse viit haava ning ülejäänud ruutudes pilte Jeesuse elust.

Kui 1997. aasta sügisel esimest korda Pauluse kirikus toomamissat peeti, ehitasid koguduse noored käepäraste vahenditega kirikusse ajutisi kõrvalaltareid. Samal ajal käis töö peaaltari ehitusel. Altari taha seinalle

1997. aastal uuendati kantsel ja altar ning valmistati vitraažrist.

Foto: 2002. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

maaliti käsitsi bordüür. Kõik see pidi valmis oleme jõuludeks, kui Eesti Televisioon tegi jõuluõhtu jumalateenistusest otseülekande. Esimeses reas istus president Lennart Meri ja jutlust ütles peapiiskop Jaan Kiivit.

Ent sellega polnud remondid veel kaugeltki lõppenud. 1998. aasta kevadel jõudis kapitaalremont kirikusaali lõunaküljes asuvasse ruumidesse. Seal asus tööle diakooniapunkt ning väike ülemine tuba jäi kuni tiibhoone tagasisaamiseni ainsaks pühapäevakooli tundide ja noorteõhtute pidamise kohaks. Samal ajal remonditi ka sümmeetriliselt teisel pool altarit asuvad ruumid, kus tänini tegeldakse kasutatud riideesemetega.

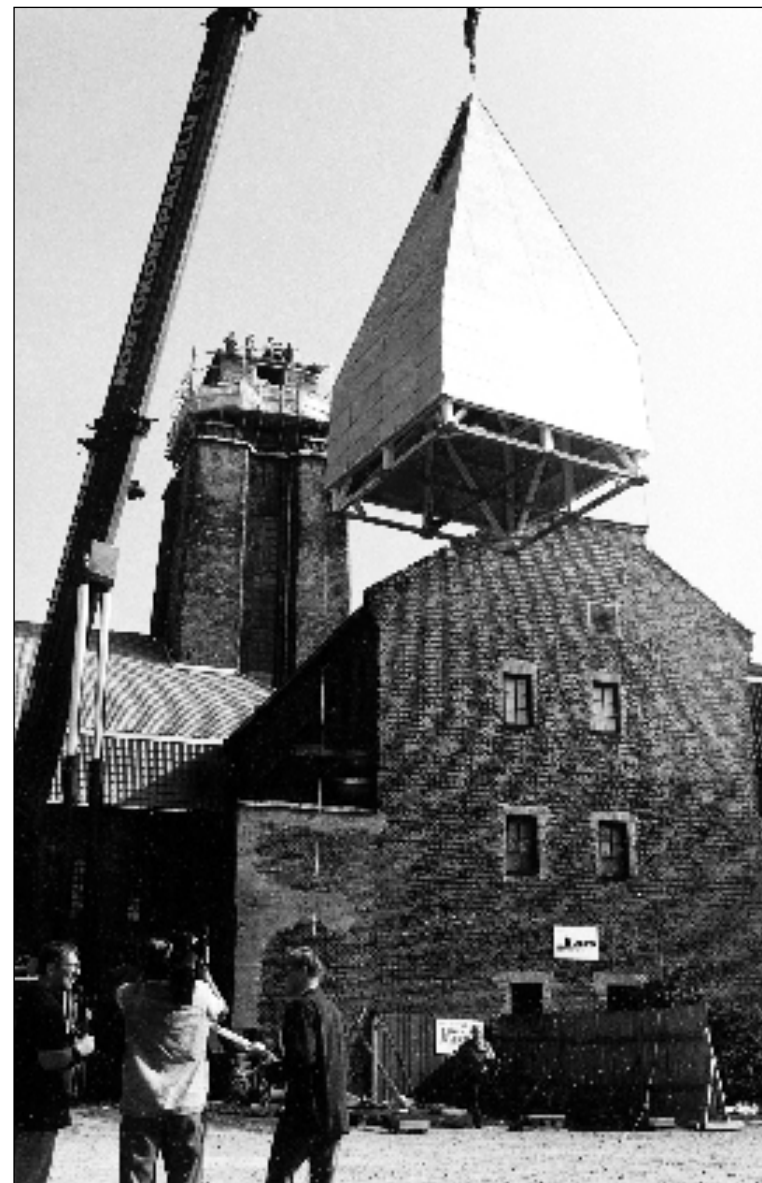
Suvel vahetati katus. Tõid tellis Eesti Rahvamuuseum, kes nõnda tasus oma renti. Kahjuks tekkis probleeme alltöövõtjatega. Kui katus lahti võeti, jäi see kilega katmata ning õhtupoole paduvihma saabudes olid napsused töömehed võimetud midagi päästma. Vesi voolas mööda treppe ja kirikus mööda sambaid alla. Uputust likvideerima kutsuti koguduse noored. Veel laupäeval, leerilaste ristimise aegu muigas õpetaja Luhamets, nentides, et pole vaja karta, kui laest peaks vett tilkuma, pealegi saab see ristimise juures ainult kasuks tulla.

Tornikiiver

1999. aasta märtsis kerkis Tartu Jaani kiriku tornikiiver kraana otsas taeva poole ja tartlased vaatasid ammulisui sündmust, mida arvatavalt niipea näha ei saa. Loodetavasti püsib kindlalt nii torn kui Jaani kirik. Ei läinud poolt aastatki, ja sama rõõmu võisid tunda ka Pauluse koguduse liikmed.

10. septembril 1999, mõned minutid pärast keskpäeva oli tuul nii vaikne, et võis alustada tornikiivri tõstmist. Ajaloolist hetke oli tulnud vaatama palju huvilisi, aga ka linnaisad eesotsas linnapea Andrus Ansipi ja volikogu esimehe Peeter Tulvistega. Kirikut külastas ka Eesti Vabariigi peaminister Mart Laar, kel polnud küll aega lõpuni oodata, sest hommikusse kavandatud tornikiivri tõstmine viibis mõne tunni.

Tornikiiver tõsteti üles ühes tükis koos plekiga. Ehitusettevõtte Haspo valmistas selle kiriku kõrval tiibhoone tagusel platsil. Vaskplekk oli kogudusel juba aegsasti varutud ning osaliselt juba oksüdeerunud. Tornikiiver sai laiguline ja tuhm. Kiriku juugendstiil aga ootaks midagi kuldset ja säravat. Nii otsustati tornikiiver lihvida ja katta paksu lakikihiga. Pole teada, et kusagil Eestimaal oleks varem midagi sellist tehtud. Ka ei tea keegi, kui

10. septembril 1999 sai Pauluse kirik tagasi 55 aasta eest hävinud tornikiivri.
Foto: 1999. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

kaua tornikiiver nõnda püsib. Vähemasti esimese kolme aastaga pole torn oma sära kaotanud.

Kui tornikiiver paigas, tõsteti selle tippu ka kullatud rist, mille valmistas OÜ Ars Metallitöö. Kogu ehitus läks maksma 800 000 krooni. Suuremad toetajad olid Siilinjärve kogudus Soomest (200 000) ja Tartu linn (165 000 krooni).

Kui torn valmis, oli paras aeg ehitusplats siledaks lükata ja muru peale külvata. Aastal 2000 septembris-oktoobris valmis kiriku ümbruse haljastus. Kirikuesine kaeti tahutud kividega, kuhu vajadusel saaks kasvõi pruutpaari kaarikuga sõita. Ülejäänud kiriku ümbrus sai mudasest kuumaastikust siledaks muruks kividest laotud jalgteedega. Esialgne plaan oli piirata krunt kivimüüri, kuid rahanappusel asendab seda esialgu võrkaed. Riia tänava äärest pügati pärnad ja üks vahetati ka välja. Võimalik, et enne 2000. aastat polegi neid varem pügatud. Kiriku ja Puškini gümnaasiumi vahele istutati lisaks mõned tammed. Koguduse poolt oli remontide korraldajaks juhatuse esimees Priit Humal.

Tiibhoone

Uue põhjuse remonttööde juurde asumiseks andis kiriku tiibhoone, mis 2001. aasta suvel taas koguduse kasutusse võeti. Kõigepealt remonditi koguduse oma tarbeks teine korrus. Ehitustööde tähtaja seadsid noortepäevad oktoobri esimesel nädalavahetusel. Noortepäevade lõpus, pärast jumalateenistust 7. oktoobril võisidki kirikulised koguneda tiibhoone taaspuhitsemisele.

Mujal pole seni veel suuremat remonti tehtud. Üksnes kelder on remonditud 2002. aasta augustikuus, kuna seal hakati andma vältimatut sotsiaalabi – eeskätt jagatakse sooja suppi.

RAAMATUPOOD

Tiibhoone avarale esikule sobivat kasutust otsides tekkis õpetaja Joel Luhametsal mõte avada kristlikku kirjandust ja sümboolikat pakkuv kauplus. Tavaliselt on raamatupoodides kristlik kirjandus läbisegi teiste usundi-tega ja ostja ei pruugi aru saada, millega tegu. Ka pole kristliku kirjanduse valik raamatupoodides kuigi suur.

1. märtsil 2002 avas pidulikult ukse Pauluse kiriku raamatupood, mis on kogu Eestis ainulaadne. Nii ulatub ka turg üle kogu Eesti. Saadaval on kõik kirjastuse Logos poolt pakutavad raamatud, aga ka Eesti Piibliseltsi väljaanded. Lisaks teiste kirjastuste ja ka EELK allasutuste trükised. Raamatuid on müügil umbes 300 nimetust.

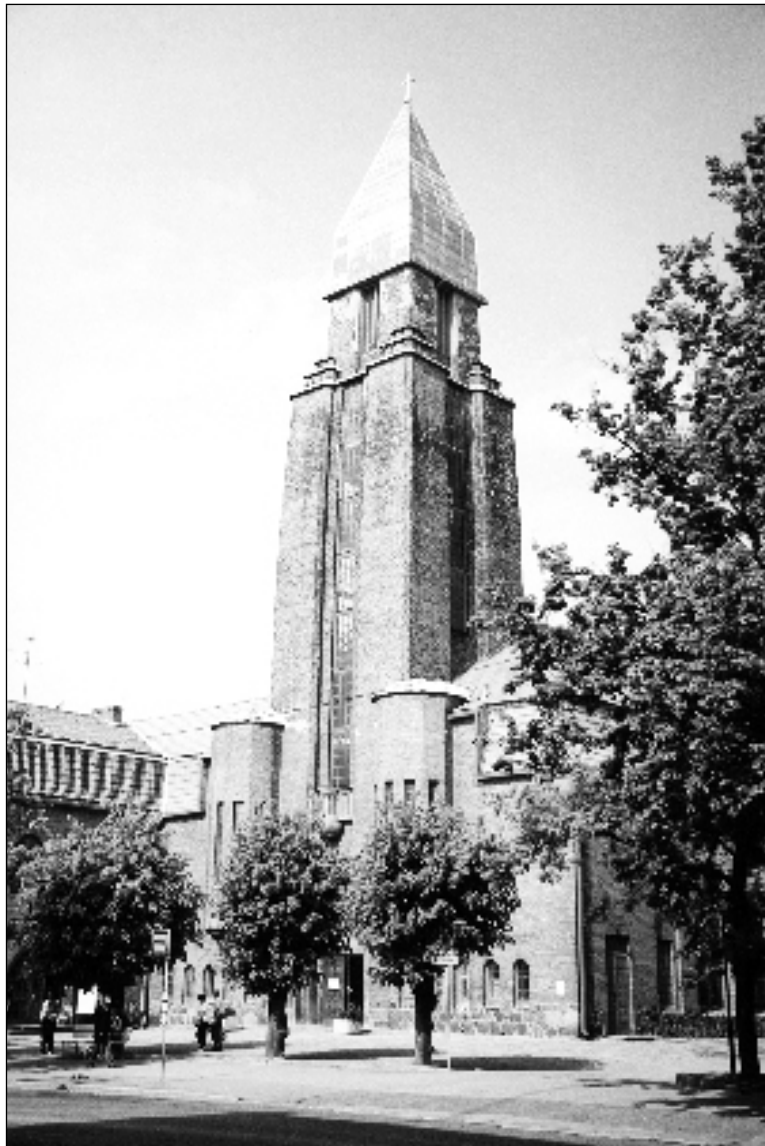
Samas püüab kauplus täita Eestis valitsenud tühimiku kristliku sümboolika osas. Saadaval on erinevates mõõtudes ja mitmesugustest materjalidest ristid, lisaks pildid, klepsud, märgid, küünlad, järjehoidjad, inglised, kassetid, CD-plaadid, särgid, võtmehoidjad, kirikutööks vajalike armulauariistade ning oblaatideni välja. Peaaegu kogu sümboolika on pärit Poolast. Häid ideid andis 2002. aasta juunikuus Poolas aset leidnud näitus Sacro Expo. Tartu Pauluse kirikus avatud kaupluse juhataja on Juta Pöld.

EELK TARTU PAULUSE KOGUDUS TÄNA

Pole palju neid inimesi, kes võivad end Pauluse koguduse eakaaslastena tunda. Siiski on 92aastane Tartu linnakogudus Eestimaa kontekstis kaunis noor. Kirikuhoone pole veel õieti valmiski saanud. Kaks korda on pühakoda üles ehitatud, kuid osa müüridest kerkib endiselt vaid arhitekti joonistel.

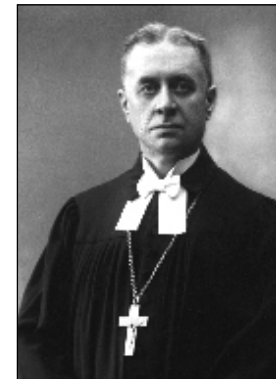
Kitsas on värv ja ahtake on tee, mis viib ellu! Nii pole ka kogudusetöö mitte üks lai uulits, vaid nagu jalgrada läbi tagahoovide ja aiaaukude. Koguduse 25. aastapäeval kirjutas tollane õpetaja Harri Haamer: *“Oleks mul võimalus, võtaksin naeru ja nutu neist möödunud päevist ja paneksin nad täna su ette, juubelikogudus, et sa ise võiksid kohtumõistjaks saada tehtud töö, käidud tee ja võideldud võitluste üle.”* Need sõnad on öeldud murega lahkkelide keskel. Aeg näitab, mis jääb püsima ja mis kaob. Koguduse õpetaja Joel Luhamets on kindel, et uhketest ettevõtmistest määratult olulisemad on lihtne palve ja siiras usk Jumalasse.

Kunagise õpetaja Johannes Selliovi 91aastane abikaasa Magdaloni, kes Pauluse koguduse algusaegadel siin ristiti, on terve elu olnud Tartus Pauluse koguduse juures, mõnda aega koguni juhatuse esimehe ülesannetes. Küsisin temalt, millal oli koguduse elus parim aeg. Mind rõõmustas tema vastus. Ta ütles, et see aeg on just praegu.

Pauluse kirik käesoleva raamatu ilmumise ajal.
Foto: 2002. Tartu Pauluse koguduse arhiiv.

TARTU PAULUSE KOGUDUSE ÕPETAJAD

Arnold Habicht

05.09.1910 – 02.04.1933

(29.05.1878 Pärnu –

26.03.1964 Bad Segeberg)

Arnold August Victor Habicht sündis 29. mail 1878 (ukj) Pärnus. Tema isa Alexander Detelf Habicht oli vabrikuomanik ja neljandat põlve Tori koguduse köster ning ema Emma, neiuna Reimer-Mathiesen.

Esialgu õppis Arnold Habicht kodus, siis Tori kirikuõpetaja Raedleini ja ühtlasi kihelkonna kooliõpetaja Ollino juures, seejärel Pärnu gümnaasiumis, mille ta lõpetas 1900. aastal. Samal aastal läks Habicht Riia polütehnikumi ehitusinseneriks õppima, kuid 1901. aasta kevadel tuli õpingud haiguse tõttu katkestada. Kui Arnold Habicht 1901/02 talvel paranes, astus ta Tartu ülikooli ja õppis aastatel 1902–1907 usuteadust.

Prooviaasta oli Habicht Tartu Maarja koguduse õpetaja Willigerode juures. 30. septembril 1907 ordineeriti Arnold Habicht Riia Jakobi kirikus kindralsuperintendent Gachtgeusi poolt Tartu Maarja koguduse abiõpetajaks. Märtsis 1908 kutsuti ta Saaremaale Kihelkonna kogudust teenima. Kaks aastat hiljem kutsus Tartu Maarja kiriku konvent Habichti tagasi. 1910–1933 oli Arnold Habicht vastloodud Tartu Pauluse koguduse õpetaja.

19. novembril 1911 laulatati Arnold Habicht Kuressaares sealse ülemõpetaja tütre Elisabeth Elwine Wilhelmine von Blossfeldtiga (sünd 10.09.1893). Sellest abielust sündis vähemalt kuus last. Tartus Pauluse kalmistul puhkavad neist Annemarie (1912–1914), Hans Detelf (1915–1923) ja Bernd

Frügen (1920–1923). Nende kõrvale on maetud ka Arnoldi ema Emma Habicht (1850–1926) ja õde Elsa Weieker (1871–1917).

Alates 1910. aastast oli Arnold Habicht Tartu Üleüldise Vaestehoolekande ühisuse juhatuse liige. 1919. aastal kuulus ta EELK põhikirja väljatöötamise komiteesse. Kuni Griwingi Kõstrite Kooli seiskumiseni oli ta selle kooli kuratooriumi liige ja pärast kuraator. Lisaks oli Arnold Habicht “Põhja-Liivimaa Ev. Luth. Kiriku Abikassa” komitee liige ja hiljem asjaajaja. Alates 1920. aastast tuli tal täita ka Tartu abipraosti kohuseid.

Oma poliitiliste vaadete kohta kirjutab Habicht järgmiselt: *“Pean omaks kohuseks, kui kirikuõpetaja, kelle koguduses loomulikult kõige mitmekesisema poliitilise ilmavaatega inimesi leidub, seista väljaspool poliitilist tegevust ja püüan üle erakondade piiride seda otsida ja toonitada, mis kõiki inimesi ja vaateid suudab ühendada. Näen seda sidet Jeesuse kuulutatud venna-armastuses.”*

1933. aasta aprillis lahkus Arnold Habicht Tartust ja asus tööle Stettenis Jakobi peakiriku kolmanda õpetajana, hiljem I pihtkonna õpetajana. 1945. aastal viis sõjalaulukord Habichti Bad Segebergi, kus ta kuni pensionini töötas kirikuõpetajana vanglas.

Arnold Habicht suri 26. märtsil 1964 Bad Segebergis.

Harri Haamer

30.11.1933 – 05.02.1948
(08.07.1906 Kuressaare –
08.08.1987 Tarvastu)

Harri Haamer on sündinud 8. juulil 1906 Kuressaares riigiteenistuja Aleksander Haameri ja tema naise Carolina-Juliane kolmelapselise pere teise pojana. Alghariduse omandas Harri Niidi-Riksi eraalgkoolis. Järgnesid Kuressaare Aleksei gümnaasium ja Saaremaa ühisgümnaasium. Mitmete poisipõlvets teinud pahanduste pärast ähvardas teda koolist välja-

heitmine. Et ennast korralikult käsile võtta, otsustas Harri Haamer end siduda skautliku liikumisega. 1924. aastal lõpetas ta gümnaasiumi ja astus Tartu ülikooli usuteaduskonda sooviga saada kiiresti diplomeeritud maailmaparandajaks. Pärast ülikooli lõpetamist 1929. aasta jaanuaris sai Haamerist kiriku noorsootöö sekretär. 6. oktoobril 1929 ordineeris piiskop Jakob Kukk 23aastase Harri Haameri Püha koguduse õpetajaks.

1933. aasta novembris valiti Harri Haamer Tartu Pauluse koguduse õpetajaks. Järgmisel aastal abiellus ta Viljandi linna pea tütre Maimu Maramaaga (1912–1997). Neil oli kolm last: Eenok Haamer (1935), Maarja Haamer-Renter (1938) ja Andres Haamer (1942). Neljas laps Albert Erikson (1931) lapsendati 12aastasena.

Tartu Pauluse koguduse õpetajana jätkas Haamer ka pärast sõda ja kiriku hävimist. Aastatel 1946–1947 oli ta Tartu praostiks ja 1947. aastal hooldas Kursi kogudust. Vaatamata keeldudele jätkas Haamer piiblitundide pidamist noortele.

Harri Haamer arreteeriti 5. veebruaril 1948. Talle mõisteti 8 aastat vabadusekaotust pluss 3 aastat asumist ning saadeti Kolõma vangilaagrisse. Eeskujuliku töö eest arvati tema karistusest maha pea kaks aastat ja 1955. aasta augustis jõudis Harri Haamer tagasi Tartusse. Ei siin ega teistes linnades polnud tal enam võimalik kirikutööle asuda. Julgeoleku survele võisid vangist vabanenud kirikuõpetajad teenida üksnes väikeseid maakogudusi.

Nii võttis Haamer vastu kutse tulla teenima Tarvastu kogudust Viljandimaal. Ta oli Tarvastus 32 aastat (1955–1987). Samal ajal hooldas ta Kõpu kogudust (1964–1982, 1983–1987) ja lühemat aega ka Paistu kogudust (1968–1969). 1962. aastal omistati Harri Haamerile Efesoose kirja seletuse eest teoloogiamagistri kraad. 1962–1970 pidas ta loenguid Usuteaduse Instituudis, kuni ta võimude survele ametist vabastati.

Harri Haamer jätkas tööd Tarvastu koguduse õpetajana kuni surmani 8. augustil 1987. Ärasaatmine toimus 14. augustil peapiiskopi ja ametivendade osavõtul. Kirikust kalmistule mindi jalgsi. Inimesi olnud rongkäigus kilomeetri pikkuselt.

Vt. Toplaan, Anti. Harri Haamer – Saaremaalt suurele maale. Diplomitöö. Püha, 1997.

Arthur Võõbus

18.02.1934 – 17.02.1941

(28.04.1909 Vara vald – 25.09.1988 Chicago)

Arthur Võõbus sündis 28. aprillil 1909 Tartumaal Varal Matjama kooli-õpetaja Karl Eduard Võõbuse ja tema naise Linda Helene pojana. Sealsamas Matjamil sündis ka Arthuri õde Herta.

Varsti kolis neljaliikmeline pere Tartusse. Pärast algkooli lõpetamist Jaama tänaval astus Arthur Võõbus 1923. aastal Hugo Treffneri poeglaste eragümnaasiumi, mille ta 1928. aastal lõpetas. Õpinguid jätkas Võõbus Tartu ülikooli usuteaduskonnas. Aastast sõjaväeteenistust läbis ta II diviisi staabi kirjutaja abilisenä. Seal sai ta natuke isegi õppida ja mõne eksamigi ülikooli juures ära teha. Kui Võõbus 1932. aastal ülikooli lõpetas, jäi ta kohe diplomeeritud edasiõppijana teaduskonda. Samal ajal pidas ta nõutava prooviaasta Tartu Peetri koguduse õpetaja Gustav Rutopõllu juures. Diplomeeritud edasiõppijaks jäi Võõbus ka pärast magistratöö kaitsmist 1934. aastal. Oma puhkuseajad kasutas ta Euroopa arhiivides Süüria käsikirjade uurimiseks.

Arthur Võõbus ordineeriti 21. augustil 1932 ja järgmise aasta märtsis valiti ta Tartu Pauluse koguduse abiõpetajaks. Kui õpetaja Habicht Saksamaale läks, ei saanud Võõbus oma nooruse tõttu õpetaja kohale kandideerida ja valituks osutus järgmine kandidaat. Võõbuse suure toetajaskonna nõudmisel loodi 1934. aastal teine pihtkond ja Arthur Võõbus valiti selle õpetajaks. Seega asus ta Harri Haameriga külge-külge kõrval Pauluse kogudust teenima.

20. juunil 1936 abiellus Arthur Võõbus kaupmees Peeter Luksepa tütre Ilsega (1918). Sellest abielust sündis poeg Märt (1937–1941), kes Saksamaal põgenikelaagris suri, ja tütred Ruth (1943) ja Eti (1951).

Olles kommunistidele pinnuks silmas, läks Arthur Võõbus 1941. aastal

Saksamaale. Sealgi tuli elada poliitilise politsei valve all, kuna ta oli arvustanud Hitlerit ja rahvussotsialismi kui ristiusu vastast liikumist. 1942. aastal tuli Võõbus tagasi Eestisse ja aasta hiljem kaitses Tartu ülikoolis doktori kraadi. Lühikest aega tegutses ta siin ka kirikuloo professorina.

Enamlaste uue pealetungi eest taandus ka Võõbus 1944. aastal Saksamaale. Olles eesti põgenikele hingehoidjaks, sai ta kutse tulla Hamburgi lähiste Balti Ülikooli professoriks. Sellel ülikoolil polnud pikka aega ja pärast kaheaastast teenistust (1946–1948) kutsuti Arthur Võõbus Ameerikasse, kus ta sai koha Chicago ülikoolis (*The Lutheran School of Theology*) Uue Testamendi ja vanaaja kirikuloo professorina. Sellel ametikohal töötas ta ligi kolm aastakümnet 1948–1977. Samal ajal käis ta suviti uurimisreisidel Mesopotaamias, Lähis-Ida ja Kesk-Ida maades. Rohkem kui 40 reisil otsis ta vanu käsikirju, kuid ei üritanud neid osta, vaid pildistas. Nõnda avanesid talle kirjarullid, mida ükski teine eurooplane näinud pole. Võõbus sai maailma tuntumaks süroloogiks. Ameerika kristlikud ärimed asutasid Chicago ülikooli juures Võõbuse-nimelise Süüria Käsikirjade Instituudi, kutsusid Võõbuse selle direktoriks ning ostsid temalt filmide kogu 200 000 leheküljelise materjali ulatuses. Süüria peapiiskopi Samueli sõnul on dr. Võõbus kaasaegseid süürlasi õigesti mõistnud, kuna ta ise on ka ühe väikerahva liige, keda venelased on tahtnud hävitada kommunismiga, nagu türklased ja pärselased süürlasi islamiga. 1979. aastal valiti Arthur Võõbus Iraagi Teaduste Akadeemia liikmeks Bagdadis.

Kui 1978. aastal avati Torontos Usuteaduse Instituut, kutsuti Arthur Võõbus selle dekaaniks. 1977. aastal oli Võõbus emerituuri läinud ja temast sai E.E.L.K. USA praostkonna vikaarõpetaja. Alates 1982. aastast kuni surmani teenis ta väikest Indianapolisi kogudust. Aastatel 1982–1987 oli Arthur Võõbus konsistooriumi assessor.

Arthur Võõbuse sulest on ilmunud 43-köiteline sari “Papers of Estonian Theological Society in Exile”, sealhulgas 14 Eesti ajalugu käsitlevat köidet “Studies in the History of the Estonian People”. 1977. aastal avaldas ta raamatu “The Martyrs of Estonia”, mis kirjeldab kristlike kirikute ja nende liikmete kannatusi Eestis. 1990. aastal avaldatud Võõbuse elu käsitlevas monograafias loetleb Karl Raudsepp 82 teaduslikku teost ja 241 monograafiat või artiklit, ent seegi loetelu ei pretendeeri täielikkusele.

1988. aasta juunis soovis Võõbus veel loenguid pidama minna, kuid arstid enam ei lubanud. Arthur Võõbus suri 25. septembril 1988 oma kodus Oak Park’is Chicago linnas.

Vt. Raudsepp, Karl. *Arthur Võõbus 1909–1988. Toronto, 1990.*

Endel Kõpp

17.02.1941 – 01.02.1942

(22.11.1913 Laiuse – 12.03.1996 Stockholm)

Endel Juhan Kõpp sündis 22. novembril 1913 Laiusel sealse kirikuõpetaja ja hilisema ülikooli rektori ning peapiiskopi Johan Kõppu pojana. Endel Kõppu ema Marie Helene oli aga laevakapten Granti tütar.

Lõpetanud 1932. aastal Treffneri gümnaasiumi astus Endel Kõpp Tartu ülikooli usuteaduskonda ja lõpetas selle 1939. aastal. Prooviaasta tegi ta Kambja ning Tartu Pauluse koguduse juures.

Endel Kõpp ordineeriti 6. oktoobril 1940. Pärast Arthur Võõbuse lahkumist asus Kõpp teenima Tartu Pauluse koguduse teist pihtkonda. Selles ametis oli ta ühe aasta 17. veebruarist 1941 kuni 1. veebruarini 1942.

Aastatel 1942–1944 teenis Endel Kõpp Kihelkonna ja Kärla kogudusi Saaremaal. 1944. aastal lahkus ta Saksa sõjaväe koosseisus Eestist ja viibis esialgu Poolas sõjavangilaagris. Sealt pääses ta 1944. aastal Saksamaale ja hiljem asus elama Rootsi, kus ta aastatel 1951–1960 teenis E.E.L.K. Norrköpingi kogudust.

Aastast 1955 osales Endel Kõpp uue piiblitõlke ettevalmistamisel. Ta tõlkis eesti keelde Vana Testamendi koos apokriividega ning redigeeris Uue Testamendi tõlget. Selle töö tulemusena trükiti 1968. aastal uus eestikeelne Piibel. 1972. aastal lahkus Endel Kõpp E.E.L.K. koosseisust.⁵³ Vanemas eas elas ta Hägerstenis ja tundis huvi eesti kultuuriloo, sealhulgas “Kalevipoja” vastu. Veendunud rahvuslast ja EÜSi liiget Endel Kõppu rõõmustas Eesti taasiseseisvumine.

Endel Kõpp suri Stockholmis 12. märtsil 1996.⁵⁴

⁵³ Veem, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. 1988. Lk 417.

⁵⁴ Paljak, Ivar. Õpetaja Endel Kõpp In Memoriam. ajakiri Eesti Kirik 4/1996.

Arnold Jürgenson

01.02.1942–1944

(22.2.1908 Tartu – 22.9.1944 Läänemeri)

Tartu Pauluse koguduse teise pihtkonna viimaseks õpetajaks jäi Arnold Jürgenson, kes sündis Tartus 22. veebruaril 1908. Tema isa oli Laevalt pärit kaupmees Karl Jürgenson ja ema Emiilie-Katariina, neiuna Tolmats.

Nagu õpetajad Võõbus ja Kõpp, lõpetas ka Arnold Jürgenson Hugo Treffneri gümnaasiumi. 1927. aastal sai temast aga hoopis arstiteaduskonna tudeng. Sellel erialal ta ülikooli siiski ei lõpetanud, vaid jätkas 1932. aastal majandusteaduskonna tudengina. Kaks aastat hiljem katkestas Jürgenson taas õpingud ning pärast ajateenistust eesti sõjaväes astus ta 1935. aastal usuteaduskonda. 1939. aastal ta ka lõpetas selle.

Kristlikku abiellu astus Arnold Jürgenson oma väljavalitu Eliisabet-Jenny Kurlents'iga 22. juunil 1932 Tartu Peetri kirikus.

Õpetajaks ordineeriti Arnold Jürgenson 6. oktoobril 1940 ja veebruaris 1942 asus ta teenima Tartu Pauluse koguduse teist pihtkonda.

1944. aastal otsustas ka Arnold Jürgenson Eestist põgeneda, kuid hukkus Läänemeres. Ta läks koos abikaasa Jenny ja tütre Eve-Aimi'ga saksa laatsaretlaevale “Moero”, mille Nõukogude väed lennukitorpeedode ja -pommidega Ventspils lähedal 22. septembril 1944 põhja lasid.

Arnold Võsu

08.02.1948 – 01.05.1959
(6.02.1901 Pangodi vald –
21.07.1971 Lügänu)

Arnold Võsu sündis 6. veebruaril 1901 Tartumaal Pangodi vallas talupidajate Peeter ja Emilia Võsu ainsa lapsena. Vabadussõjas osalemise eest pakuti Arnold Võsule tasuks maad, aga talu oli tal juba olemas. Nii võimaldati talle selle asemel õppimine ülikoolis. Juba Arnoldi isa Peeter Võsu unistas usuteaduse õppimisest ja luges innuga raamatuid, mida kätte sai. Paraku võis ta unistuse täitumist näha alles poja juures.

Arnold Võsu lõpetas 1925. aastal Tartu linna õhtugümnaasiumi reaalharu ja Tartu ülikooli usuteaduskonna 1933. aastal. Õpingute ajal laulati ta Äksi kirikus Salme Raikaga. Sellest abielust sündis kolm tütart: Eda (Urbola), Tea (Grutop) ja Made (Tamm).

Pärast ülikooli lõpetamist ja prooviaasta läbimist ordineeriti Arnold Võsu 25. veebruaril 1934 Valga praostkonna vikaarõpetajaks. Veel samal aastal sai Võsust Türi koguduse abiõpetaja ehk, nagu tollal nimetati, õpetaja Peet Nõmmiku isiklik adjunkt.

1935. aastal kolis Arnold Võsu perega Rõugesse, kus ta esialgu oli abiõpetaja ning aastatel 1936–1937 Rõuge õpetaja kt. Aastatel 1937–1943 teenis õpetaja Võsu Roosa kogudust, kuid tuli selle järel Tartusse – soov lapsi koolitada tõukas tagant. 1944–1948 oli Arnold Võsu Tartu Maarja koguduse õpetaja ning 1948–1959 Pauluse koguduse õpetaja. Pärast kohavahetust õpetaja Sellioviiga sai Võsust 1959. aastal Lügänu koguduse õpetaja, aastatel 1963–1967 tuli ka Kiviõli kogudust hooldada.

1971. aastal halvenes Lügänu õpetaja tervis. Arnold Võsu viidi Kiviõli haiglasse, kus ta 21. juulil 1971 ka suri. Abikaasa Salme suri aastaid hiljem. Praegu meenutavad oma vanemaid kolm tütart laste ja lastelastega.

Johannes Selliovi

01.05.1959 – 09.01.1979
(14.01.1909 Illuka vald – 15.11.1991 Tartu)

Johannes Selliovi sündis 14. jaanuaril 1909 Virumaal Illuka vallas Kurtal talupidaja Abel ja Juula Selliovi lasterikkas peres. Üheteistkümnest lapsest jõudis täisikka kolm poega ja kaks tütart. Varakult tuli talutööd tegema hakata, alates karjas käimisest.

Seitsmeaastaselt algas kooliaeg. Algkooli oli kolm: Kaidma külakool, Kuremäe rahvakool ja Illuka kõrgem algkool. Pärast algkooli lõpetamist elas ta ühe aasta kodus. Viimaks nõustus isa poja edasiõppimisega, kuid kodunt saadavale majanduslikule abile ei tohtinud ta palju loota.

Keskhariduse omandas Johannes Selliovi Rakvere ja Tartu Õpetajate Seminaris, viimase lõpetas ta 1929. aastal. Oma elulookirjelduses kirjutab Selliovi, et alates neljateistkümnendast eluaastast püüdis ta oma majanduslikku olukorda kergendada tundide andmise ja ajalehtede kaastöö tegemisega; 1929. a. sügisel astus Selliovi Tartu ülikooli usuteaduskonda. Tema sõnul toetasid seda valikut tolaegne Tartu Õpetajate Seminari direktor ja Iisaku koguduse õpetaja Voldemar Kuljus.

Ülikooliaastatesse langes ka kohustuslik ajateenistus sõjaväes. Ülalpidamise muresemiseks töötas Johannes Selliovi kooliõpetajana Kongutas, hiljem (1931–35) Tartu Linna 10. Algkoolis. Usuteaduskonna lõpetas ta 1934, olles omandanud ka pedagoogi kutse. Prooviaasta möödus Selliovil Sangaste ja Laatre koguduse õpetaja Mihkel Ostrovi juures.

14. aprillil 1935 ordineeriti Selliovi kiriku vikaarõpetajaks ja suunati teenima Halliste kogudust. Aasta pärast valis kogudus ta oma õpetajaks. Hallistest vabastati õpetaja Selliovi omal soovil 1. novembrist 1939 ja 1939/40 õppeaastal oli ta Valga gümnaasiumis õpetaja, 1940/41 õpetaja Jõhvi algkoolis.

Alates 15. novembrist 1941 oli Selliov Mustvee koguduse õpetaja asetäitja, samal ajal ka Mustvee gümnaasiumi õpetaja ja eesti algkooli juhataja. 1944. aasta septembris määrati ta Rakvere Pauluse koguduse õpetajaks, pool aastat hiljem ka Haljala koguduse hooldajaõpetajaks. Samal ajal andis ta tunde Rakvere Arve- ja Plaanitehnikumis.

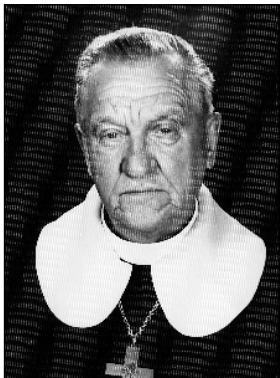
10. juunist 1949 määrati Johannes Selliov Lügane koguduse õpetajaks. Sõjatules hävinud Lügane kirikust olid alles ainult müürid. Õpetaja ettevõtmisel taastati kirikuhoone ja ehitati kirikla. 23. juunil 1951 valis kogudus ta oma õpetajaks. Lügane koguduse teenimise kõrvalt hooldas ta algul Rakvere Pauluse kogudust ja mõni aasta ka Kiviõli kogudust.

Lügane kogudust teenis Selliov peaaegu kümme aastat. Teenistuse huvides vabastati ta sellest ametist 1959. aastal ja määrati Tartu Pauluse koguduse õpetaja ametikohale. Kuna Pauluse kiriku taastamine oli veel pooleli, tuli Selliovil koguduse teenimise kõrvalt ka hoone taastamisega tegeleda. Aastatel 1970–1971 hooldas ta Äksi kogudust.

Seoses vanusega palus Johannes Selliov 14. jaanuaril 1979 end emerituuri arvata. Indu veel jätkus, kuid tervis sundis avaldust kirjutama.

Viimastel eluaastatel jättis haigus väsinud töömehe koduseinte vahele. Mõni päev enne surma tehti operatsioon. See paraku ei aidanud: tuli vastu võtta igavesest isamajast saadetud kutse. Varem oli ta pidanud surnuaiale kandma oma esimese abikaasa Julie (1909–1972) ja kaks väikest last. Johannes Selliovi jäi leinama tema poeg Leevi (1948) perega ja Johannese teine abikaasa Magdaloni (1910).

Vt. Tallinn, Otto. *Johannes Selliov In Memoriam. Eesti Kirik* 12.12.1991.

Harald Tammur

09.01.1979 – 05.01.1997

(5.01.1917 Kavastu vald – 12.05.2001 Tartu)

Harald Tammur sündis 5. jaanuaril 1917. a. Kavastu vallas käsitöölise Artur Tammuri ja tema naise Liisa ainukese lapsena. Haraldit koolitee algas kohalikus Varnja Algkoolis. 1935. aastal lõpetas ta Tartu Kommertsgümnaasiumi *cum laude* ja pärast sõjaväeteenistust astus

1936. aastal Tartu ülikooli usuteaduskonda. Seoses nõukogude võimu kehtestamisega läks ta 1940. aastal üle õigusteaduskonda, kuid Saksa okupatsiooni ajal 1943. aastal lõpetas ta usuteaduskonna *cum laude*. Kohe asus Harald Tammur prooviaastale Tartu Ülikooli kirikus, kuid magistri-kraad jäi sõja tõttu kaitsmata.

Septembris 1941 abiellus Harald Tammur Leida Kuslapiga. Sellest abielust sündis poeg Rein. Ometi ei püsinud see pere kaua, sest arreteerimised ja pikad sõja-aastad viisid pereisa kodust kaugele. Põrandaaluse vastupanuliikumise tegelasena oli Harald Tammur üks kolmest Eesti Üliõpilaste Seltsi liikmest, kes 1943. a. peitis esimese Eesti rahvuslipu võõra võimu eest. 1995. aastast oli praost Tammur EÜS-i auliige.

Neli päeva enne planeeritud ordinatsiooni, öösel vastu 20. aprilli 1944 arreteeriti Harald Tammur Saksa Julgeoleku poolt. Viis kuud ootas ta surmamõistetute kambris oma tundi, kuni Vene vägede lähenedes viidi Tammur Danzigi, kust vangid edasi Stutthofi laagrisse saadeti. Talvekülmas ja näljas kaalus Harald Tammur 43 kg. Koos taganevate sakslastega liikusid edasi ka vangid. Leuenbergis jäi Tammur rongist maha. Ent seal oli haigla peaarstiks juba vene mundris juut, kes soovis vangilaagri-aegset heategu tasuda ja võttis Tammuri ravile.

Tartusse jõudis Harald Tammur 1945. aasta oktoobris, kuid Nõukogude Julgeolek arreteeris ta juba nädala pärast. Pärast pikki ülekuulamisi veeti Tammurit 1947–1954 mööda Venemaad ühest vangilaagrist teise, kuni 1. juunil 1954 ta vabastati.

Kirikuõpetajaks ordineeriti Harald Tammur 28. oktoobril 1954. Mõni nädal hiljem sai temast Nõo koguduse õpetaja. Lisaks tuli teenida ka Elva ning Rannu kogudusi. Toetudes usukindlusele ja Jumala armule suutis Tammur jääda vangilaagrites iseendaks. Nüüd kogus ta sõjas laialipillutatud kogudusi ja remontis purustatud kirikuid.

9. oktoobril 1955 abiellus õpetaja Tammur teistkordselt. Linda Libbesest sai Haraldile kaasa 46 aastaks. 1979–1997 oli Harald Tammur Tartu Pauluse koguduse õpetaja, aastatel 1982–1996 Tartu praost ja 1987–1992 EELK Konsistooriumi assessor. Praost Tammur oli Tartu Jaani ja Kambja koguduste taasloomise väsimatu eestvedaja. 24. veebruaril 1996. a. autasustas Eesti Vabariigi president teda vabadusvõitluse eest Riigivapi teise klassi ordeniga.

1997. aastal täitis Harald Tammuril 80 eluaastat. Selle tähtpäeva puhul oli 5. jaanuaril Pauluse kirikusse kogunenud palju rahvast, linnapea, maavanem, ülikooli rektor, paljude asutuste juhid, väliskülalised eesotsas

Tampere toompraostiga. “Ma tundsin, et olen õpetajana oma ülesande täitnud,” kirjutas Harald Tammur oma mälestuste lõppu.

Pärast pikki maiseid võitlusi sulges väsinud rändur silmad. 12. mail 2001. aastal sai ta kojukutse oma Issandalt.

Vt. Marand, Agnes-Asta. *Lehekülgi Nõo ajaloost I. Nõo, 2001. Lk 170–195.*

Joel Luhamets

06.01.1997 – tänaseni
(19.03.1952 Antsla)

Joel Luhamets sündis Võrumaal Antslas, kuhu tema vanemad sõja lõpul olid sattunud. Tema isa Aleksander on sündinud Luhamaal (1918) setu kaupmehe pojana. Vanaisa Timofei kolis perega Läti piiri äärde Laitsnasse, kus 1930. aasta paiku levis usuline ärkamine. Vennaste palvemaja ehitati Timofei Luhametsa talu maadele. Timofei oli seal vanemvennaks, tema poeg Aleksander juhatas laulukoori. Sealtsamast Rõuge kihelkonnast on pärit ka Joel Luhametsa ema Meeta, neiuna Siider (1915–1990). Sõjakeerises teenis Aleksander reamehena nii Eesti, Vene kui Saksa väeüksustes. Rinnetelt ja vangilaagrist tervena koju jõudnud, sai ta riigitööd Antslas, abiellus ja alustas jutlustajana kohalikus palvemajas. Palvemajas elades sündisid tütar Evi (1946) ja poeg Joel (1952). Vanemas eas ordineeriti köstri paberitega Aleksander aseõpetajaks, viimaks ka täieõiguslikuks Urvaste koguduse õpetajaks.

Leeris käis Joel Luhamets Urvastes. Pärast Antsla Keskkooli lõpetamist 1970 õppis ta Tallinna Polütehnilises Instituudis ja lõpetas selle elektriinsenerina 1975. Aasta töötas Joel Luhamets Märjamaa sovhoosis peaenergeetiku-

na, mille järel asus 1977. aastal õppima Usuteaduse Instituuti. Samal aastal abiellus ta Tiina Kapraliga (1957), kes õppis Tallinna Konservatooriumis viiuli erialal ja töötab tänini viiuliõpetajana. Joel Luhametsa teenitavates kogudustes on abikaasa Tiina juhatanud laulukoori, olnud organistik ja pühapäevakooli õpetajaks.

6. septembril 1978 ordineeriti Joel Luhamets aseõpetajaks. 1987 lõpetas ta Instituudi ja alates 6. jaanuarist 1987 kannab ta oma ametiristi. 1978–1989 teenis ta Kuressaare ja Kaarma kogudusi ning 1987–1989 ka Ruhnu kogudust. 1989 läks Joel Luhamets Kuressaarest Põltsamaale. 1990. aastal alustas ta ajalehe Eesti Kirik toimetamist ja sama aasta juunikuust on ta valitud konsistooriumi assessoriks. Samal ajal osales ta ka Lauluraamatu komisjoni töös. Aastatel 1991–1997 oli Joel Luhamets Viljandi praost ja alates 1996. aastast Tartu praost.

Esimese iseseisva jumalateenistuse Tartu Pauluse koguduse õpetajaks valituna pidas Joel Luhamets kolmekuningapäeval 1997. Ametlikult teenib ta seda kogudust alates 15. jaanuarist.

1990. aastal osales Joel Luhamets saadikuna Eesti Kongressi töös. 1993 ja 1996 valiti ta Põltsamaa ning 1999 Tartu linna volikokku. Alates 1993 on ta Isamaaliidu liige, aastail 1994–1996 oli ta Eesti Skautide Ühingu peavanem ja alates 1992 Eesti Evangeelsete Üliõpilaste Ühenduse juhatuse liige. Aastast 2001 on Joel Luhamets Tartu Pereraadio juhatuse esimees.

Joel Luhametsa kolm last õpivad Tartu ülikoolis: Kristjan (1980) usuteaduse, Katrin (1981) arstiteaduse ja Eva-Liisa (1983) sotsiaaltöö erialal.

ARVUTABELID

Kuna arvandmed sisaldavad sageli väikesi ebatäpsusi, on aruannetes esitatud numbritele eelistatud meetrika andmeid. Kõigele vaatamata on tegu siiski usaldusväärsete andmetega. Üksnes hingede arv on hiljemalt teisest maailmasõjast saadik hüpoteetiline. Ajavahemikus 1934 – 1945 on esimese kahe pihtkonna arvud üksteise kohal – esimene pihtkond üleval, teine all.

Aasta	Ristimised	Leeritamised	Laulatused	Matused	Liikmeannet	Hinged
1910	317	322	106	323		18000
1911	343	447	156	340		19225
1912	271	348	179	346		20311
1913	442	382	186	404		21253
1914	445	399	163	385		21638
1915	372	336	105	343		21822
1916	237	366	84	414		21927
1917	196	312	115	343		21915
1918	256	258	138	388		21763
1919	243	222	120	713		22003
1920	339	497	200	520		22534
1921	365	410	207	223		22959
1922	348	368	192	301		23084
1923	290	343	212	244		23147
1924	276	296	161	254		23286
1925	275	311	149	229		
1926	234	295	111	259	3833	
1927	183	288	106	283		
1928	159	339	112	242		
1929	163	285	123	278		
1930	168	312	112	212		
1931	154	263	113	249		
1932	92	268	80	198		
1933		236	77	197		

Aasta	Ristimised	Leeritamised	Laulatused	Matused	Liikmeannet	Hinged
1934	88	183	114	166	2540	
	82	215	76	95		
1935	135	219	115	151	2652	9841
	118	211	129	133	2741	
1936	153	178	154	173	2807	
	120	201	87	91		
1937	147	231	143	167	3007	
	90	141	109	105		
1938	156	226	54	174		
	102	110	88	102		
1939	184	212	134	165		
	78	115	90	79		
1940	144	394	139	179	1999	
	77	175	53	87	1007	
1941		110	112	292	2056	
	57	19	15	81	1065	
1942	316	189	152	221	2873	
	162	151	100	172	1795	7023
1943		197	163	191	3312	
	162					
1944	21	125	2	60		
	48					
1945	151	27	26	248	981	
1946	164	107	65	258		
1947	206	263	71	288		
1948	129	118	50	193	1114	
1949	126	47	25	226	1350	
1950	95	28	26	172	1456	
1951	95	24	27	153	1535	
1952	89	31	16	142		
1953	104	31	26	154	1620	
1954	129	56	32	171		
1955	124	86	34	149		
1956	123	89	49	128	2217	
1957	144	91	48	140	2448	
1958	101	68	29	124	2504	

Lisa. Arvutabelid

Aasta	Ristimised	Leeritamised	Laulatused	Matused	Liikmeannet	Hinged
1959	114	73	44	142	2633	
1960	64	47	31	173	2351	
1961	43	25	20	143	2123	
1962	40	11	7	141	1957	
1963	20	6	3	101	2076	
1964	29	10	5	85	2036	
1965	12	12	4	103	1610	
1966	16	7	4	84		
1967	24	7	6	92	1461	
1968	28	22	7	89	1409	
1969	13	7	0	97	1436	
1970	13	7	5	95	1206	
1971	21	21	6	78	1319	
1972	19	11	8	99		
1973	11	7	5	92		
1974	13	9	6	76		
1975	9	8	7	79		
1976	16	19	7	86		
1977	14	13	1	75		
1978	18	9	4	68		
1979	13	13	6	63		
1980	11	10	3	80	871	
1981	16	10	5	72		
1982	20	13	5	66		
1983	26	22	6	73		
1984	22	21	4	69		
1985	30	19	8	61	689	
1986	27	24	7	59	698	
1987	31	30	9	52	701	
1988	55	70	15	64		
1989	340	307	65	74	1120	
1990	534	524	88	91	1403	
1991	289	246	34	155	1190	
1992	217	203	35	96	1357	
1993	137	177	20	86	984	
1994	161	138	10	68	951	

Lisa. Arvutabelid. Nimekirjad

Aasta	Ristimised	Leeritamised	Laulatused	Matused	Liikmeannet	Hinged
1995	166	156	11	48	924	
1996	100	76	9	45	833	
1997	148	155	21	83	1014	
1998	183	183	25	104	1104	
1999	239	244	21	91	1305	4200
2000	273	259	34	116	1462	4300
2001	196	194	31	132	1515	4600

NIMEKIRJAD

Õpetajad:

05.09.1910 – 02.04.1933	Arnold Habicht (29.05.1878 – 26.03.1964)
30.11.1933 – 05.02.1948	Harri Haamer (08.07.1906 – 08.08.1987)
18.02.1934 – 17.02.1941	Arthur Võõbus (28.04.1909 – 25.09.1988)
17.02.1941 – 01.02.1942	Endel Köpp (22.11.1913 – 12.03.1996)
01.02.1942 – 22.09.1944	Arnold Jürgenson (22.2.1908 – 22.9.1944)
08.02.1948 – 01.05.1959	Arnold Vösu (06.02.1901 – 21.07.1971)
01.05.1959 – 09.01.1979	Johannes Selliov (14.01.1909 – 15.11.1991)
09.01.1979 – 05.01.1997	Harald Tammur (05.01.1917 – 12.05.2001)
06.01.1997 – tänaseni	Joel Luhamets (19.03.1952)

Abiõpetajad:

1914 – 1917	Leopold Raudkepp (16.3.1877 – 1948)
1918 – 1919	Aleksander Kuusik (01.09.1893 – 01.04.1946)
1920 – 1932	Gunnar Knüpfner (27.06.1888 – 07.01.1963)
1933 – 1934	Arthur Võõbus (28.04.1909 – 25.09.1988)
1935 – 1935	Juhan Sõmmmer (20.06.1902 – 22.02.1964)
1937 – 1939	Martin Ots (03.11.1895 – 09.11.1975)
1938 – 1940	Peeter Ilves (23.02.1881 – 1975)
1943 – 1944	Hillar Põld (07.09.1911 – 29.04.1980)
1970 – 1970	Aleksander Eller (22.09.1904 – 17.12.1986)

Diakonid:

1990 – 1991	Tiit Kuusemaa (05.04.1954)
1995 – 1997	Ralf Alasoo (15.10.1964)
1999 – tänaseni	Mika Tuovinen (24.03.1967)

Juhatused esimehed:

1910 – 1913	Aleksander Paldrok (16.05.1871–01.07.1944)
1913 – 1920	Eduard Aule (28.12.1878–25.09.1947)
1920 – 1924	Johan Koiva (02.06.1866 vkj – ?)
1924 – 1930	Peeter Kase (04.11.1862 vkj – 18.02.1942)
1930 – 1933	Karl Veski

Üldjuhatused esimehed:

1934 – 1935	August Siska (11.11.1892 – ?)
1935 – 1937	Peeter Luksep
1937 – ?	Richard Antik (11.04.1901–16.04.1998)

Teine pihtkond:

1934 – 1936	
1936 – 1940	Paul Kanarik
1940 – 1941	Felix Saarsen
1941 – 1941	Friedrich Läte
1941 – 1945?	Jaan Jaansoo

Esimene pihtkond:

1933 – 1940	Peeter Kase (04.11.1862 vkj – 18.02.1942)
1940 – 1944	August Siska (11.11.1892 – ?)
1944 – 1945	Martin Kallit (? – 1946)
1945 – 1949	Heino Rebane (24.08.1900 – ?)
1949 – 1950	Ants Audova (26.08.1908 – ?)
1950 – 1956	Mihkel Rõika (25.08.1881 – 25.01.1972)
1956 – 1962	Johannes Uiga (03.12.1879 – 11.10.1965)
1962 – 1963	Eduard Lepik
1963 – 1965	Magdaloni Ristalu (05.12.1910)
1965 – 1965	Roman Kramin (25.04.1927 – ?)
1965 – 1972	Magdaloni Ristalu (05.12.1910)
1972 – 1972	Antev Väljaots (u.1913 – 12.07.1976)

1972 – 1997	Halvor Sander (02.10.1932)
1997 – 2001	Priit Humal (09.09.1970)
2001 – tänaseni	Olev Pöld (13.08.1956)

Organistid:

1910 – 1931	Emil Paigaline (04.08.1884 – 21.04.1942)
1931 – 1940	Voldemar Kliimand (27.01.1906 – 14.12.1967)
1935 – 1938	Arnold Helvik (31.01.1902 – 07.01.1940)
1937 – 1938	Edgar Kiris
1938 – 1944	Leonhard Virkhaus (15.11.1910 – 02.02.1984)
1939 – 1942	Hillar Pöld (07.09.1911 – 29.04.1980)
194? – 1944	Eduard Salumäe (28.09.1919 – 13.06.1985)
1944 – 1949	Peeter Lokk (15.01.1927)
1949 – 1968	Johanna Vilhelmine Kaio (28.06.1894 – 11.06.1968)
1968 – 1976	Mart-Olav Niklus (22.09.1934)
1976 – tänaseni	Alli Selliov (05.06.1952)
1997 – tänaseni	Anna Humal (31.05.1971)

Tartu praostid:

1908 – 1920	Leberecht Georg Traugott Greinert (Äksi)
1920 – 1924	August Osvald Westrèn-Doll (Palamuse)
1925 – 1936	Gustav Julius Rutopöld (Tartu Peetri)
1936 – 1946	Aleksander Kuusik (Mustvee)
1946 – 1947	Harri Haamer (Tartu Pauluse)
1947 – 1949	Jaan Konsin (Äksi)
1949 – 1955	Edgar Hark (Torma)
1955 – 1982	August Janni (Tartu Peetri)
1982 – 1996	Harald Tammur (Tartu Pauluse)
1996 – tänaseni	Joel Luhamets (Tartu Pauluse)

KRONOLOOGIA**ALGUSAASTAD**

05.09.1910	koguduse sünd – esimene õpetaja asus tööle.
28.10.1911	siseministeerium kinnitas koguduse põhikirja
10.02.1913	Pauluse surnuaia pühitsemine

31.05.1915	kirikule pandi nurgakivi
01.10.1917	kiriku pühitsemine
09.11.1919	kiriku teistkordne pühitsemine
30.01.1923	asutati Tartu Pauluse Kirikumuusika Selts
17.03.1923	altarikuju pühitsemine
13.12.1923	kellad
16.01.1931	esimene raadioülekanne jumalateenistusest
04.11.1932	tiibhoone sai valmis
02.04.1933	Habichti viimane jutlus Pauluse kirikus

PIHTKONNAD

14.11.1933	uueks õpetajaks valiti Harri Haamer
03.12.1933	teise pihtkonna asutamine
18.02.1934	teise pihtkonna pidulik avamine
02.09.1934	esimene noorteõhtu Pauluse koguduses
20.08.1944	viimane jumalateenistus Pauluse kirikus enne selle põlemist
25.08.1944	Pauluse kirik hävis sõjatules
22.10.1944	esimene tulekahjujärgne jumalateenistus Aleksandri kirikus.
09.08.1945	ENSV Rahvakomissaride Nõukogu luba kiriku taastamiseks.
13.01.1946	viimane jumalateenistus Aleksandri kirikus.
20.01.1946	esimene jumalateenistus Ülikooli kirikus.
01.06.1946	tiibhoone pühitsemine
01.12.1946	esmakordselt pärast sõda helisesid tornikellad
05.02.1948	õpetaja Harri Haameri arreteerimine

NÕUKOGUDE IKKES

25.03.1949	märtsiküüditamine lõpetab koguduse noortetöö
14.04.1950	Täitevkomitee asus Pauluse varemete taastamise osas esitavale seisukohale
29.08.1956	linna peaarhitekt teatab, et kiriku taastamiseks põhimõttelisi takistusi pole
23.03.1957	Ministrite Nõukogu lubab kiriku taastamist jätkata
03.07.1966	kiriku kolmas sissepühitsemine
01.08.1966	Täitevkomitee eraldas Spordimuuseumile ruumid Pauluse kiriku tiibhoones

22.07.1967	Etnograafiamuuseum soovib kasutada kiriku vaheseina tagust osa
1971	segakoori asutamine naiskoori baasil
1971	altarimaal vahetati välja seest valgustatud risti vastu

TÄNAPÄEV

1989	taastati pühapäevakool
1990	taasloodi noortekoor (praegune alates 1993)
17.03.1996	esimest korda jõudis jumalateenistus Pauluse kirikust Pereraadio kuulajateni
05.01.1997	õp. Tammuri viimane jutlus Pauluse kirkus
05.12.1997	koguduse noored võtsid endale nimeks Sajas Lammas
24.12.1997	jumalateenistuse teleülekanne uuendatud altariruumiga Pauluse kirikust
23.02.1998	Tartu Pauluse kogudus sai Interneti kodulehekülje
10.09.1999	uus tornikiiver tõsteti üles
1999	kammerkoori asutamine
14.01.2001	esimene jumalateenistuse otseülekanne Interneti vahendusel
31.07.2001	tiibhoone läks taas koguduse kasutusse
28.06.2002	leping koguduse ja linna vahel vältimatu sotsiaalabi andmiseks

ISIKUNIMEDE REGISTER

Aavik, Juhan 20, 31	Baetge, R. 17
Abel, Aleksander 40, 43	Berglund, Kerstin 106
Adamson, Amandus 25, 27, 28, 44, 45, 46	Blossfeldt von, Elwine Wilhelmine (vt Habicht)
Ait, Kerti 109, 123	Bluhm, Paul 56
Alasoo, Ralf 125, 150	Brachmann, Martin 82, 83
Alba, D. 20	Bulgarin 17
Alberi, Rene 115	Demant, E. 21
Aleksejev, V. G. 24	Einpalu, Ruti 104, 119
Alev, Silvia 105	Eisenschmidt, Wilhelm 22, 24
Allmets 78	Eller, Aleksander 149
Alt, Meeta 82, 83	Eller, G. 15, 21
Angerjäär, Elo (vt Süld)	Eller, Heino 29
Ansip, Andrus 128	Eller, J. 15, 21
Anso, Leo 100	Emberg 15
Antik, Richard 150	Engström, Jonas 118
Antons, Merce 104, 105, 107, 111	Enno, Johanna (vt Salumäe)
Ariste, Paul 76	Ennok, Katrin 104, 105
Armolik, Jaan 82	Eomois, Oskar 60, 61
Audova, Ants 73, 74, 77, 82, 83, 150	Erikson, Albert 134
Auksmann, Enn 107, 108, 110, 111, 119	Ers 73
Auksmann, Mirje 107	Gachtgeus 133
Aule, Aline 36	Gnadenteich, Jaan 40, 44, 45, 46, 48
Aule, Eduard 5, 14, 15, 21, 22, 24, 35, 36, 150	Grant 138
Aule, Erik 36	Greinert, Lebercht 20, 22, 151
Aule, Ilmar 36	Griwing 134
Aule, Olaf 36	Gross, Erik 121
Aule, Olgred 36	Grubnik, Arnek 107
Aule, Ruth 9, 36	Grutop, Tea 140
Avi, Aigi 120	Grünberg, K. 21
Aviste, Riina 105	Haamer, Aleksander 134
Barbarus, Johannes 53	

Haamer, Andres 135	Hunt, Henno 115
Haamer, Eenok 52, 66, 79, 98, 99, 102, 135	Härma, Miina 28, 31, 33
Haamer, Harri 5, 6, 8, 27, 28, 30, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 51, 52, 53, 54, 55, 56, 58, 60, 61, 62, 64, 65, 67, 68, 69, 70, 73, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 83, 90, 92, 98, 99, 101, 112, 126, 131, 134, 135, 136, 149, 151, 152	Hüva, J. 66 Ilja, Erika 96, 99, 100, 116, 117 Ilja, Voldemar 99 Ilves, J. 66 Ilves, Peeter 149 Ilvik, Valli 116
Haamer, Carolina-Juliane 134	Jaansoo, Jaan 40, 150
Haamer, Maarja 118	Jakobson, Arnold (vt Helvik)
Haamer-Renter, Maarja 135	Jakobson, K. 66
Haamer, Maimu 49, 54, 61, 78, 79, 89, 96, 135	Jamberg, V. 66
Habicht, Alexander Detelf 133,	Janni, August 90, 91, 98, 151
Habicht, Annemarie 41, 133	Janno, Richard 41
Habicht, Arnold 5, 8, 12, 13, 14, 15, 16, 19, 21, 22, 24, 25, 27, 29, 30, 32, 33, 37, 38, 39, 40, 41, 43, 46, 54, 58, 59, 133, 136, 149, 152	Joonas, Johannes 22 Joonasse, Elmar 56 Jänes, Eva 127 Jänes, Mart 5, 14, 15, 21, 22, 25, 30, 33, 34, 37, 38, 40, 43, 45, 47
Habicht, Bernd Frügen 41, 133	Jänes, P. 21
Habicht, Elwine Wilhelmine 133	Jürgenson, Arnold 6, 8, 70, 139, 149
Habicht, Emma 41, 133, 134	Jürgenson, Emilie-Katariina 139
Habicht, Hans Detelf 41, 133	Jürgenson, Eve-Aimi 70, 139
Hage, Ingrid 105	Jürgenson, Eliisabeth-Jenny 70, 139
Hagel, R. 21	Jürgenson, Karl 139
Haldre, Meeta 56	Jürgenstein, Toomas 104, 105, 107, 108, 112
Hallaste, Illar 99	Jürjo, Villu 99, 114
Hark, Edgar 94, 151	Jürmann, M. 20
Heinla, Lagle 110, 11, 112	Kaio, Johanna 86, 97, 151
Hella, G. 15	Kaiv, Pauline 25
Hellberg, A. 21	Kakku, Tiit 107
Helvik, Arnold 59, 151	Kalberg, Greta-Eva 107, 119
Hermann, Jakob 75, 82, 83	Kald, E. 23
Hinno, Aleksander 40	Kalda, Eduard 99
Hitler, Adolf 137	Kaldur, Peeter 99
Hruštšov, Nikita 87	Kaljulaid, Kristiina 109
Humal, Anna 104, 105, 109, 116, 117, 120, 151	Kallas, J. 15
Humal, Priit 102, 104, 105, 11, 115, 128, 130, 151	Kallit, Martin 150

Isikunimede register

Kalm, A. 15	Kont, Regina 104, 105
Kanarik, Paul 46, 150	Kool, Karl 40
Kannelmäe, Illar 127	Koplimaa, Evi 80, 96
Kannelmäe, Ruti (vt Einpalu)	Koplus, K. 21
Kantola, Eija 7, 112, 122	Koppa, Helve 109, 125
Kantola, Jouko 7, 112, 114, 122, 123	Koppel, K. 15
Kapral, Vaike 96	Korsakov 74
Kapral, Tiina (vt Luhamets)	Kramin, Roman 91, 150
Kark, Tõnis 115	Kriisa, Hardo 97
Karneol, A. 14, 15	Kripson, Tõnis 121
Karo, Aita 120	Kroon, Hiie 117
Karu, A. 93	Kruse, Elga 116
Kase, Peeter 5, 21, 37, 38, 150	Kuljus, Voldemar 27, 94
Kasemaa, Kalle 50, 98, 99	Kukk, Jakob 25, 27, 43, 135
Kauts, Juhan 82, 83	Kurlents, Eliisabeth-Jenny (vt Jürgenson)
Keeru, Karl-Ilmar 78	Kurrik 31
Kerem, Arnold 40	Kuusemaa, Tiit 115, 150
Kerna, Irene 56	Kuusik, Aleksander 77, 149
Kesküla, Kadri 113, 114	Kuusik, Ed. 14, 15, 21, 22
Kesküla, Sulev 113	Kuusik, K. 15
Kidron, Valter 88, 91	Kuusik, Paul 43, 45, 46
Kiir, Avo 99	Kuusikmaa, Endel 82
Kiis, Karl 21	Kuusksalu, Lauri 123
Kiivit, Jaan <i>sen</i> 90, 91	Kõiv, Indrek 124
Kiivit, Jaan <i>jun</i> 99, 103, 104, 126, 128	Köpp, Endel 8, 70, 138, 139, 149
Kimmel, Jüri 68, 71	Köpp, Johan 38, 73, 138
Kiris, Edgar 151	Köpp, Marie Helene 138
Kirsipu, Artur 30, 75, 77, 81	Käbin, Johannes 87
Kitus, Johannes 82	Kägu, J. 15
Kivi, Peeter 28, 31, 32, 33, 41, 44, 45, 48, 49, 59, 60, 61, 63, 121	Kübarsepp 58
Klein, Karl 19, 21, 22	Künnapuu, Elvira 99
Kliimand, Voldemar 59, 60, 61, 62, 151	Kütt, Mai 17
Knüpfper, Gunnar 27, 30, 39, 40, 149	Laanesaar, Kalev 121, 122
Knüpfper, Heinz 40	Laanpere, Evald 60
Kohler, Evald 91	Laansalu, Andrus 117
Koiva, Johan 5, 15, 32, 36, 37, 38, 150	Laantee, Hilda 96, 100
Konsin, Jaan 151	Laar, Mart 128
	Lani 45

Isikunimede register

Langsepp, Olaf 93	Luther, Martin 33, 51
Lannoy de, Ghillebert 11	Luts, M. 21
Laosson, Max 68	Lõhmus, Meeli 107, 125
Lappalainen, Kai 114	Lõoke, Albert 37, 40, 41
Lattik, Jaan 12, 24	Lõoke, K. 21
Laur, Arnold 24	Läte, Friedrich 66, 150
Laur, J. 14, 15, 21	Lään, Vello 37
Leima, Anneli 117	Lääne, Peeter 105
Leimann, Armand 99	Lübeck, P. 15
Lenin, Vladimir 87	Maamets, Priit 108, 112
Lepik, Eduard 83, 150	Madisson, Harri 99, 108
Lepp, Siiri (vt Oder)	Maim, J. 14, 15
Lillemäe, Georg 99	Mainla, Enn 102
Lokk, Ferdinand 62	Malmi, Kipa 114
Lokk, Peeter 22, 62, 63, 151	Maramaa, Maimu (vt Haamer)
Lomp, Härmi 104, 105	Marand, Agnes-Asta 144
Loogus, Asta 104	Martin, Ants 105
Loskit, Eduard 15, 21, 33, 37, 38	Martin, Jaan 105
Lossmann, A. 15, 21	Matteus, Arnold 76, 83, 84, 88
Lott 91	Meri, Lennart 121, 128
Luhamets, Aleksander 144	Meristo, Juhan 83
Luhamets, Eva-Liisa 109, 145	Merzin, Ilona 107, 108, 112
Luhamets, Evi (vt Tiisler)	Mesila, Kalle 98
Luhamets, Joel 7, 8, 9, 40, 102, 103, 104, 106, 108, 112, 114, 115, 125, 127, 128, 130, 131, 144, 145, 149, 151	Mets, Helmi (vt Metsakuru)
Luhamets, Katrin 109, 113, 114, 120, 123, 145	Metsakuru, Helmi 56
Luhamets, Kristjan 105, 115, 116, 118, 123, 145	Meos 58
Luhamets, Meeta 144	Mielberg 27
Luhamets, Tiina 9, 108, 109, 116, 117, 118, 119, 120, 145	Mietinen, Jussi 114
Luhamets, Timofei 144	Milius, Linda 82, 83, 96
Luik 34	Moorits, August 88
Luik, O. 66	Moorits, Rosalie 88
Lukas, Tõnis 9	Muna, J. 14, 15, 21, 22
Lukse, Ilse (vt Võõbus)	Mutso, A. 66
Lukse, Peeter 6, 15, 21, 33, 46, 50, 136, 150	Mäevere, Andres 99
	Mägi, Mihkel 17
	Mägi, Tõnis 114
	Mällo, Jaan 21, 37
	Männik, Veiko 114

Isikunimede register

Männikö, Johannes 114	Paljak, Ivar 138
Müller, G 33	Panksepp, Heli 105, 124
Neumann, K. 15, 21	Paukson, August 15, 21
Nero 16	Paukson, J. 21
Nicoli 25	Paul, Arved 58, 77, 78
Niklus, Mart-Olav 95, 97, 98, 151	Paul, Linda 58
Nikolai II 19	Paul, Toomas 99
Nikula, Mikko 114	Paulus 5, 11, 16, 47
Nirgi, Margit 99, 107, 108	Peedel, A. 66
Noor, Helene 89	Peerna, Valter 55
Noor, Karl 89	Petolai, Anna-Liisa 104
Noorhani, Lea 105	Pihlak, Mare 125, 126
Noorhani, Roland 105	Pihlak, Paavo 126
Nuga, Jaan 113, 114, 115	Pill, Ivo 111
Nurk, Tiina 128	Plaksi, Karl 77
Nõmmik, Peet 140	Poom, Paul 114
Nõmmik, Sulev 53	Post, Evar 126
Oder, Siiri 96	Pote, A. 120
Oengo, Hugo 84, 91, 95	Praggi, Jaanika 104
Ollino 133	Praggi, Õie 124
Olmaru, Liina 114	Prütis, J. 15, 21
Oppermann, Rüdiger 106	Puhkasson 38
Osman, Rudolf 109	Pöder, Andres 99
Ostrov, Mihkel 40, 141	Pöld, Agu 48
Ots, Martin 149	Pöld, Hillar 58, 61, 149, 151
Otsa, J. 21	Pöld, Irene 58
Otsing, Maike 120	Pöld, Juta 105, 131
Otsnik, Helina (vt Reino)	Pöld, Olev 105, 151
Oviir, Mari-Ann 114	Pöld, Selma 58
Paade, K. 21	Pähn, August 77
Paas, Elmahte 104, 105	Pähn, Elmar 70
Paavola 114	Pärn, K. 14, 15, 21
Pabstel 91	Pärtelpoeg, Meeli 107, 109, 110, 111
Padari, Joh. 65	Päts, Konstantin 36
Paigaline, Emil 15, 21, 30, 31, 32, 33, 59, 151	Päärson, Vladimir 78, 79
Paldrock (Paldrok), Aleksander 5, 14, 15, 35, 38, 47, 150	Raag, Arno 68
	Raag, Kristjan 14, 15, 21
	Raedlein 133

Isikunimede register

Rahamägi, Hugo Bernhard 27, 49, 50, 56	Sander, Halvor 9, 25, 84, 91, 92, 97, 98, 100, 102, 104, 151
Raichmann, Lea 105, 106	
Raika, Salme (vt Vösu)	Sander, Liina 107
Raitila, Jyrkki 114	Sander, Ove 25, 107, 108, 114
Rammul, J. 21	Sander, Sven 104
Randkivi, Eve 118, 120	Sarmer 30
Rannut, Priit 115	Sarv, J. 21
Ratnik, P. 21	Saul, Bruno 114
Raud, J. 21	Schultz, Kr. 65
Raudkepp, Leopold 15, 21, 149	Seesemann 27
Raudsaar, Mart 101	Selleke, Ed. 17
Raudsepp, Karl 47, 48, 137	Selliov, Abel 141
Raudsepp, Vivian 99	Selliov, Alli 98, 104, 116, 151
Rebane, Heino 60, 74, 77, 78, 150	Selliov, Johannes 6, 8, 41, 83, 85, 86, 87, 88, 89, 90, 92, 94, 95, 96, 97, 98, 100, 131, 141, 142, 149
Reima, Hedi 109	
Reima, Heigo 105	Selliov, Julie 94, 142
Reimann, Villem 39	Selliov, Juula 141
Reinhold, K. 21	Selliov, Leevi 9, 91, 104, 105, 142
Reinik, Mart 15, 21	Selliov, Magdaloni 66, 91, 94, 131, 142, 150
Reino, Helina 117	Selliov, Rena 105, 123
Rennit, J. 20	Semm, Sirje 116
Riikonen 114	Sepp, E. 89
Ristalu, Magdaloni (vt Selliov)	Sepp, Silvia 107
Robinson, Salme 70	Serm, Edgar 99
Roht, G. 21	Sester, Andreas 127
Rooma, Aksel 66	Sild, Olaf 69
Roots, Meeli (vt Pärtelpoeg)	Sild, Priit 114
Rosenthal 81	Simmul, Rain 104, 105, 114
Rutopöld, Gustav 27, 45, 49, 50, 51, 136, 151	Simojoki, Martti 94
Rõika, Mihkel 6, 81, 82, 83, 150	Sink, Marje 116
Rüster, K. 15, 21	Sipos, Annika 115
Saag, Evald 73, 99	Sirge, Johan 53
Saarinen, Eliel 18, 51, 64	Sirge, Pauline-Marie 53
Saarsen, Felix 150	Sirge, Rudolf 53
Salumäe, Eduard 58, 61, 99, 151	Sisask, H. 93
Salumäe, Ivar-Jaak 99	Sisask, Richard 90, 92
Salumäe, Johanna 58	Siska, August 49, 50, 51, 150
Salumäe, Tiit 99	

Soone, Einar 99	Tobias, Rudolf 28
Stalin, Jossif 75	Tolmoff, Mati 102
Steinberg, Bernhard 24	Tomingas, Eneli 118
Steinfeld, Joel 115	Tomson, Mihkel 73
Styk von 18	Tooming, Alfred 94
Suits, Riina 107	Toplaan, Anti 114, 135
Sõmmmer, Juhan 55, 149	Torkeli, Olli 107
Sõöt, Karl Eduard 14, 15, 21	Trents, J. 21
Süld, Elo 105, 113, 114	Trink, Mait 117
Süld, Jaan 115	Tulviste, Peeter 128
Süld, Meelis 115	Tuovinen, Anne 7, 118, 122, 125
Süvari, Ariel 115	Tuovinen, Mika 7, 112, 113, 114, 122, 125, 150
Süvari, Esko 99	Tõnisson, Hilja-Rutt 49
Tagel, Sirje 124	Tõnisson, Jaan 44, 49
Tallinn, Otto 98, 142	Tõugjas, Lilia 105
Tamm, Made 140	Tärk, Liivika 104, 107, 109, 125
Tamm, Silver 112, 113, 114	Tüür, J. 15, 21
Tammeste, Väike (vt Kapral)	Uiga, Johannes 83, 150
Tammsalu, Jaan 114	Urbola, Eda 140
Tammur, Artur 142	Vaasa, Valter 99
Tammur, Harald 7, 8, 98, 99, 100, 101, 102, 103, 106, 107, 108, 109, 110, 111, 112, 117, 125, 142, 143, 144, 149, 151, 153	Vahter, Jaan 104, 105
Tammur, Leida 143	Valdsoo, Erika (vt Ilja)
Tammur, Liisa 142	Valdsoo, Helene 82
Tammur, Linda 79, 86, 96, 116, 143	Varalaid, Vivian (vt Raudsepp)
Tammur, Rein 143	Vardja, Viktor 96, 98, 99, 117
Tarto, Enn 95, 104	Vassil, Meeta (vt Haldre)
Taruste, Katrin 125	Veeber, Raul 105, 123
Taul, Jaak 40	Veeber, Tiit 105
Teel, Karl-Johannes 70	Veem, Konrad 138
Teras, Killu 109	Weiker, Elsa 134
Terasmaa, Martin 99	Veikkola, Juri 114
Thorwaldsen, B. 28	Veski, Karl 5, 33, 37, 38, 150
Tiedeberg, J. 15, 21	Westren-Doll, August 27, 151
Tiisler, Evi 144	Viira, H. 15, 21
Tobba, M. 15, 21	Vikker, Arnold 81
	Viks, Valter 68
	Villak, Peeter 33, 37
	Villebois 17

Willigerode, Adalbert 12
Willigerode, Paul 5, 12, 13, 14, 17, 24, 133
Willing 27
Vipper, Irene (vt Kerna)
Virk, O. 93
Virkhaus, Chr. 14, 15, 21
Virkhaus, Leonhard 61, 151
Virkhaus, O. 15
Wittrock 24
Voitka, Leo 59
Volberg 77
Vooremaa, Aksel 49
Võsu, Arnold 6, 8, 79, 82, 83, 84, 85, 90, 140, 149
Võsu, Emilia 140
Võsu, Peeter 140
Võsu, Salme 140
Võõbus, Arthur 6, 8, 40, 43, 44, 45, 46, 48, 49, 50, 51, 52, 59, 63, 64, 65, 68, 69, 70, 101, 136, 137, 139, 149
Võõbus, Eti 136
Võõbus, Herta 136
Võõbus, Ilse 48, 50, 69, 136
Võõbus, Karl Eduard 136
Võõbus, Linda 136
Võõbus, Märt 136
Võõbus, Ruth 136
Väljaots, Antev 150

KASUTATUD KIRJANDUS JA ALLIKAD

Album Academicum Universitatis Tartuensis 1918–1944. Tartu 1994.
 EELK ametikandjad ja tema organite isiklik koosseis. Tln 1934,
 Konsistooriumi väljaanne.
 EELK kirikud. Toimetanud B. Ederma ja A. Jaik. Tartu 1939.
 Eesti entsüklopeedia. 9.kd Tallinn 1996
 Eesti kooli biograafiline leksikon. Koost. Rannap, Heino. Tallinn, 1998.
 HAAMER, Harri; ANTIK, Richard “Tartu Pauluse kogudus 1910–1935”
 Tartu 1935
 Pauluse kirikus kasutatud laululehed aastatest 1910–2000
 JÜRJO, Villu. Kodutu kogudus. Tartu Maarja kiriku ja koguduse lugu.
 Tartu 1998
 KÖPP, Johan. Mälestuste radadel. III kd Tallinn 1991
 LATTIK, Jaan. Mõrsjapärg. Göteborg 1951
 NEUMANN, Hilja. Nimekaid kambjalasi. Kambja 2000
 NURK, Tiina. Amandus Adamson 1855–1929. Tallinn 1960
 PAUL, Toomas. Eesti piiblitõlke ajalugu. Tallinn 1999
 PULLAT, Raimo. Tartu ajalugu. Tln 1980
 RAUDSEPP, Karl. Arthur Võõbus 1909–1988 (Monograafia), Toronto 1990
 REMMEL, Reet. Heino Eller. Tln 1988 [lk144–145]
 Tartu ja Kultuur. Tallinn 1990
 VEEM, Konrad. Eesti vaba rahvakirik. 1988.

Ajakirjandus

Edasi 1960 – 1990
 EELK 1987
 Eesti Kirik 1924 ja 1990 – 2002
 Kirikuleht 1941
 Postimees 1910 – 2002
 Risti Valgus 1941–1944
 Tartu Pauluse II Koguduse Teataja 1937–1939
 Sajas Lammast 1998–1999

Käsikirjad

HABICHT, Arnold, Eesti Kirjameeste Seltsi juhatusele Tartus 30.01.1924
 (EKM)
 KIVI, Peeter. Päevik 1922–1940
 LAANETEE, Hilda. Tartu Pauluse koguduse laulukoori päevik 1981–1989
 SIKK, Osvald. Mälestused, Tartu 1977
 SIRGE, Rudolf (EKM)

Arhiivimaterjalid:

EELK Tartu praostkonna aastaaruanded EELK Konsistooriumi arhiivist.
 EELK Tartu Pauluse koguduse nõukogu, juhatuse, taastamiskomitee ja
 EELK Tartu praostkonna sinodite koosolekuprotokollid EELK Tartu
 Pauluse koguduse arhiivist.
 Eesti Ajalooarhiiv, f 2100; n 1; s: 2544, 3943, 6611, 18635 ja 18 649.

Küsitlused:

Inimesed, kellelt olen isiklikult saanud koguduse ajalugu puudutavaid
 teateid...

...e-posti või kirja teel: Enn Auksmann, Lagle Heinla, Priit Humal,
 Toomas Jürgestein, Mare Pihlak, Tiit Salumäe, Ove Sander, Rena Selliov.

...suuliselt: Silvia Alev, Merce Antons, Erik Gross, Eenok Haamer,
 Anna Humal, Priit Humal, Erika Ilja, Evald Ilja, Toomas Jürgestein, Greta-
 Eva Kalberg, Heljut Kapral, Vaike Kapral, Herbert Kuurme, Peeter Lokk,
 Joel Luhamets, Tiina Luhamets, Ilona Merzin, Helmi Metsakuru, Mart-Olav
 Niklus, Halvor Sander, Magdaloni Selliov, Leevi Selliov, Harald Tammur,
 Linda Tammur, Eda Urbola, Felita Viikna jpt.

